

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ**

ΣΧΟΛΗ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Άννα Καρασσαβίδα

**Οι Έλληνες του Κεντάου στο Καζακστάν
και οι πολιτιστικές τους δραστηριότητες (1950-1990)**

Επιβλέπουσα: Μαρία ΖΟΥΜΠΟΥΛΗ

Άρτα, Ιούνιος 2025

**The Greeks of Kentau in Kazakhstan
and their cultural activities (1950–1990)**

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Άρτα, 29 Σεπτεμβρίου 2025

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπουσα καθηγήτρια

Μαρία Ζουμπούλη

2. Μέλος επιτροπής

Ηλίας Σκουλίδας

3. Μέλος επιτροπής

Γιώργος Κοκκώνης

© Άννα Καρασσαβίδα, 2025

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα πτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Άννα Καρασσαβίδα

Υπογραφή

*Η πτυχιακή αυτή εργασία είναι
αφιερωμένη στον γιο μου,
Κωνσταντίνο*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία εξετάζει την παρουσία και τις πολιτιστικές δραστηριότητες των Ελλήνων του Κεντάου στο Καζακστάν κατά την περίοδο 1950–1990. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται το ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο, καθώς και οι συνθήκες που οδήγησαν στη διαμόρφωση της ελληνικής κοινότητας. Στη συνέχεια, αναλύεται το χρονικό των πληθυσμιακών μετακινήσεων των Ποντίων προς το Καζακστάν, οι προφορικές μαρτυρίες των ίδιων των μεταναστών και οι όροι της εγκατάστασής τους στην νέα πατρίδα.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής κοινότητας, όπως η μουσική, τα ήθη και τα έθιμα, οι οποίες αποτέλεσαν κεντρικούς μηχανισμούς διατήρησης της ποντιακής ταυτότητας σε συνθήκες κοινωνικής απομόνωσης και παράλληλης προσαρμογής σε ένα διαφορετικό κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Η έρευνα καταδεικνύει ότι η πολιτιστική ζωή των Ελλήνων του Κεντάου συνδέθηκε αφενός με τη διαφύλαξη της ιστορικής μνήμης και την ενίσχυση των εσωτερικών κοινοτικών δεσμών, αφετέρου με τη συμβολή τους στη διαπολιτισμική συνύπαρξη και την ανάπτυξη της πολυπολιτισμικότητας στο Καζακστάν.

Λέξεις κλειδιά:

Έλληνες Πόντιοι, Καζακστάν, Κεντάου, Μετακινήσεις πληθυσμών, Πολιτιστικές δραστηριότητες, Ελληνική κοινότητα, Μαρτυρίες, Μουσική, Ποντιακή μουσική, Ήθη και έθιμα, Ταυτότητα, Διατήρηση μνήμης, Πολιτιστική ζωή 1950–1990, Πολυπολιτισμικότητα, Διαπολιτισμική συνύπαρξη

ABSTRACT

This thesis examines the presence and cultural activities of the Greeks of Kentau, Kazakhstan, during the period 1950–1990. It explores the historical and social framework of their settlement, the migration processes, and the testimonies of the migrants themselves. Particular emphasis is placed on cultural practices such as music, customs, and traditions, which served as key mechanisms for preserving Pontic identity under conditions of isolation and adaptation. The study highlights how cultural life not only safeguarded memory and strengthened community bonds but also contributed to intercultural coexistence and the development of multiculturalism in Kazakhstan.

Keywords:

Pontic Greeks, Kazakhstan, Kentau, Population movements, Cultural activities, Greek community, Oral testimonies, Music, Pontic music, Customs and traditions, Identity, Memory preservation, Cultural life 1950–1990, Multiculturalism, Intercultural coexistence

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	8
1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	8
1.2 Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΛΟΥΤΟΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	13
1.3 ΤΟ ΚΕΝΤΑΟΥ	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΝΤΙΟΙ ΣΤΟ ΚΑΖΑΚΣΤΑΝ	23
2.1 ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΩΝ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ	23
2.2 ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ.....	28
2.3 ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΑ ΙΧΝΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ	44
3.1 ΟΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ	46
3.2 Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΑΟΥ	49
3.3 ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΑΟΥ ΚΑΙ Η ΜΟΥΣΙΚΗ.....	62
3.4 Η ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΩΣ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ.....	89
3.5 ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΠΟΝΤΙΑΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ	99
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	109
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	112
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Η ταυτότητα των πληροφορητών	116
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Φωτογραφικό υλικό	128

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ενδιαφέρον μου για το θέμα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία ξεκινάει από τις μνήμες της παιδικής μου ηλικίας, την οποία πέρασα στο Νότιο Καζαχστάν, συγκεκριμένα στην πόλη Κεντάου, μία μικρή, αλλά πολύ σημαντική πόλη για όλη την Σοβιετική Ένωση στα χρόνια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και μετέπειτα. Πρόκειται για μία ιδιαίτερη πόλη από πολλές απόψεις, μία μικρή όαση στην μέση της αχανούς στέπας που χτίστηκε με τα χέρια ανθρώπων πολλών διαφορετικών εθνικοτήτων που βρέθηκαν εκεί, είτε εξόριστοι λόγω της πολιτικής που ασκούσε ο αρχηγός του κράτους Ιωσήφ Στάλιν, είτε οικειοθελώς, ακολουθώντας το «Πρόγραμμα του Παρθένου Εδάφους»: η σοβιετική νεολαία απαντούσε έτσι στο κάλεσμα της Πατρίδας που χρειαζόταν νέα, δυνατά και αισιόδοξα άτομα για να δαμάσει τις τεράστιες άγονες εκτάσεις και να αξιοποιήσει το φυσικό πλούτο (μόλυβδο, ασήμι, πλατίνα και χρυσό) που υπήρχε σε αφθονία στα έγκατα της γης του Καζαχστάν, και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή όπου δημιουργήθηκε το Κεντάου.

Το Πρόγραμμα του Παρθένου Εδάφους, που ξεκίνησε το 1954 υπό την ηγεσία του Νικήτα Χρουστσόφ, ήταν ένα μαζικό πρόγραμμα εκμετάλλευσης νέων εκτάσεων γης, κυρίως στην περιοχή του Καζακστάν και των Σιβηρικών περιοχών, για την καλλιέργεια δημητριακών. Στόχος του ήταν η αύξηση της παραγωγής τροφίμων και η εξασφάλιση της αυτάρκειας της Σοβιετικής Ένωσης.

Έτσι ο πληθυσμός που διαμορφώθηκε στην πόλη Κεντάου και γύρω περιοχών του Νότιου Καζαχστάν έμοιαζε με μία ιδιόμορφη Βαβέλ, μόνο που οι άνθρωποι αντίθετα με τον θρύλο συνεργάστηκαν, αλληλοεπίδρασαν και δημιούργησαν μια ιδιαίτερη πολιτισμική οντότητα. Ρώσοι, Ουκρανοί, Μολδαβοί, Λευκορώσοι, Καζάχοι, Ουζμπέκοι, Γεωργιανοί, Έλληνες Πόντιοι, Αρμένιοι, Τάταροι, Γερμανοί, Εβραίοι, Κορεάτες, Ουιγκούροι, Τσετσένοι, στα δύσκολα αυτά χρόνια εργάστηκαν και πάλεψαν μαζί. Οι διαφορετικές θρησκείες, ταυτότητες και μουσικές κουλτούρες διαμόρφωσαν μια πολυπολιτισμική κοινωνία χωρίς όμως οι διαφορετικές εθνοτικές ομάδες να χάσουν την ιδιαιτερότητά τους.

Μεγαλώνοντας σε αυτό το περιβάλλον (1977-1990) έχω τις πιο όμορφες αναμνήσεις και μια γλυκιά νοσταλγία για τα χρόνια αυτά, τις πολλές φιλίες με διαφόρων εθνικοτήτων συνομήλικούς μου από το σχολείο και το ωδείο, τις αθλητικές

και πολιτιστικές δραστηριότητες, τις καλοκαιρινές κατασκηνώσεις. Είχαμε μια ευτυχισμένη παιδική ηλικία με πολλές δραστηριότητες και ευκαιρίες που προήγαγε το Σοβιετικό καθεστώς όσον αφορά την μορφωτική και πολιτιστική πολιτική. Στην πόλη υπήρχε πολύ πλούσια πολιτιστική ζωή και στα παιδιά προσφέρονταν μουσική, αθλητισμός, χορός, μπαλέτο, θέατρο, ζωγραφική, πρόσβαση στους κινηματογράφους και τις βιβλιοθήκες. Όλα αυτά σε υψηλό επίπεδο προσιτά για όλους. Βέβαια σήμερα, με πολλά χρόνια να με χωρίζουν από την περίοδο που έζησα στο Κεντάου και με την εμπειρία ενός διαφορετικού πολιτεύματος, έχω προβληματιστεί με πολλά θέματα και αντιλαμβάνομαι πως υπήρχαν πολλά προβλήματα και ανισότητες.

Λόγω του ότι η καλύτερη μου φίλη και γειτόνισσα ήταν ελληνικής ποντιακής καταγωγής, από πολύ μικρή ηλικία ήρθα σε επαφή με την οικογένειά της, που είχε διαφορετικές συνήθειες από την ρωσικής καταβολής δική μου οικογένεια. Οι διαφορές μας μου τραβούσαν την περιέργεια και το ενδιαφέρον μου, αλλά και το σεβασμό. Στο σπίτι της φίλης μου είχα γευτεί ελληνικά φαγητά και είχα ακούσει ελληνικά τραγούδια στο μαγνητόφωνο, όπως και την ποντιακή γλώσσα που μιλούσε η γιαγιά της. Ιδιαίτερη εντύπωση μου έκανε ως παιδί η συλλογή εικόνων που είχε η γιαγιά αλλά και ο τρόπος που αυτή ασκούσε τα θρησκευτικά της καθήκοντα. Ελιές, μαστίχες και γλυκά της εταιρίας «ION», όμορφα ρούχα έφταναν με δέματα στο σπίτι της φίλης μου από τους Έλληνες συγγενείς τους. Παραλάμβαναν γράμματα και όμορφες ευχετήριες κάρτες από την Ελλάδα, τα οποία εμείς σαν παιδιά επεξεργαζόμασταν με τις ώρες, ακόμα και τα γραμματόσημα που ήταν τόσο διαφορετικά από τα σοβιετικά.

Καθώς υπήρχε μεγάλος πληθυσμός Ελλήνων Ποντίων στην πόλη, είχα φυσικά και άλλους φίλους και γνωστούς, γείτονες, ακόμα και καθηγητές ελληνικής καταγωγής, όπως η καθηγήτρια Ιστορίας στο σχολείο, μία κομψή και εύθραυστη κοπέλα που ήταν η αγαπημένη μου καθώς και των υπολοίπων συμμαθητών μου. Η σειρά μαθημάτων που είχαμε για την Αρχαία Ελλάδα μου έμειναν αξέχαστα και νομίζω πως με σημάδεψαν, ειδικά το πρώτο. Παρόλο που το σχολείο δεν διέθετε τεχνολογικά οπτικοακουστικά μέσα, η καθηγήτριά μας κουβάλησε ένα τεράστιο μαγνητόφωνο της εποχής ώστε οι εικόνες της Ακρόπολης να συνοδεύονται από τη μουσική του Μίκη Θεοδωράκη. Με συγκλόνισε η Ιστορία, η Μυθολογία και η σημασία που είχε αυτή η χώρα για την πρόοδο και τον πολιτισμό όλης της ανθρωπότητας.

Την ιδέα και την ευκαιρία να αφιερώσω την πτυχιακή μου εργασία στην πόλη που μεγάλωσα, την οφείλω στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κυρία Μαρία Ζουμπούλη. Μέσα από την συζήτησή μας στο πλαίσιο του μεθοδολογικού μαθήματος του τελευταίου εξαμήνου των σπουδών μου, αποφάσισα να εμβαθύνω στο πώς και γιατί οι Έλληνες Πόντιοι από τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας βρέθηκαν μετά το 1949 στην πόλη Κεντάου του Νότιου Καζαχστάν, στην μέση της άγονης στέπας. Και προπαντός με ποιον τρόπο οι εκτοπισμένοι διατήρησαν την εθνοπολιτισμική ιδιαιτερότητά τους: ποιος είναι λόγου χάρη ο ρόλος της παραδοσιακής μουσικής, και ιδίως της ποντιακής λύρας (κεμεντζέ) στα χρόνια της Σοβιετικής περιόδου (1950-1990).

Με την εργασία αυτή ελπίζω πως θα προσθέσω ένα λιθαράκι στο να φωτιστούν άγνωστες πτυχές της ελληνικής παρουσίας στην Σοβιετική Ένωση, όπως έκανε η Ξένια Διαμαντοπούλου στην μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία της αναδεικνύοντας τις μνήμες των Ελλήνων του Καζαχστάν (1949-1990)¹. Μετά από την προσωπική μου έρευνα, συμμερίζομαι τον προβληματισμό της, όταν διαπιστώνει ότι οι μελέτες για τη ζωή των Ελλήνων στη Σοβιετική Ένωση, ειδικά μετά το θάνατο του Στάλιν, είναι ελλιπείς.

Οι δυσκολίες που αντιμετώπισα στην διάρκεια της έρευνάς μου ήταν αρκετές:

- Καθώς η άντληση των πληροφοριών που συλλέγω βασίζεται κυρίως σε προφορικές μαρτυρίες, χρειάστηκε να αφιερωθεί πολύς χρόνος ώστε να εντοπίσω τους πληροφορητές μου, δηλαδή ανθρώπους που έζησαν στο Κεντάου τη χρονική περίοδο που εξετάζω (1950-1990) και που είχαν σχέση είτε με την πολιτιστική ζωή της πόλης, και ιδιαίτερα με την ελληνική ποντιακή μουσική κουλτούρα. Όταν τελικά μπόρεσα να επικοινωνήσω μαζί τους, οι περισσότεροι ανταποκρίθηκαν αμέσως με μεγάλη διάθεση να συνδράμουν στην έρευνα, όμως η επικοινωνία γινόταν σύμφωνα με τους όρους που επέβαλε ο ατομικός τους χρόνος και η κατάσταση της υγείας τους. Δυσκολίες προέκυψαν επίσης από την ανάκληση της μνήμης, αφού έχουν περάσει πολλά χρόνια από την επιτόπια εμπειρία τους. Η επαφή μου μαζί τους ήταν τόσο τηλεφωνική, όσο και διά ζώσης, με μετακίνησή μου στην Αθήνα και πιο συγκεκριμένα στο Μενίδι.

1 Διαμαντοπούλου Ξένια, 2019, σ. 6,7.

- Για την πληρέστερη τεκμηρίωση των πληροφοριών, ανέτρεξα στα φύλλα της τοπικής εφημερίδας «Κεντάουσκαια πράβδα» («Η Αλήθεια του Κεντάου»). Δυστυχώς το έντυπο δεν έχει ψηφιοποιηθεί, οπότε περιορίστηκα στις σελίδες τις οποίες πολύ ευγενικά μου παραχώρησε ο πρώην αρχισυντάκτης της εφημερίδας Βλαδίμηρ Χάεβ, ο οποίος τις είχε χρησιμοποιήσει για την δική του συγγραφική δραστηριότητα.
- Οι μεταφράσεις των συνεντεύξεων και της ξένης βιβλιογραφίας από τα ρωσικά στα ελληνικά ήταν δύσκολη και χρονοβόρα διαδικασία, που επιβάρυνε το ήδη φορτωμένο πρόγραμμα που επιβάλλουν οι οικογενειακές και επαγγελματικές μου υποχρεώσεις.
- Η συγγραφή μιας πτυχιακής εργασίας στα ελληνικά, που δεν είναι η μητρική μου γλώσσα, ήταν για μένα μεγάλη δοκιμασία, καθώς απαιτεί μεγάλη ευχέρεια στην χρήση επιστημονικού λόγου.
- Η μεγαλύτερη δυσκολία όμως ήταν ψυχοσυναισθηματική: η ανάκληση των αναμνήσεων της παιδικής ηλικίας μου διασταυρώθηκε με άλλες μνήμες και εμπλουτίστηκε με νέες οπτικές, οδηγώντας με σε πολύ σύνθετα μονοπάτια επανανακάλυψης της ίδιας μου της ταυτότητας. Η νοσταλγία και περηφάνια για την πόλη μου, τους ανθρώπους και την κοινωνία όπου μεγάλωσα είχαν τις ρίζες τους σε μια γλυκιά ζωή, σε ήπιο κλίμα, με ζεστά, ξέγνοιαστα καλοκαίρια και όχι πολύ κρύους χειμώνες, και προπαντός σε μια αλληλεπίδραση με πολλές διαφορετικές εθνικότητες με αλληλοκατανόηση και σεβασμό. Η επικοινωνία μου με επαναπατρισμένους Έλληνες, Πόντιους και μη, οι οποίοι έζησαν εκείνα τα χρόνια στο Κεντάου ανέδειξαν πτυχές που δεν είναι τόσο απλές και χαρούμενες και που πλέον αναγνωρίζω ως ιστορικά δικαιολογημένες.

Όσες όμως και αν ήταν οι δυσκολίες, η χαρά της ανακάλυψης και η ικανοποίηση της προσπέλασης αυτού του τόσο ιδιαίτερου και πλούσιου κεφαλαίου της Ιστορίας ήταν και παραμένει μεγαλύτερη. Είμαι γι' αυτό ευγνώμων σε όσους και όσες βοήθησαν για να ολοκληρωθεί.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία στηρίζεται σε μια πρωτότυπη συλλογή υλικού που προέρχεται από έντυπα, οπτικοακουστικά τεκμήρια και προφορικές μαρτυρίες. Το υλικό αυτό συγκεντρώθηκε και παρουσιάζεται συστηματικά στα παραρτήματα ώστε να είναι εύκολα προσβάσιμο και να υποστηρίζει την τεκμηρίωση της μελέτης.

Η αναζήτηση των πληροφοριοδοτών ξεκίνησε αρχικά από την Ζάννα Ιωρδάνοβνα Σαμσωνίδη, την αγαπημένη μου καθηγήτρια Ιστορίας στο Γυμνάσιο, που όπως προανέφερα είναι ελληνοποντιακής καταγωγής και με την οποία έχω κρατήσει επαφή. Πρόκειται για έναν υπέροχο και καλλιεργημένο άνθρωπο, που με πάθος και αγάπη μετέδιδε τις γνώσεις του στους μαθητές, μην αφήνοντας κανέναν αδιάφορο. Η ίδια δεν είχε σχέση με την μουσική, αλλά η αδελφή της Ροζαλία ήταν και είναι μουσικός, κι έτσι ήταν σε θέση να μου υποδείξει πολλά άτομα ποντιακής καταγωγής από το Κεντάου, που θα μπορούσαν να είναι χρήσιμοι πληροφοριοδότες για την εργασία μου. Μάλιστα επικοινωνήσε η ίδια με κάποιους από αυτούς, προετοιμάζοντας το έδαφος για την δική μου επαφή μαζί τους. Πρόκειται για τους εξής (αλφαβητικά):

1. Γεώργιος Γεωργιάδης
2. Ιωάννης Γεωργιάδης
3. Νικόλαος Γεωργιάδης
4. Γκαΐνη Εγκεμπερδίαβ
5. Δημήτρης Καρακοζίδης
6. Δημήτρης Καρασαββίδης
7. Σοφία Πουμπουρίδου
8. Ροζαλία Σαμσωνίδη (Βενετικίδου)
9. Σταύρος Σημαιοφορίδης
10. Τατιάνα Ταμπουλίδου
11. Χριστόφορος Τεγκερμεντζίδης
12. Βλαδίμηρ Χάεβ

Προκειμένου να περιγράψω το προφίλ του κάθε προσώπου, συγκρότησα ένα ερωτηματολόγιο, για την σύνταξη του οποίου αξιοποίησα το βιβλίο της Ελένης Σελλά-Μάξη *Διγλωσσία, εθνική ταυτότητα και μειονότητες γλώσσες*², που εστιάζει στις γλωσσικές πολιτικές και τα φαινόμενα που διαμορφώνουν την αλληλεπίδραση

² Σελλά-Μάξη, Ελένη, *Διγλωσσία, εθνική ταυτότητα και μειονότητες γλώσσες*, Λειμών, Αθήνα 2016.

μεταξύ των γλωσσών σε πολυγλωσσικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες, με έμφαση στη σχέση γλώσσας και εθνοπολιτισμικής ταυτότητας. Το ερωτηματολόγιο διαμορφώθηκε ως εξής:

I. Βιογραφικά στοιχεία

Ια. Φύλο, ηλικία, τόπος και χρόνος γέννησης, διαμονή, μορφωτικό επίπεδο, επάγγελμα

Ιβ. Στοιχεία γεννητόρων: πού γεννήθηκαν, πού διέμεναν, μορφωτικό επίπεδο, επάγγελμα

Ιγ. Μετακινήσεις - εκτοπισμοί

II. Γλωσσικό υπόβαθρο

Πα. Γλωσσικό περιβάλλον: ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσαν ως παιδιά σε σχολείο (-α), γειτονιά (-ές)

Πβ. Γλώσσα/ες επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια: Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε ο πατέρας, η μητέρα

Πγ. Γλωσσικές δεξιότητες: Ποια θεωρείτε ότι είναι η πρώτη σας γλώσσα, ποια είναι η γλώσσα επικοινωνίας με παππούδες, γονείς, αδέρφια, σύζυγο, παιδιά, φίλους, ποιες άλλες γλώσσες μιλάτε

III. Μουσική παιδεία

ΠΙα. Μουσική εκπαίδευση: Ωδείο, Πανεπιστήμιο, Αυτοδίδακτοι, επαγγελματισμός

ΠΙβ. Όργανο/α και είδος μουσικής

ΠΙγ. Ηλικία πρώτης επαφής με την μουσική – άλλοι χρονολογικοί σταθμοί

Το ερωτηματολόγιο αυτό χρησίμευσε ως υπόβαθρο για ημιδομημένες συνεντεύξεις, οι οποίες έγιναν είτε διά ζώσης είτε τηλεφωνικώς, κατά το διάστημα από τον Απρίλιο 2024 έως Μάιο 2025. Κατά κανόνα, οι πληροφορητές βρίσκονταν στην οικία τους. Τις τελευταίες μέρες του 2024, χρειάστηκε να μεταβώ στην Αθήνα για να συναντήσω έναν πολύ σημαντικό πληροφορητή μου, τον κύριο Σταύρο Σημαιοφορίδη. Πρόκειται για τον πιο δραστήριο μουσικό από το Κεντάου κατά την εποχή που εξετάζω στην εργασία μου, που με υποδέχτηκε στο φιλόξενο σπίτι του, μαζί με την γυναίκα του Όλγα.

Συνάντησα επίσης τους αδερφούς Γεωργιάδη, μέλη του συγκροτήματος «Κοίλιαλη», το οποίο ήταν πολύ δημοφιλές στην Σοβιετική εποχή μεταξύ των Ποντίων του Καζακστάν αλλά και άλλων περιοχών της Σοβιετικής Ένωσης όπου υπήρχε ελληνικός πληθυσμός. Άλλωστε συνεχίζουν και σήμερα να είναι γνωστοί, και

διατηρούν δημοφιλές κανάλι στο YouTube. Παρόλο που προέρχονται από το Ντζαμπούλ του Καζακστάν, ήταν σε θέση να μου παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες και καλύτερη εικόνα για την ζωή των Ποντίων στο Καζακστάν την χρονική περίοδο που εξετάζω.

Επίσης δια ζώσης συνάντηση πραγματοποιήθηκε στην Πτολεμαΐδα με τον μουσικό και καθηγητή Σ. Π., που έζησε την σοβιετική περίοδο στην Τασκένδη στο Ουζμπεκιστάν και ο οποίος επιθυμεί να παραμείνει ανώνυμος. Είχε καταγράψει πολύτιμες πληροφορίες για την ζωή και πολιτιστικές δραστηριότητες των Ελλήνων Ποντίων στην πόλη Τασκένδη, οι οποίοι στην πλειοψηφία ήταν πολιτικοί πρόσφυγες.

Ακόμα μια δια ζώσης συνάντηση πραγματοποιήθηκε με την μουσικό και καθηγήτρια Τατιάνα Ταμπουλίδου, που επίσης έζησε στο Ουζμπεκιστάν την σοβιετική περίοδο.

Όλες αυτές οι συναντήσεις απέδωσαν ένα ποταμό πληροφοριών, που διασταυρώθηκαν με τις δικές μου εμπειρίες, αλλά προπαντός με τα έντυπα και οπτικοακουστικά τεκμήρια και φυσικά με την βιβλιογραφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται αναφορά στην παρουσία του ποντιακού πολιτισμού στην ευρύτερη περιοχή του Καύκασου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Εξετάζεται η ιστορία, η μετανάστευση και η πολιτιστική κληρονομιά των Ποντίων στον Καύκασο, στη Ρωσία και στο Καζακστάν ειδικότερα. Η παρουσία των Ποντίων στις περιοχές αυτές αναδεικνύει τις κοινωνικές και πολιτιστικές προσαρμογές μιας ελληνικής εθνοτικής ομάδας που βρέθηκε σε συνθήκες που επηρεάστηκαν από πολιτικές και ιστορικές αναταραχές.

1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Οι Έλληνες εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Καυκάσου αλλά και σε άλλα εδάφη της σημερινής Ρωσίας από την περίοδο της αρχαιότητας, όταν ίδρυσαν αποικίες στα παράλια του Ευξείνου Πόντου. Τον 8ο π.Χ. αιώνα, άποικοι από τη Μίλητο ίδρυσαν την Ηράκλεια και την Σινώπη, η οποία αργότερα ίδρυσε την Τραπεζούντα, την πρωτεύουσα του Μικρασιατικού Πόντου.

Το 1204 μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους και για 257 χρόνια, η «Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας» ήταν ένα από τα τρία διάδοχα κράτη μαζί με την Αυτοκρατορία της Νίκαιας και το Δεσποτάτο της Ηπείρου. Δεν κατάφερε να ανακαταλάβει την Κωνσταντινούπολη κι έτσι το ενδιαφέρον των ηγεμόνων της στράφηκε προς τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Μετά την οθωμανική κατάκτηση το 1461 Έλληνες και Αρμένιοι μετακινήθηκαν προς τον Καύκασο. Οι μετακινήσεις αυτές συνεχίστηκαν μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Το ίδιο διάστημα παρατηρείται και η κάθοδος των Ρώσων προς το νότο, οι οποίοι έβλεπαν στους Έλληνες στις συνοριακές περιοχές φίλους, που θα τους εξασφάλιζαν και την οικονομική ανάπτυξη των συγκεκριμένων περιοχών.

Οι ελληνικοί πληθυσμοί που μετακινήθηκαν συνέβαλαν στην ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής, του εμπορίου και της εξόρυξης πρώτων υλών, στο νότιο άκρο της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Οι Έλληνες του Καυκάσου, αυτοί που εγκαταστάθηκαν γύρω από το Καρς και τη Γεωργία, ήταν ένας σημαντικός πυλώνας για την εδραίωση

της ρωσικής πολιτικής στην περιοχή. Η περιοχή του Καρς, όπου υπήρχε συμπαγής και πολυάριθμη ελληνική κοινότητα, λειτουργούσε ως χώρος υποδοχής των Ελλήνων μεταναστών από τον Πόντο και τις άλλες περιοχές της Ρωσίας.

Μεταξύ των πρώτων βιομηχάνων της Ρωσίας συγκαταλέγονται και πολλοί Έλληνες οι οποίοι κατείχαν και το προνόμιο της εκμετάλλευσης αργύρου στον Καύκασο. Έλληνες ήταν και οι πρώτοι μεταλλωρύχοι της νότιας Ρωσίας και του Καυκάσου, οι οποίοι μετανάστευσαν από την Αργυρούπολη του Πόντου και ίδρυσαν το μεταλλείο στο Αλαβερί της Γεωργίας μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828. Τότε μεταναστεύουν στην περιοχή της Τσάλκας, στα ανατολικά της Τιφλίδας, Έλληνες από τον Πόντο, οι οποίοι και ιδρύουν τα 43 ελληνικά χωριά της Τσάλκας, ενώ Έλληνες μετά το 1846 εγκαθίστανται και στο Βατούμ. Καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, ο ελληνικός πληθυσμός του Καυκάσου και του Αντικαυκάσου αυξάνεται³.

Η πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού της περιφέρειας του Κουμπάν ήταν αγρότες, που ασχολούνταν με την καπνοκαλλιέργεια. Ο ελληνικής καταγωγής πληθυσμός του Κουμπάν ξεπερνούσε τις 40.000. Συνολικά στη νότια Ρωσία και τον Καύκασο κατοικούσαν 152.074 Έλληνες, κατά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα⁴.

Η πόλη του Καρς, πρωτεύουσα και παμπάλαιο αρμενικό φρούριο, είχε 20.000 κατοίκους, από τους οποίους μόνο 250 ήταν Έλληνες. Τα ελληνικά χωριά του νομού Καρς έφταναν τα εβδομήντα τέσσερα.

Μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου, 100.000 και πλέον μουσουλμάνοι εγκατέλειψαν την περιοχή και μετακινήθηκαν προς το εσωτερικό της Τουρκίας. Στα εγκαταλελειμμένα χωριά και εκτάσεις εγκαταστάθηκαν μετανάστες Έλληνες Πόντιοι και Αρμένιοι, που προέρχονταν κυρίως από εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και σε μικρότερο αριθμό της Ρωσικής. Οι προσφυγικές ροές προς το κυβερνείο του Καρς συνεχίστηκαν περιοδικά κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, με συνέπεια τη συνεχή αύξηση του πληθυσμού. Ήταν συνεχείς οι μετακινήσεις Ελλήνων Ποντίων από τις περιοχές της Αργυρούπολης και της Τραπεζούντας.

3 Αγτζίδης Βλάσης, *Παρευξείνιος Διασπορά, Οι Ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Ευξείνου Πόντου*, Αθήνα 1997, σ. 41-50.

4 Καλφώγλου Ιωάννης, *Οι Έλληνες εν Καυκάσω. Ιστορικών δοκίμιον*, Αυγή, Αθήνα 1908, σ. 111-123.

Επίσης μία πληθώρα από εταιρείες βρίσκονταν στα χέρια Ελλήνων που καθόριζαν το εμπόριο και την οικονομική δραστηριότητα όλης της περιοχής. Παράλληλα όμως, ανέπτυξαν και μία ιδιαίτερη εθνική και πολιτιστική ταυτότητα, διακριτή από τις άλλες εθνικές ομάδες της περιοχής του Καυκάσου. Η ταυτότητα αυτή, μέσα στη συγκυρία των πολέμων, των εθνοτικών και εμφυλίων διενέξεων, έμελλε να τους οδηγήσει στο δρόμο της προσφυγιάς προς την Ελλάδα⁵.

Μάλιστα η κοινή ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία με τους Ρώσους, δημιούργησε στους Έλληνες Πόντιους την αίσθηση ότι τα μέρη στα οποία εγκαταστάθηκαν θα μπορούσαν να αποτελέσουν γι' αυτούς τη νέα τους πατρίδα. Γεωργοί στο επάγγελμα οι περισσότεροι, εγκαταστάθηκαν στις περιοχές του Κυβερνείου του Καρς, του Σαρικαμίς, του Καγισμάν και ασχολήθηκαν με την καλλιέργεια της γης, ενώ άλλοι σε περιοχές όχι τόσο πρόσφορες για τη γεωργία, όπως του Αρδαχάν και της Γκιόλας, ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία, άλλοι πάλι ήταν καλοί μάστορες, γνώριζαν την τέχνη του κτίστη, κι έτσι μετακινούνταν ως κτίστες όπου υπήρχε δουλειά συχνά και προς το εσωτερικό της Ρωσίας, όπου την εποχή εκείνη εκτελούνταν μεγάλα έργα υποδομών: έργα συγκοινωνιών (δρόμοι, γέφυρες), στρατιωτικών εγκαταστάσεων και άμυνας, σιδηροδρόμων. Επειδή έλειπαν μεγάλο χρονικό διάστημα αφήναν πίσω τις οικογένειές τους. Ορισμένοι από αυτούς εξελίχθηκαν σε εργολάβους, κατασκευαστές έργων αλλά και τεχνίτες, μια και υπήρχε έλλειψη σε τεχνίτες στη Ρωσία, κάνοντας έτσι περιουσία. Τα χρήματα αυτά τα επένδυσαν αρχικά στη Ρωσία, αργότερα και στην Ελλάδα⁶.

Η πορεία των Ποντίων του Μικρασιατικού Πόντου προς την Νότια Ρωσία και τον Καύκασο και η εγκατάστασή τους εκεί ξεκίνησε μετά τη λήξη του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1827-1828.

Κάθε κοινότητα φρόντιζε να αναγείρει σχολείο και εκκλησία και να τα συντηρεί. Αυτό είναι κοινό χαρακτηριστικό της πολιτιστικής ταυτότητας των

5 Αγτζίδης Βλάσης, 1997, σ. 41-57.

6 Μαυρογένους Στυλιανός, *Το Κυβερνείο του Καρς και του Αντικαυκάσου*, Εκδόσεις Ευξείνου Λέσχης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 43-45.

Ελλήνων της Ρωσίας. Η κίνηση αυτή δεν γινόταν πάντα αποδεκτή από το τσαρικό καθεστώς⁷.

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση σε πολλές περιπτώσεις η ηγεσία των ελληνικών κοινοτήτων που βρισκόταν κοντά στους Μπολσεβίκους συνέβαλε στην διαμόρφωση του «Σοβιετικού Ελληνισμού», ο οποίος έκοψε τους δεσμούς με την μητέρα-πατρίδα Ελλάδα και οργάνωσε πολιτικά και πολιτιστικά τις κοινότητες αυτές⁸.

Ο Απόστολος Καρπόζηλος⁹ επισημαίνει ότι έως τις αρχές του 20ού αιώνα, η τσαρική κυβέρνηση διατηρούσε αδιάφορη έως εχθρική στάση απέναντι στην ελληνική εκπαίδευση. Αντίθετα, στη μετεπαναστατική Σοβιετική Ένωση υιοθετήθηκε μια πιο φιλελεύθερη πολιτική, που περιλάμβανε τη στήριξη της ελληνικής γλώσσας και τη δημιουργία μειονοτικών σχολείων. Η αρχική αυτή πολιτική στόχευε στη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας των μειονοτήτων. Η επιλογή της δημοτικής έναντι της ποντιακής ως επίσημης γλώσσας των ελληνικών πληθυσμών δεν υπαγορεύτηκε από εθνικά, αλλά από πολιτικά κριτήρια. Ενώ στην προεπαναστατική περίοδο η καθαρεύουσα συνδεόταν με την αστική τάξη, στη Σοβιετική Ένωση η δημοτική προωθήθηκε ως μέσο ταξικού αγώνα, στο πλαίσιο της ευρύτερης σοβιετοποίησης της εκπαίδευσης.

Ωστόσο την περίοδο της κολεκτιβοποίησης ξεκινούν και οι πρώτες διώξεις για τους Πόντιους στην Σοβιετική Ένωση που έγιναν βάση πολιτικών και ταξικών κριτηρίων. Πολλοί καταφεύγουν στην Ελλάδα.

Το 1939 νέες διώξεις βάση εθνικών κριτηρίων αυτήν τη φορά αναγκάζουν χιλιάδες Πόντιους να καταφύγουν στην Ελλάδα στην προσπάθειά τους να ξεφύγουν από την κατάσταση στη Νότια Ρωσία. Χιλιάδες Πόντιοι κατηγορήθηκαν ως εχθροί του λαού, ως προδότες της πατρίδας, για κατασκοπεία και εξορίστηκαν στο

7 Μαραντζίδης Νίκος, *Οι Έλληνες του Καυκάσου και της Νότιας Ρωσίας. Η φυγή και η εγκατάσταση τους στην Ελλάδα, στη Θεσσαλονίκη και την ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, μεταξύ 1919-1921*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 13-14.

8 Δημητρίου Ελένη, *Από την Ντζαμπούλ του Καζακστάν στις Σέρρες, ένα οικογενειακό χρονικό και οι μουσικές του*, Πτυχιακή εργασία στο ΤΛΠΜ ΤΕΙ Ηπείρου, Άρτα 2016, σ. 19-20.

9 Καρπόζηλος Απόστολος, 2024. «*Ανάμεσα στην Επανάσταση και τον Μεγάλο Τρόμο: Πόντιοι και Μαρριουπολίτες στη Σοβιετική Ένωση (1917–1938)*». Αθήνα: Εκδόσεις Κανάκη, σ. 131.

Καζακστάν, στο Ουζμπεκιστάν, στη Σιβηρία, όπου έπρεπε να ζήσουν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, αρκετοί εκτελέστηκαν. Ακόμη και μέλη του κόμματος δεν γλίτωσαν. Το αποτέλεσμα των ενεργειών αυτών ήταν να αποδυναμωθεί το ελληνικό στοιχείο σε περιοχές όπου ήταν έντονο. Τα ελληνικά σχολεία έκλεισαν, διακόπηκε η έκδοση ελληνόγλωσσων εφημερίδων, η λειτουργία τυπογραφείων καθώς και εκκλησιών¹⁰.

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το 1942, οι Έλληνες κατηγορήθηκαν ως συνεργάτες των Γερμανών και ως τέτοιοι εκτοπίστηκαν στη Σιβηρία, στο Καζακστάν και σε άλλες περιοχές στην Κεντρική Ασία.

Το Καζακστάν δέχτηκε συνολικά 45.000 - 55.000 Έλληνες, στους οποίους μάλιστα απαγορευόταν να απομακρυνθούν από τις περιοχές στις οποίες είχαν οδηγηθεί και υποχρεώνονταν να δηλώνουν παρόν στο Διοικητήριο της περιοχής τους σε τακτά χρονικά διαστήματα. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν δύσκολες¹¹. Μετά τον θάνατο του Στάλιν η κατάσταση άλλαξε. Αρκετοί αποφάσισαν να επιστρέψουν στις πατρίδες τους στον Καύκασο. Εκεί ωστόσο δεν τους επεστράφησαν οι περιουσίες τους. Άλλοι επέλεξαν να παραμείνουν στο Καζακστάν¹².

10 Δημητρίου Ελένη, 2016, σ. 20-22.

11 <https://www.pontosnews.gr/674112/omogeneia/oi-ellines-sto-kazakstan-i-istoria-kai-to-paron/>.

12 Τσομπανίδου Μαρία, *Ζυγός, ένας οικισμός υποδοχής ομογενών Ελλήνων από την πρώην Σοβιετική Ένωση που παλιννόστησαν κατά την περίοδο 1991-1998*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 11-13.

1.2 Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΛΟΥΤΟΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Το Καζακστάν βρίσκεται στην Κεντρική Ασία. Είναι από τα μεγαλύτερα σε έκταση κράτη, το μεγαλύτερο περικλειστο κράτος. Μόνο το 2% της έκτασης του αποτελείται από νερό, όλο το υπόλοιπο περιλαμβάνει στέπες, τάιγκα, ερήμους. Το ανάγλυφο του εδάφους αλλά και το κλίμα ευνοούσαν την ενασχόληση των κατοίκων με την κτηνοτροφία. Στην πλειοψηφία τους οι κάτοικοι, οι Καζάκοι, ήταν νομάδες.

Η περιοχή κατοικούνταν από τη Λίθινη Εποχή, ωστόσο μόλις το 1920 ιδρύθηκε η Καζακική Αυτόνομη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία, η οποία το 1936 έγινε μία από τις δημοκρατίες της ΕΣΣΔ.

Σε αυτήν την γη της στέπας και του ανέμου εκτοπίστηκαν οι Πόντιοι, σε μία περιοχή δίχως θάλασσα. Η πόλη Κεντάου για την οποία θα αναφερθώ στην παρούσα εργασία, βρίσκεται στην περιοχή του Νότιου Καζακστάν. Οι εκτοπισμένοι Έλληνες Πόντιοι οι οποίοι αναγκάστηκαν να αφήσουν τις περιουσίες τους, το κάλο κλίμα του Καυκάσου, την θάλασσα και να ξανά κτίσουν την ζωή τους σε μέρος με πολύ διαφορετικό κλίμα και τις συνθήκες επιβιώσεις.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει για την μελέτη μας η Νότια περιοχή του Καζακστάν. Στην περιοχή αυτή εκπροσωπούνται σχεδόν όλες οι φυσικές ζώνες του Καζακστάν, από τις καυτές ερήμους έως τα αιώνια χιόνια των βουνών. Η περιοχή περιλαμβάνει τέσσερα είδη ερήμων και ημιερήμων, διάφορους τύπους στέπας, σαβανόμορφες εκτάσεις, αλπικά λιβάδια, κωνοφόρα, φυλλοβόλα και δάση σαξάουλ (haloxylon).

Το κλίμα είναι απότομο ηπειρωτικό, με ζεστά και ξηρά καλοκαίρια και κρύους χειμώνες. Οι βροχοπτώσεις είναι περιορισμένες, κυρίως την άνοιξη και τον χειμώνα. Το ανάγλυφο αποτελείται από πεδιάδες, οροπέδια και βουνά. Σημαντικά γεωγραφικά στοιχεία είναι το οροπέδιο Μπετπάκ Ντάλα, οι έρημοι Μουγιουνκούμ και Κιζίλκούμ, καθώς και οι οροσειρές του δυτικού Τιάν Σαν με την ψηλότερη κορυφή στα 4328 μ. Ο μεγαλύτερος ποταμός είναι ο Σύρ Ντάρια, ενώ υπάρχουν πολλές μικρές λίμνες και ρυάκια. Η πρωτεύουσα είναι το Σιμκέντ, ενώ σημαντικές ιστορικές πόλεις είναι το Τουρκιστάν, το Οτράρ και το Σάιραμ.

Ο ορεινός όγκος Καρά-Τάου αποτελεί τη δυτικότερη απόληξη της οροσειράς Τιαν-Σαν. Οι πλαγιές του, άγονες και βραχώδεις, καλύπτονται από γκρίζα βλάστηση,

ενώ για χιλιετίες παρέμεινε ένας απομονωμένος και αμετάβλητος γεωλογικός σχηματισμός. Ωστόσο, ήδη από την εποχή του Ταμερλάνου και των Τζουγκάρων, στα βουνά αυτά εξορύσσονταν πολύτιμα μέταλλα, όπως ασήμι, σίδηρος και χαλκός. Οι Καζάκοι κυνηγοί, από τα αρχαία χρόνια, έλιωναν τον μόλυβδο που εξορυσσόταν από το Καρατάου για την κατασκευή σφαιρών. Το Ατσισάι απέκτησε σημασία ως κέντρο μεταλλευτικής δραστηριότητας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, όταν λειτούργησε εκεί μια μικρή μονάδα παραγωγής μολύβδου. Με την εφαρμογή του πρώτου σοβιετικού πενταετούς πλάνου, τέθηκε ως προτεραιότητα η ανάπτυξη μιας εθνικής βιομηχανίας μη σιδηρούχων μετάλλων, καθώς στη Ρωσία της τσαρικής εποχής απουσίαζε πλήρως μια τέτοια παραγωγική δομή¹³.

Το Καζακστάν προοριζόταν να γίνει η κύρια μεταλλουργική βάση της Σοβιετικής Ένωσης, καλύπτοντας τις αυξανόμενες ανάγκες σε μόλυβδο. Οι γεωλογικές έρευνες στα κοιτάσματα Τουρλάν και Ατσισάι, που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο 1926-1927, έδειξαν ότι οι περιοχές αυτές διέθεταν σημαντικό μεταλλευτικό δυναμικό.

Έτσι, το 1927, ιδρύθηκε η εταιρεία «Καζπολιμέταλ», η οποία αποτέλεσε το θεμέλιο του μελλοντικού μεταλλουργικού κλάδου του Καζακστάν. Η κατασκευή του ορυχείου του Ατσισάι προχώρησε κάτω από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, καθώς η περιοχή ήταν αποκομμένη από βασικές συγκοινωνιακές αρτηρίες. Η κατασκευή μιας στενής ορεινής σιδηροδρομικής γραμμής μόλις είχε ξεκινήσει, και μέχρι την ολοκλήρωσή της, όλες οι προμήθειες μεταφέρονταν με καραβάνια αλόγων και καμήλων από το Τουρκιστάν.

Ένα άρθρο με τίτλο «Στις πολύχρωμες κοιλάδες του Ατσισάι», που δημοσιεύθηκε σε μεταλλευτικό περιοδικό, περιγράφει ζωντανά την εικόνα του οικισμού εκείνης της εποχής: «Από μακριά, μοιάζει με προσωρινό καταυλισμό, αλλά από κοντά θυμίζει ένα στρατόπεδο σε κατάσταση συναγερμού, όπου όλοι εργάζονται με πυρετώδεις ρυθμούς για να οχυρώσουν τη θέση τους. Όπου κι αν κοιτάξει κανείς, αντικρίζει πέτρα, ξύλο, τούβλα και λάσπη...»

13 Schpilianskaia Ludmila, Haev Vladimir, *Drops of History Kentau 50*, Erkinik LLC, Kentau 2005, σ. 8-10.

Παρά τις αντίξοες συνθήκες, οι πρώτοι εργάτες του Ατσισάι κατάφεραν να θεμελιώσουν έναν από τους σημαντικότερους μεταλλευτικούς συνδυασμούς της περιοχής, επιδεικνύοντας αφοσίωση και ακατάβλητη θέληση. Καμία δυσκολία δεν στάθηκε ικανή να ανακόψει την πορεία τους.

Ο Σεπτέμβριος του 1934 σηματοδότησε μια σημαντική αναδιοργάνωση στη βαριά βιομηχανία του Καζακστάν. Με εντολή του Λαϊκού Επιτρόπου Βαρίας Βιομηχανίας, Σέργκο Ορτζονικίτζε, ο οργανισμός Καζπολιμέταλ χωρίστηκε σε τρεις ανεξάρτητες μονάδες:

- Πολυμεταλλουργικός συνδυασμός Ατσισάι, ο οποίος συγκέντρωνε την εξόρυξη και επεξεργασία πολύτιμων μετάλλων.
- Εργοστάσιο παραγωγής μολύβδου Τσιμκέντ, με εξειδίκευση στην επεξεργασία του μεταλλεύματος και την παραγωγή καθαρού μολύβδου.
- Διοίκηση μεταλλείων Κανσάι, υπεύθυνη για την οργάνωση και διαχείριση νέων και υφιστάμενων μεταλλευτικών εγκαταστάσεων στην περιοχή.

Την παραμονή της 15ης επετείου από την ίδρυση του Σοβιετικού Καζακστάν, η κρατική επιτροπή υπέγραψε την πράξη παράδοσης και λειτουργίας των εγκαταστάσεων του συνδυασμού, συμπεριλαμβανομένων των μεταλλείων Ατσισάι, Καρακενσάι, Χαντάγκι, Καρασάι και Σουλεϊμάνσάι, καθώς και των εμπλουτιστικών εργοστασίων του Ατσισάι και του Καντάγκι. Το Ατσισάι ξεχώριζε ως το πιο ισχυρό μεταλλείο της περιοχής. Το κράτος επένδυσε σημαντικούς πόρους και προηγμένο για την εποχή εξοπλισμό, προκειμένου να επιταχύνει την ανάπτυξη του ορυχείου.

Ο Mikhail Aiarov¹⁴ ισχυρίζεται πως ως αποτέλεσμα των επιτυχιών της σοσιαλιστικής οικοδόμησης στα τέλη της δεκαετίας του 1920, το Κομμουνιστικό Κόμμα και η Σοβιετική Κυβέρνηση προχώρησαν το 1929-30 σε αναθεώρηση του σχεδιασμού για τη βαριά βιομηχανία. Ιδιαίτερη σημασία είχε η απόφαση του Συμβουλίου Εργασίας και Άμυνας της 2ας Αυγούστου 1929 «Για τις προοπτικές ανάπτυξης της μη σιδηρούχου μεταλλουργίας». Η απόφαση υπογράμμιζε ότι η εκβιομηχάνιση και η απεξάρτηση της οικονομίας από το εξωτερικό απαιτούν επιτάχυνση της ανάπτυξης του κλάδου, κρίσιμου για την οικονομία και την άμυνα της ΕΣΣΔ. Βασικές περιοχές προτεραιότητας ορίστηκαν η Αυτόνομη Σοβιετική

14 Aiarov Mikhail, *The Crown of the Black Mountains*, Alma-Ata 1980, σ. 15-16.

Σοσιαλιστική Δημοκρατία του Καζακστάν, τα Ουράλια και η περιφέρεια Νερτσίνσκ, με κύρια έμφαση στο Καζακστάν.

Η βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής περιλάμβανε και έργα υποδομής, όπως σταθμούς παραγωγής ενέργειας (Θερμοηλεκτρικός σταθμός και γραμμές μεταφοράς ρεύματος). Οι εργάτες που συμμετείχαν στην κατασκευή αυτών των εγκαταστάσεων επέδειξαν πρωτοφανή αφοσίωση και αντοχή. Στις απόκρημνες βουνοπλαγιές, κάτω από δύσκολες συνθήκες, μεταφέρονταν είτε με βόδια είτε χειροκίνητα οι χαλύβδινες κολόνες για τις ηλεκτροφόρες γραμμές, οι οποίες στη συνέχεια εγκαθίσταντο με τη χρήση χειροκίνητων γερανών. Λίγο μετά την ολοκλήρωση της σιδηροδρομικής γραμμής Τουρκιστάν – Ατσίσάι, τέθηκε σε λειτουργία ένας πετρελαιοκίνητος σταθμός παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας ισχύος 600 ίππων, δίνοντας νέα δυναμική στην ανάπτυξη της μεταλλευτικής βιομηχανίας της περιοχής. Την παραμονή της 17ης επετείου της Οκτωβριανής Επανάστασης, η εφημερίδα "Καζακστάνσκαγια Πράβντα" δημοσίευσε ένα άρθρο που ανέφερε:

«Στον πολυμεταλλουργικό συνδυασμό του Ατσίσάι ετοιμάζεται η έναρξη λειτουργίας του νέου εργοστασίου εμπλουτισμού μεταλλευμάτων. Το εργοστάσιο αυτό υπερβαίνει τα όρια της τοπικής και εθνικής σημασίας, καθώς θα επεξεργάζεται οξειδωμένα μεταλλεύματα μολύβδου. Πρόκειται για το πρώτο τέτοιου είδους εργοστάσιο στην ΕΣΣΔ και μόλις το δεύτερο στον κόσμο, το πρώτο είχε κατασκευαστεί πρόσφατα στην Αυστραλία. Οι τελευταίες εργασίες στο εργοστάσιο βρίσκονται σε εξέλιξη, και κατά τη διάρκεια των εορτασμών της Οκτωβριανής Επανάστασης, οι εργάτες του Ατσίσάι θα παραδώσουν τις πρώτες τόνους συμπυκνωμένου μεταλλεύματος στο εργοστάσιο μολύβδου του Τσιμκέντ».

Η ανακάλυψη του κοιτάσματος Μιργκαλιμσάι πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 και συγκεκριμένα το έτος 1930. Η σχετική αναφορά του Μοντέστ Βασίλιεβιτς Λεμπεντίχιν, ενός εκ των πρώτων εξερευνητών της περιοχής, καταδεικνύει τον τυχαίο χαρακτήρα της ανακάλυψης. Όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες του, κατά την επιστροφή του από αποστολή στην ορεινή περιοχή Καρατάου, και αφού έγινε στάση για ανάπαυση, ήρθαν στο φως τα πρώτα δείγματα μεταλλεύματος. Η επιτόπια αναγνώριση των γεωλογικών χαρακτηριστικών οδήγησε γρήγορα στην αναγνώριση επιφανειακών αποθέσεων μολύβδου σε γειτονική χαράδρα από τον μεταλλωρύχο Μιργκαλίμ Φαχρεζιτντίνοφ, προς τιμήν του οποίου έλαβε το κοιτάσμα την ονομασία «Μιργκαλιμσάι». Ο ίδιος ο Μιργκαλίμ Φαχρεζιτντίνοφ,

ωστόσο, δεν πρόλαβε να δει την εξέλιξη του μεταλλείου, καθώς με την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου κατατάχθηκε στον στρατό και δεν επέστρεψε ποτέ.

Κατά τη δεκαετία του 1930, το Καζακστάν κατείχε εξέχουσα θέση στην εξορυκτική δραστηριότητα της Σοβιετικής Ένωσης, παρέχοντας περίπου το 85% της συνολικής παραγωγής μολύβδου. Η στρατηγική σημασία του μετάλλου αυτού κατέστη ιδιαίτερα εμφανής με την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων, οπότε και το συγκρότημα Ατσισάι εντάχθηκε σε καθεστώς μέγιστης παραγωγικής κινητοποίησης. Η ενεργοποίηση όλων των διαθέσιμων εσωτερικών πόρων συνοδεύτηκε από την ανάδυση ενός έντονου πατριωτικού αισθήματος στους κόλπους των εργατών, οι οποίοι επεδίωξαν την αύξηση της παραγωγής προκειμένου να καλύψουν τις αυξημένες ανάγκες του μετώπου.

Η γενικευμένη επιστράτευση των ανδρών εργαζομένων οδήγησε στην αντικατάστασή τους από γυναίκες και εφήβους, οι οποίοι στελέχωσαν τα ορυχεία και τις μονάδες επεξεργασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι, έως τον Ιανουάριο του 1942, περίπου το 50% των νέων εργαζομένων ήταν γυναίκες. Παρά τις ανθρώπινες απώλειες και τα πλήγματα που υπέστησαν οι κοινότητες μεταλλωρύχων, η εργατική συνείδηση και η αίσθηση καθήκοντος ενίσχυσαν την ανθεκτικότητα του πληθυσμού. Το σύνθημα «Όλα για το μέτωπο, όλα για τη νίκη!» λειτούργησε ως ηθικό έρεισμα, ενθαρρύνοντας τη συνέχιση της εργασίας υπό εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, νέα τμήματα του κοιτάσματος αξιοποιήθηκαν, ενώ στην ερημική περιοχή Μπουργκέμ δημιουργήθηκε νέος οικισμός για τις ανάγκες των εργαζομένων.

Η εντατική εκμετάλλευση του κοιτάσματος Μιργκαλιμσάι ξεκίνησε με συστηματικό τρόπο μετά το πέρας του πολέμου, στη δεκαετία του 1950. Στο ενδιαμέσο διάστημα, οι γεωλογικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν είχαν επιβεβαιώσει την ύπαρξη εκτεταμένων αποθεμάτων, γεγονός που ενίσχυσε τη βιομηχανική δραστηριότητα στην περιοχή. Αξιοσημείωτη είναι η ίδρυση του μεταλλείου Μπαγιαλντίρ ως άμεση συνέχεια της αξιοποίησης των νέων αποθεμάτων.

Σημαντική υπήρξε η συμβολή του Βλαντιμίρ Λογκίνοφ, διευθυντή του μεταλλείου Ατσισάι, ο οποίος, μετά από μακρά αποστολή στην Τσεχοσλοβακία, μετέφερε και εφάρμοσε προηγμένες τεχνικές και μεθόδους των Τσεχοσλοβάκων

μεταλλωρύχων. Η εισαγωγή καινοτόμων πρακτικών συνέβαλε σημαντικά στη βελτίωση της παραγωγικότητας και της συνολικής αποδοτικότητας του μεταλλείου.

Τη δεκαετία του 1950, οι εργασίες διάνοιξης στις στοές του Ατσισάι προχωρούσαν με ραγδαίους ρυθμούς. Την ίδια περίοδο ξεκίνησε η ανάπτυξη της πόλης Κεντάου, όταν στον οικισμό Μιργκαλιμσάι δημιουργήθηκε ο οικοδομικός οργανισμός «Μιργκαλιμσάι Σβινέτς Στρόι». Ο οργανισμός αυτός είχε ως βασική αποστολή την ανέγερση βιομηχανικών εγκαταστάσεων, κατοικιών και πολιτιστικών υποδομών για την περιοχή. Ξεκίνησε έτσι μια οργανωμένη προσπάθεια αστικής ανάπτυξης και εξωραϊσμού του οικισμού, συνοδευόμενη από εκτεταμένες δενδροφυτεύσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, δημιουργήθηκε το Πάρκο των Μεταλλωρύχων, όπου φυτεύτηκαν περισσότερα από 50.000 δέντρα και θάμνοι, καλύπτοντας μια συνολική έκταση 6,1 εκταρίων.

Την 1^η Αυγούστου του 1955, το Προεδρείο του Ανώτατου Συμβουλίου της Κοζάκινης Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας σύναψε Διάταγμα για την ίδρυση της πόλης Κεντάου στην περιοχή του οικισμού Μιργκαλιμσάι και Κανταγκί¹⁵.

15 Kodarova Galina Konstantinovna, *History of the city of Kentau: collection of documents 1955–2001*, Regional State Archive of Kentau, Kentau 2005.

1.3 TO KENTAΟΥ

Εικόνα 1. Πανοραμική θέα της πόλης Κεντάου

Η ιστορία της πόλης Κεντάου, που βρίσκεται στους πρόποδες της οροσειράς Καρατάου, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία της εκμετάλλευσης των ορυκτών πόρων στην περιοχή αυτή. Από την αρχαιότητα, εξορύσσονταν μέταλλα, όπως χαλκός, μόλυβδος, χρυσός και ασήμι, γεγονός που μαρτυρά την πλούσια ύπαρξη κοιτασμάτων στην περιοχή. Το τοπωνύμιο Κεντάου (καζ. Кентау) προέρχεται από δύο λέξεις της καζακικής γλώσσας. Το πρώτο συνθετικό, Κεν (кен), σημαίνει «ρούδα», «μεταλλεύματα» ή γενικότερα «ορυκτά», το δεύτερο συνθετικό, Ταου (тау), σημαίνει «βουνό» ή «όρος». Η σύνθεση αυτών των δύο λέξεων αποδίδει το όνομα Κεντάου, το οποίο κυριολεκτικά σημαίνει «Ρούδινο Βουνό» ή «Βουνό με Ορυκτά», «Ορυκτοφόρον Όρος». Η ετυμολογία του ονόματος δεν είναι τυχαία, καθώς η περιοχή είναι γνωστή για τον πλούτο της σε μεταλλεύματα και για τη μακρά της σχέση με τη μεταλλευτική δραστηριότητα.¹⁶

Ένα από τα πρώτα ίχνη εκμετάλλευσης του Καρατάου είναι το αρχαιολογικό υλικό που χρονολογείται στην εποχή των αρχαίων οικισμών, όπως το μεταλλευτικό πεδίο Ατσισάι, όπου έχουν βρεθεί αποδείξεις για τη μεταλλουργία. Αυτό ενισχύθηκε

16 Great Russian Encyclopedia (n.d.) Kentaу, Available at: <https://bigenc.ru/c/kentaу-3fe647>.

από τη στρατηγική θέση της περιοχής, η οποία ήταν σημαντικός σταθμός για διάφορους νομαδικούς λαούς και εμπορικές διαδρομές.

Στη Μεσαιωνική Εποχή, στην περιοχή του Καρατάου διαδραματίστηκαν σημαντικά ιστορικά γεγονότα, όπως πόλεμοι με τους Τζουνγκάρους και τις Μογγολικές δυνάμεις. Τα βουνά της περιοχής χρησίμευαν όχι μόνο ως καταφύγιο για τις φυλές, αλλά και ως σημαντική πηγή μεταλλευμάτων.

Από τον 15ο αιώνα, άρχισαν να αναπτύσσονται ενεργά τα ορυχεία, όπως μαρτυρούν ιστορικές πηγές, συμπεριλαμβανομένου του έργου «Βιβλίο των Μεγάλων Ρεμέζοβ» και άλλων γεωγραφικών χαρτών. Στα έργα αυτά αναφέρονται τα κοιτάσματα μολύβδου και χαλκού στην περιοχή του Καρατάου, γεγονός που επιβεβαιώνει την αρχή της βιομηχανικής εξόρυξης.

Τον 18ο και 19ο αιώνα, η εξόρυξη των ορυκτών πόρων συνεχίστηκε και αναπτύχθηκε, κυρίως λόγω του αυξανόμενου ενδιαφέροντος των Ρώσων ερευνητών για τους πόρους της περιοχής. Αυτή την περίοδο σημειώνονται και οι πρώτες προσπάθειες για βιομηχανική εκμετάλλευση του Καρατάου, γεγονός που καθιέρωσε την πόλη ως σημαντικό κέντρο μεταλλευτικής βιομηχανίας.

Σήμερα, το Κεντάου παραμένει ένα σημαντικό βιομηχανικό κέντρο του Νότιου Καζακστάν και η ιστορία του και η πλούσια κληρονομιά της μεταλλευτικής δραστηριότητας παίζουν καθοριστικό ρόλο στην οικονομία της περιοχής.

Η πόλη Κεντάου βρίσκεται στα 30 χιλιόμετρα από την πόλη Τουρκιστάν, μία από τις αρχαιότερες πόλεις που βρίσκονται στον Δρόμο του Μεταξιού. Η εγγύτητα του στο Τουρκιστάν προσδίδει στην πόλη πολιτιστική και τουριστική σημασία, προσελκύοντας ταξιδιώτες που ενδιαφέρονται για την ιστορία και τη φύση της περιοχής. Επίσης απέχει περίπου 473 χιλιόμετρα από το κοσμοδρόμιο Μπαϊκονούρ, το οποίο βρίσκεται στη βόρεια Κιζιλόρδα. Αυτή η απόσταση καθιστά το Κεντάου σχετικά κοντά στο Μπαϊκονούρ, το οποίο είναι το μεγαλύτερο και παλαιότερο ενεργό διαστημικό κέντρο στον κόσμο. Το Μπαϊκονούρ, είναι γνωστό για τις ιστορικές του αποστολές, όπως η εκτόξευση του Γιούρι Γκαγκάριν το 1961, του πρώτου ανθρώπου στο διάστημα. Η γεωγραφική εγγύτητα του Κεντάου στο Μπαϊκονούρ υπογραμμίζει τη στρατηγική σημασία της περιοχής κατά τη διάρκεια της Σοβιετικής Ένωσης, καθώς το Κεντάου αποτέλεσε σημαντικό βιομηχανικό κέντρο με την παρουσία

ελληνικής κοινότητας, η οποία συνέβαλε στην κατασκευή υποδομών και κτηρίων στην πόλη.

Στα βιβλία τους η Ludmila Schpilianskaia και ο Vladimir Haev με τίτλους «Σταγόνες Ιστορίας: 50 Χρόνια» και «Σταγόνες Ιστορίας: 55 Χρόνια», καταγράφεται η ιστορική διαδρομή της πόλης Κεντάου από την ίδρυσή της έως τη σύγχρονη εποχή. Οι σελίδες των εν λόγω βιβλίων είναι πλούσιες σε τεκμηριωμένες πληροφορίες και φωτογραφικό υλικό, τα οποία προέρχονται από το Κρατικό Περιφερειακό Αρχείο του Κεντάου καθώς και από το Δημοτικό Μουσείο. Το περιεχόμενο αναδεικνύει καθοριστικές και ηρωικές στιγμές της πόλης, με έμφαση στη φάση της θεμελίωσης και ανοικοδόμησης, στα επιτεύγματα στον τομέα της παραγωγής, καθώς και στον καθοριστικό ρόλο των πολιτών της. Ο μόχθος αυτών των ανθρώπων, ακούραστος και συχνά ηρωικός, κατέστησε το Κεντάου πρότυπο πόλης σε πληθώρα τομέων: την οικοδομική ανάπτυξη, τη δημόσια διοίκηση, τη βιομηχανία, την υγειονομική περίθαλψη, την πολιτιστική δημιουργία και την εκπαιδευτική δραστηριότητα.

Στον πρόλογο του βιβλίου «Σταγόνες Ιστορίας: 50 Χρόνια», οι συγγραφείς παρουσιάζουν με υπερηφάνεια τα κύρια χαρακτηριστικά της πόλης:

«Η πόλη Κεντάου είναι πραγματικά μια μοναδική πόλη, που στη σχετικά σύντομη ιστορία της έγινε σύμβολο εργατικότητας, αντοχής και επιτευγμάτων. Βρίσκεται στους πρόποδες των Μαύρων Βουνών και απέκτησε φήμη χάρη στις μεταλλευτικές της δραστηριότητες και τη μαγευτική φύση της. Οι χαρακτηρισμοί όπως “Οαση στην έρημο”, “Στέμμα των Μαύρων Βουνών”, “Πόλη-παραμύθι” αντικατοπτρίζουν όχι μόνο την ομορφιά της φύσης, αλλά και το πνεύμα των ανθρώπων που δημιούργησαν και ανέπτυξαν την πόλη. Σε 50 χρόνια ιστορίας, το Κεντάου έγινε σημαντικό κομμάτι της μεταλλευτικής βιομηχανίας του Καζακστάν και άφησε το στίγμα του στις παγκόσμιες εγκυκλοπαίδειες. Μικρή, αλλά με μεγάλη ψυχή — το Κεντάου αξίζει πραγματικά τον τίτλο της πόλης των μεγάλων επιτευγμάτων και των αξιόλογων ανθρώπων. “Οαση στην έρημο”, “Στέμμα των Μαύρων Βουνών”, “Πόλη-παραμύθι”, “Πρωτεύουσα του ορεινού κόσμου”, “Πόλη της τολμηρής νιότης”, “Πόλη των μεγάλων επιτευγμάτων και των θαυμάσιων ανθρώπων” – και όλα αυτά αφορούν το Κεντάου μας, που σε 50 χρόνια ιστορίας έχει συγκεντρώσει τόσα όμορφα επίθετα που του χάρισαν οι ξεχωριστοί επισκέπτες πολιτικοί, ηθοποιοί, καλλιτέχνες, φοιτητές

κλπ. Το Κεντάου έχει συμπεριληφθεί σε όλες τις ορεινές εγκυκλοπαίδειες και οδηγούς του κόσμου. Μια μικρή πόλη με μεγάλη ιστορία»¹⁷.

Όλα αυτά θα γίνουν πραγματικότητα μπροστά στα μάτια των Ελλήνων, οι οποίοι έφτασαν σε εκείνη την περιοχή μέσα στα αποπνικτικά βαγόνια. Και δεν θα είναι απλοί παρατηρητές αυτών των μετασχηματισμών, αλλά, ως μέρος ενός πολυεθνικού στρατού εργασίας, θα προσφέρουν τις δεξιότητές τους, τα ταλέντα τους και το πάθος της ψυχής τους στη νέα πατρίδα, σημειώνουν ο Χ. Τσιτιρίδη και ο Β. Γκολόβιν στο βιβλίο τους¹⁸.

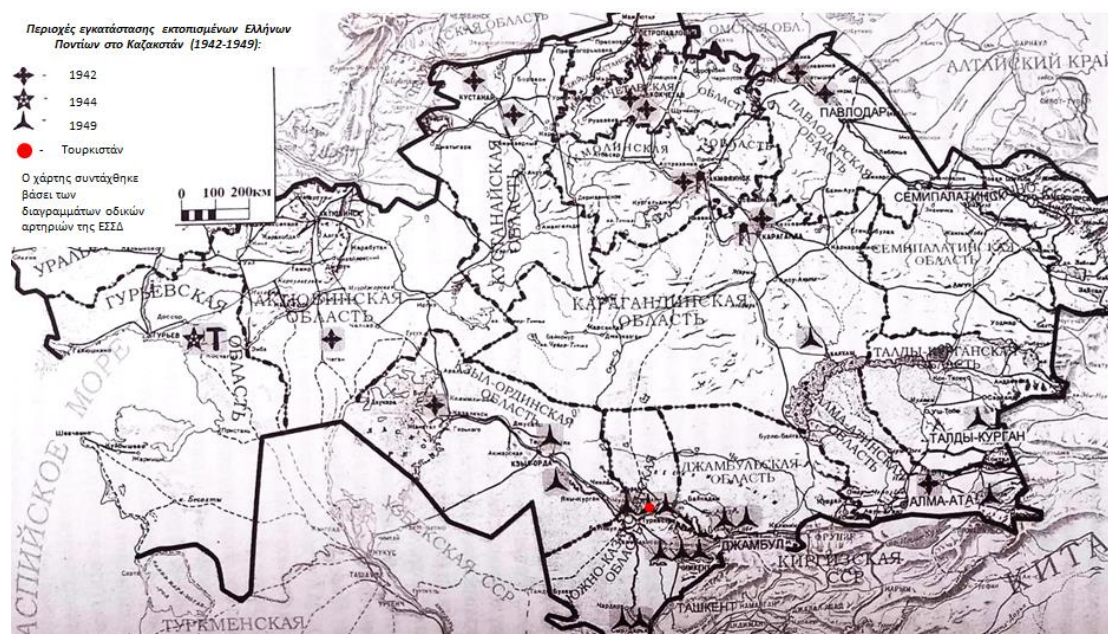
17 Schpilianskaia Ludmila, Haev Vladimir, 2005, σ. 6.

18 Τσιτιρίδη Χαράλαμπος, Γκολόβιν Βλαδίμιρ, *Τα ίχνη των ελλήνων στο Νότιο Καζαχστάν*, Αθήνα 2005.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΝΤΙΟΙ ΣΤΟ ΚΑΖΑΚΣΤΑΝ

Το 1949, δεκάδες χιλιάδες Έλληνες Πόντιοι του Καυκάσου κατατάχτηκαν στους «ειδικώς απελαθέντες» και εξορίστηκαν στις 13 Ιουνίου στην Κεντρική Ασία. Ειδικές δυνάμεις της Κρατικής Ασφάλειας περικύκλωναν τα ποντιακά χωριά τη νύχτα, υποχρεώνοντας τους κατοίκους να ετοιμαστούν μέσα σε λίγες ώρες, δίνοντας τους μόνο σαράντα λεπτά. Στη συνέχεια, τους ανέβαζαν σε στρατιωτικά φορτηγά και τους μετέφεραν σε σιδηροδρομικούς σταθμούς, όπου επιβιβάζονταν σε τρένα με προορισμό την Κεντρική Ασία. Δεν δόθηκε ποτέ επίσημη αιτία για την εκτόπιση¹⁹.

2.1 ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΩΝ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ

Εικόνα 2. Περιοχές εγκατάστασης εκτοπισμένων Ελλήνων Ποντίων στο Καζακστάν (1942-1949)

Η προετοιμασία για τον εκτοπισμό ξεκίνησε τον Ιανουάριο του 1949, όταν οι σοβιετικές αρχές κατέγραψαν όλες τις οικογένειες Ελλήνων χωρίς σοβιετική

¹⁹ Αγτζίδης Βλάσης, 1997, σ. 512-518.

υπηκοότητα. Αυτό δημιούργησε υποψίες στους κατοίκους και διαδόθηκαν φήμες ότι η εκτόπιση θα γινόταν στην Ελλάδα, κάτι που φαινόταν λογικό λόγω του έντονου πόθου μετανάστευσης στην Ελλάδα των τελευταίων μεταναστών από τον Πόντο. Οι φήμες ενισχύθηκαν με την πάροδο του χρόνου και το κράτος απαγόρευσε την διασπορά τέτοιων ειδήσεων. Όσοι ανησυχούσαν άρχισαν να πουλούν αντικείμενα και ζώα, προκειμένου να συγκεντρώσουν χρήματα για ανάγκες. Η φήμη της απέλασης στην Ελλάδα μέσω Ιράν συνέχισε να κυκλοφορεί ακόμα και στην Κεντρική Ασία τις πρώτες μέρες της εκτόπισης. Η απελπισία του πληθυσμού τις τελευταίες μέρες πριν από την εκτόπιση αποτυπώνεται σε μια συγκλονιστική περιγραφή:

«Στο χορό Ομάλ εκείνη την ημέρα, με μάτια βουρκωμένα, χόρευαν ακόμη και γέροι και γριές 80 και 90 χρονών. Ο χορός, που κατέλαβε ολόκληρο το προαύλιο της εκκλησίας, με το μέγεθός του να μοιάζει με πλατεία, και τον κύκλο που αποτελούσαν εκατοντάδες χορευτές, συνοδευόταν από εννέα λυριτζήδες. Αυτός ο χορός, γεμάτος μεγαλοπρέπεια αλλά και αβάσταχτη τραγικότητα, ήταν το ύστατο χαίρε όλων μας»²⁰.

Ο χορός και τα ποντιακά τραγούδια με την συνοδεία της ποντιακής λύρας είχε πάντα σημαντική θέση στην έκφραση των Ελλήνων του Πόντου. Μία από τις πιο συγκινητικές στιγμές ήταν αυτή στον κεντρικό Καύκασο, όταν συναντήθηκαν τα τρένα γεμάτα με Έλληνες εκτοπισμένους από το Σοχούμι και το Μπακού του Αζερμπαϊτζάν. Κλαίγοντας, οι εκτοπισμένοι άρχισαν να χορεύουν στους ήχους της λύρας. Τα τραγούδια που συνόδευαν την εξορία τους περιγράφουν τον πόνο και την απώλεια:

*Σα χίλια εννιακόσια στα σαρανταεννέα
και τι Ρωμαίοις εξώρτσανε ση Καζακσάν μερέα.
Εφέκαμεν τ' οσπίτια μουν ατά τα μερακλία,
εφέκαμεν τα χτινια μουν δεμένα σα μαντρία.
Τα χωρία μουν έκραζαν, τα σκυλία εγουρνούσαν.*

Στο τραγούδι αυτό, είναι εντυπωσιακός ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνεται το ιστορικό αστίγμα αφ' ενός, και η ψυχροσυναισθηματική συνθήκη των εκτοπισμένων αφ' ετέρου. Σε μια εκτενέστερη εκδοχή, ο άγνωστος στιχουργός περιγράφει:

20 Αγτζίδης Βλάσης, 1997, σ. 512-513.

*Σα χίλια εννιακόσια και σα σαράντα εννέα
να πάει και άλλο να μην έρτεν εκείνη η χρονία.
Ατοίν εμάς εκλείδωσαν σ' έρημα τα βαγόνια,
και στη σειράν πα έστεκαν κα εξ' εφτά σαλόνια.
Μικροί, τρανοί εβάρκιζαν “εκάγαμε, ανοίξτε,
εγκλήματα κ' εποίκαμε, εσείς εμάς αφήστε”.
Εμάς ατοίν επέρανε και φέρανε στην Ντράντα,
και τις Ρωμαιοίς εξώρτσανε μικρούς, τρανούς για πάντα.
Το Τσιν, το Τσαλ, το Παλ εμάζεψαν και όλα τα χωρία
επήγανέ μας σο Καζακστάν, μακρά στην ερημία.*

Οι εκτοπισμένοι περιλάμβαναν μέλη του κόμματος, πολεμιστές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και οικογένειες στρατιωτών που είχαν πεθάνει στο μέτωπο. Δεν εκτοπίστηκαν οι Έλληνες της κεντρικής Γεωργίας, αλλά μόνο οι οικογένειες προσφύγων που είχαν εγκατασταθεί εκεί το 1918. Οι εκτοπισμένοι μπορούσαν να πάρουν μαζί τους μόνο λίγα ρούχα και στρώματα σε μπαούλα. Στις περισσότερες αποστολές τους παρείχαν φαγητό μόνο δύο φορές την ημέρα και προβλεπόταν δαπάνη 5 ρουβλίων για κάθε εκτοπισμένο, καθώς και γάλα για τα παιδιά.

Εικόνα 3. Ντζούχα Ιβάν, Οι εκτοπισμένοι κατευθύνονται προς την Ανατολή. Ιστορία των διώξεων των Ελλήνων στην Σοβιετική Ένωση. Εκτοπισμοί της δεκαετίας του 1940

Δεκαπέντε μέρες μετά τον εκτοπισμό των Ελληνοϋπηκόων από την Αμπχασία, οι Έλληνες με σοβιετική υπηκοότητα αναγκάστηκαν να δηλώσουν ότι φεύγουν εθελοντικά και να πληρώσουν εισιτήριο για την μεταφορά τους στην

Κεντρική Ασία. Υπήρχαν περιπτώσεις μεικτών γάμων, όπου εκτοπιζόταν μόνο ο Έλληνας ή η Ελληνίδα, με αποτέλεσμα τη διάλυση των οικογενειών. Οι ηγέτες των Ελλήνων της Αμπχαζίας υποστήριξαν ότι το 1949 απαλλοτριώθηκαν 20.000 ελληνικές κατοικίες, οι οποίες παραχωρήθηκαν στους εποίκους που εγκατέστησε η τοπική κυβέρνηση. Ο ακριβής αριθμός των εκτοπισμένων από την Αμπχαζία παραμένει ασαφής, με εκτιμήσεις να κυμαίνονται από 40.000 έως 70.000 άτομα.

Την ίδια περίοδο εκτοπίστηκαν και οι τελευταίοι Έλληνες της περιοχής του Κρασνοντάρ. Ο πληθυσμός μεταφέρθηκε με κλειστά τρένα στους τόπους εξορίας, με το ταξίδι να διαρκεί περίπου 15 μέρες. Υπάρχουν μαρτυρίες για συγκρούσεις με τα στρατεύματα της Κρατικής Ασφάλειας, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα πολλά θύματα. Εκατοντάδες εκτοπισμένοι έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, ενώ στους τόπους εγκατάστασης πέθαναν τα περισσότερα μικρά παιδιά και γέροντες. Οι θάνατοι εκτιμώνται σε 20-25% του συνολικού αριθμού των εκτοπισμένων, δηλαδή 40.000-50.000 άτομα. Οι ασθένειες, όπως ο κοιλιακός τύφος, ο μελιταίος πυρετός, η ιλαρά και η φυματίωση, θέρισαν τους εξόριστους, με τις αρχές να απαγορεύουν ακόμα και στους ασθενείς να μεταφερθούν σε νοσοκομεία για θεραπεία.

«Οι εξόριστοι Έλληνες μεταφέρθηκαν σε περιοχές του Καζακστάν και του Ουζμπεκιστάν, όπου υπήρχαν μεταλλεία μολύβδου και βαμβακοφυτείες. Οι περιοχές αυτές είχαν πρωτοκατοικηθεί μόλις το 1925, αφού υδροδοτήθηκαν με τα νερά του ποταμού Σιρ Νταριά. Το τοπίο είναι ιδιαίτερα απωθητικό. Για εκατοντάδες χιλιόμετρα δεν υπάρχει βλάστηση. Τα διάφορα κολχόζ και σοβχόζ άρχισαν να κατοικούνται από τη στιγμή που αποπερατώθηκαν τα κανάλια που μεταφέρουν νερό. Οι Έλληνες βρήκαν στις περιοχές αυτές ντόπιους Καζάκους ή Ουζμπέκους, Ρώσους, Τάταρους και Γερμανούς, που είχαν εκτοπιστεί από το 1941. Συνάντησαν επίσης κι άλλους λαούς του Καυκάσου που είχαν εκτοπιστεί μετά τον πόλεμο, όπως Τσετσένους, Καρατσαέβους, Οσετίνους, Τάταρους από την Κριμαία κ.α.

Τους εκτοπισμένους τους κατέβαζαν σε διάφορους σταθμούς. Από εκεί, οι εκπρόσωποι των γειτονικών κολχόζ έρχονταν και έπαιρναν όσους χρειάζονται. Κάθε κολχόζ βρισκόταν σε μία απόσταση 3-5 χιλιομέτρων από το επόμενο. Οι εκτοπισμένοι έμεναν αρχικά είτε σε γιούρτες²¹ είτε σε θαλάμους φυλακισμένων, εάν

21 Η γιούρτα είναι μια φορητή στρογγυλή σκηνή που καλύπτεται με δέρματα ή τσόχα και χρησιμοποιείται ως κατοικία από διάφορες νομαδικές ομάδες στις στέπες της κεντρικής Ασίας.

υπήρχαν στο κολχός τέτοιοι από προηγούμενες εκτοπίσεις πληθυσμών, είτε έσκαβαν τη γη και κατασκεύαζαν μόνοι τους πρόχειρες τρώγλες. Οι περιορισμοί μετακίνησης ήταν πολύ αυστηροί. Οι περιοχές που μεταφέρθηκαν οι νέοι Έλληνες εκτοπισμένοι στο Καζακστάν ήταν το Τσιμκέντ και η περιφέρεια, το Παχτά Αράλ και το Κεντάου, το Τζαμπούλ και τα χωριά Τσου και Άσα, το χωριό Γεωργιέφκα, το Ζανάτας, η Άλμα Άτα, το Μέρκε, το Καρατάου. Στην Κιργιζία, η περιοχή Ταλάς, η περιοχή Ος και στη Σιβηρία στην περιοχή Σβερντλόφσκ»²².

Όπως αναφέρει ο Γραμματικόπουλος, «σε κάθε σταθμό της διαδρομής άφηναν εκτοπισμένους χωρίς διάκριση. Το τρένο σταματούσε στα μέρη: Νοβοκαζαλίσκ, Τζουσαλί, Κιζίλ – Ορντά, Τσίλι, Γιανί – Κουργκάν, Τουρκεστάν, Κεντάου. Όλες οι περιοχές αυτές βρίσκονται μέσα στην έρημο, το ονομαζόμενο Πριαράλιε Καρακούμι»²³. Υπήρχαν πολλοί συρμοί και σε κάθε έναν υπήρχαν περίπου 3000 άτομα. Σχεδόν όλοι οι συρμοί είχαν το δικό τους παρατσούκλι: Μπατούμι, Σούχουμι, Γκουδαούτι, Μπακίни κ.λπ. Στο Καζακστάν άρχισαν να τους κατατάσσουν σε διάφορους προορισμούς κάποιοι πήγαν σε αγροτικές περιοχές, άλλοι σε αστικές. Ήταν δύσκολο για όλους, αλλά πιο δύσκολο για εκείνους που βρέθηκαν στην έρημο, όπου αργότερα, με εξαιρετική αφοσίωση και κόπο, χτίστηκε η πόλη Κεντάου. Τότε, το 1949, εκεί δεν υπήρχε σχεδόν τίποτα. Έτσι, ο πρώτος συρμός τοποθετήθηκε σε παράγκες για Ιάπωνες αιχμαλώτους πολέμου, ενώ οι άνθρωποι από τον δεύτερο συρμό έμειναν στο χωριό Κοταρμπουλάκ, κάτω από ένα στέγαστρο.

22 Αγτζίδης Βλάσης, 1997, σ. 515-516.

23 Γραμματικόπουλος Μιχαήλ, Τσαούσης Δημήτρης (επιμ.), *Μισός αιώνας στη Σοβιετική Ένωση: Γεωργία–Καζακστάν 1916–1967*, Gutenberg, Αθήνα 2008, σ. 219.

2.2 MARTYRIΕΣ

Η έρευνα του Ιβάν Ντζούχα²⁴ εξετάζει για πρώτη φορά στην εγχώρια ιστοριογραφία με ολοκληρωμένο τρόπο όλες τις πτυχές των βίαιων εκτοπισμών των Ελλήνων κατά την εποχή του σταλινισμού. Πάνω από 60.000 άνθρωποι, πολίτες της Σοβιετικής Ένωσης και της Ελλάδας, υπέστησαν βίαιη μετακίνηση από τις παραδοσιακές τους εστίες στο Καζακστάν, το Ουζμπεκιστάν, τα Ουράλια και τη Σιβηρία. Οι μαρτυρίες που παρατίθενται στο βιβλίο του αποτυπώνουν τις φρικτές συνθήκες που υπήρχαν. Οι εκτοπισμένοι βίωσαν ακραία στέρηση βασικών αγαθών, όπως νερό και τροφή, υπήρξαν έρμαιο της βίας και του φόβου, ενώ οι συνθήκες διαβίωσης ήταν άθλιες, με στοιβαγμένες σκηνές και απουσία στοιχειωδών υγειονομικών συνθηκών. Οι μαρτυρίες αναφέρουν την τραγική απώλεια παιδιών και ηλικιωμένων, ενώ παράλληλα καταδεικνύουν την αλληλεγγύη και την ανθρωπιά που εκδηλώθηκε μέσα από μικρές πράξεις, όπως η προσφορά γάλακτος από τις Καζάκες γιαγιάδες στα παιδιά των εκτοπισμένων. Παρά τις καταπιεστικές συνθήκες, οι άνθρωποι αυτοί έδειξαν αντοχή και αξιοπρέπεια, καταγράφοντας μια ιδιαίτερη διάσταση της ιστορικής αυτής τραγωδίας.

Ιβάν Πανάγιωβιτς Πιμενίδης, 1930: Μερικούς τους τοποθέτησαν σε βοηθητικά δωμάτια του στάβλου, και όταν εκεί όλα ήταν γεμάτα ως το τέλος, άρπαζαν κάποιες αγελάδες και τοποθέτησαν τους υπόλοιπους στη θέση τους. Σε μερικά μέρη δεν πρόλαβαν να καθαρίσουν τα περιττώματα, και τα καθαρίζαμε εμείς οι ίδιοι. Τρίτο τρένο...

Νίνα Μιχαήλοβνα Καραγιανίδη, 1915: Μας κατέβασαν στη γυμνή στέπα, δίπλα στη σιδηροδρομική γραμμή, απευθείας στο έδαφος, γύρω γύρω στέπα. Ήταν τρομακτικά. Όμως, ξαφνικά ήρθε ένα αυτοκίνητο, από το οποίο κατέβηκε ο διευθυντής του συνδυασμού «Ατσοπολιμέταλ» Γιαντάν Πιτσενιούκ. Μας χαιρέτησε και μας είπε να μην απορούμε και να μην φοβόμαστε, που γύρω μας είναι στέπα, γιατί εδώ θα χτιστεί μια πόλη, και εμείς θα την χτίσουμε. Αυτό σημαίνει ότι όλοι θα έχουμε δουλειά, εισόδημα κ.λπ. Ο Πιτσενιούκ έφυγε, - συνέχισε η Νίνα Μιχαήλοβνα, - και εμείς μείναμε υπό την φρούρηση στρατιωτών. Και ήρθε η νύχτα. Μετά η μέρα.

24 Ντζούχα Ιβάν, *Οι εκτοπισμένοι κατευθύνονται προς την Ανατολή. Ιστορία των διώξεων των Ελλήνων στην Σοβιετική Ένωση. Εκτοπισμοί της δεκαετίας του 1940*, Αγία Πετρούπολη, 2008.

Και αυτή η αβάσταχτη ζέστη του Ιουνίου του 1949. Για έξι ημέρες γυναίκες και άντρες, ηλικιωμένοι και παιδιά, υγιείς και άρρωστοι, βρίσκονταν κάτω από τις καυτές ακτίνες του νότιου καζακικού ήλιου. Την 6η μέρα έφεραν οικοδομικά υλικά και εργαλεία, οι άντρες άρχισαν να χτίζουν σκηνές – αποθήκες, στις οποίες φιλοξενήθηκαν αρκετές οικογένειες. Άλλους από τους δύο άλλους συρμούς τους μετέφεραν πρώτα στην περιοχή του Νότιου Καζακστάν και τους εγκατέστησαν σε πολιτιστικούς συλλόγους, στρατόπεδα κ.λπ. Στη συνέχεια, καθώς οι σκηνές ήταν έτοιμες, τους μετέφεραν με φορτηγά στο Μιργκαλίμσαϊ.

Σουλίκο Αφανάσιεβνα Κουσίδη, 1940: Σε αυτές τις σκηνές στοιβάζονταν πολλοί άνθρωποι και γιατί τα πράγματα ήταν πολύ λίγα. Για παράδειγμα, η οικογένειά μας που είχε 7 άτομα, είχε μόνο ένα στρώμα. Μας φύλαγαν στρατιώτες. Τη νύχτα οποιαδήποτε κίνηση απαγορευόταν. Μόλις απομακρυνόσουν λίγο, αμέσως ακουγόταν η φωνή του φρουρού: «Στάσου! Πίσω!».

Ελπίδα Βασιλείεβνα Μουχταρίδη, 1925: Δεν υπήρχε πόσιμο νερό. Έτρεχε ένα ρυάκι, στο οποίο πλέναμε, πλενόμασταν, από το οποίο πίναμε. Και ήρθε ο θάνατος. Πρώτα άρχισαν να πεθαίνουν τα παιδιά. Αρχικά θάψαμε όλα τα βρέφη. Στη συνέχεια άρχισαν να πεθαίνουν τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας. Αλλά μια μέρα από την πλευρά του οικισμού Μπουργκέμ, μακριά στη στέπα, φάνηκαν δύο σημεία. Τα σημεία πλησίαζαν, μεγάλωναν, και αποδείχθηκε ότι ήταν δύο γιαγιάδες-Καζάχες, οι οποίες με τα κουρασμένα χέρια τους, με διογκωμένες φλέβες, κρατούσαν δοχεία με γάλα και αϊράν. Ο φρουρός τις απώθησε. Εκείνες πήγαν γύρω και έκαναν σαν να περνάνε, και μετά απότομα γύρισαν προς το μέρος μας και βρέθηκαν ανάμεσά μας. Αν βλέπατε πώς έλαμπαν τα πρόσωπα των παιδιών που ήπιαν ένα ποτήρι γάλα. Αυτές οι γιαγιάδες δεν καταλάβαιναν ρωσικά, και εμείς τότε δεν καταλαβαίναμε καθόλου κοζάκικα. Αλλά καθόντουσαν και, αγκαλιασμένες με τις γυναίκες μας, έκλαιγαν πικρά». «Ο λαός που έδωσε στον κόσμο τον Αριστοφάνη και την πρώτη κωμωδία, έχασε το γέλιο του. Σιώπησε η κεμεντζέ. Δεν υπήρχαν χαμόγελα. Δεν υπήρχαν καν δυνατοί διάλογοι. Υπήρχε μόνο αβάσταχτος πόνος και κόπος».

*Ανάθεμα σο Τουρκεστάν
και σο Μεργκαλιμσάι
το χρόνο δώδεκα μήνας
πάντα αέρας φυσάει*

Έτσι τραγούδησαν οι Πόντιοι στον τόπο εξορίας τους.

Οι Έλληνες δυσκολεύτηκαν να προσαρμοστούν, καθώς οι συνθήκες ήταν πολύ διαφορετικές από αυτές του Καυκάσου. Αυτούς που στάλθηκαν στα ορυχεία μολύβδου του Μεργκαλιμσάι τους εγκατέστησαν σε στάβλους αλόγων ή προβάτων, με διαστάσεις 3x3 μέτρα και πόρτες ύψους μόλις ενός μέτρου. Το δάπεδο ήταν χωμάτινο και η οροφή από κλαδιά άγριων καλαμιών. Για καύσιμη ύλη χρησιμοποιούσαν πετροκάρβουνο, το οποίο μάζευαν γύρω από τις γραμμές του τρένου από τα υπολείμματα που έπεφταν από τα τρένα που το μετέφεραν (Εικόνα 5). Αργότερα, οι εκτοπισμένοι στο Μεργκαλιμσάι κατασκεύασαν διώροφα ξύλινα σπίτια με οκτώ διαμερίσματα, το καθένα 40 τετραγωνικά μέτρα. Η βοήθεια των ντόπιων, όπως οι Καζάκοι, Κιργίζιοι, Ουζμπέκοι και των άλλων εξόριστων από παλιότερα (Κορεάτες, Γερμανοί κ.α.), ήταν καθοριστική για την επιβίωση των Ελλήνων²⁵. Οι επίσημες αρχές της εποχής, μέσω της καλλιέργειας φόβου και απομόνωσης, προσπαθούσαν να αποτρέψουν την επαφή μεταξύ ντόπιων και εκτοπισμένων. Παρόλα αυτά, πράξεις αλληλεγγύης δεν κατόρθωσαν να κατασταλούν πλήρως.

Όπως φαίνεται παραπάνω από τις μαρτυρίες που συγκέντρωσε ο Ιβάν Ντζούχα στο βιβλίο του, ιδιαίτερη μνεία οφείλεται στην άγνωστη, αλλά αξιομνημόνευτη, συνεισφορά δύο Καζάχων γυναικών, οι οποίες κατά το έτος 1949 προσέφεραν βοήθεια στους εκτοπισμένους Έλληνες στην περιοχή Μεργκαλιμσάι. Παρότι η αναγνώριση της ταυτότητάς τους παραμένει αδύνατη, η πράξη τους έχει καθιερωθεί στη συλλογική μνήμη ως παράδειγμα ανθρωπισμού και αλληλεγγύης μέσω της καλλιέργειας φόβου.

Ο μουσικός και βασικός πληροφορητής της παρούσας μελέτης, Σταύρος Σημαιοφορίδης, μετέφερε μια αφήγηση την οποία άκουσε από ηλικιωμένους κατοίκους του Κεντάου. Σύμφωνα με αυτήν, κατά τις πρώτες ημέρες της άφιξης των εκτοπισμένων Ελλήνων στην περιοχή του Μεργκαλιμσάι, παρ' όλες τις αυστηρές απαγορεύσεις και τη διαρκή επιτήρηση, τα παιδιά των Κοζάκων επιδείκνυαν μια ιδιαίτερη μορφή αλληλεγγύης. Συγκεκριμένα, προσποιούμενα ότι πετούν πέτρες προς τους εξόριστους, πράξη που δεν προκαλούσε αντίδραση από τους φρουρούς, στην πραγματικότητα εκτόξευαν *κούρτ*, ένα παραδοσιακό κοζάκικο έδεσμα, προσφέροντας έτσι σιωπηρή υποστήριξη στους νεοαφιχθέντες. Στο Καζακστάν, το *κούρτ* ή *kurut*

25 Αγτζίδης Βλάσης, 1997, σ. 516.

(Εικόνα 6) είναι ένα σκληρό, αλμυρό τυρί, που παράγεται από μακροχρόνια, συνήθως γαλακτική, διαδικασία. Το κούρτ έχει μια μακρά ιστορία ως βασικό συστατικό της διατροφής των νομαδικών φυλών της Turkic. Είναι γνωστό για τις αντιβακτηριδιακές και αντισηπτικές ιδιότητές του, καθώς και για την εύκολη πέψη.

Ο Θεοφάνης Σοπηλίδης²⁶ στα απομνημονεύματά του αναφέρεται στις κακουχίες που βίωσε ο ίδιος και η οικογένειά του κατά τα πρώτα χρόνια της εξορίας τους στο Καζακστάν, εστιάζει στην άφιξή τους στον οικισμό Αμπάι μπαζάρ και στη μεταφορά τους στο Κολχόζ Κονούρ-Τοπέ. Ξεχωριστή θέση καταλαμβάνει μια σκηνή ανθρώπινης αλληλεγγύης, όταν μια ντόπια γυναίκα προσφέρει στα παιδιά φρεσκοψημένες πίτες, η μυρωδιά των οποίων προκάλεσε στον αφηγητή έντονα αισθήματα νοσταλγίας για την πατρίδα του, τη Σουχούμι. «Από την πρώτη στιγμή, οι ντόπιοι Καζάκοι μας υποδέχτηκαν με αξιοθαύμαστη καλοσύνη και ανθρωπιά. Με όσα λίγα διέθεταν, στάθηκαν στο πλευρό μας, βοηθώντας μας να επιβιώσουμε και να σταθούμε ξανά στα πόδια μας σε μια ξένη γη. Ένα μεγάλο και ειλικρινές “ευχαριστώ” σε αυτό το λαό!».

Ο S.S. Kaziev²⁷, στο άρθρο *Στρατηγικές προσαρμογής των «τιμωρημένων» εθνοτήτων και του τοπικού πληθυσμού στο Καζακστάν (1941-1953)* από την διδακτορική του διατριβή αναφέρει το εξής:

«Παρά τις δραματικές συνθήκες πείνας που βίωσαν οι Καζάκοι και Ρώσοι κάτοικοι του Καζακστάν κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1930, επέδειξαν αξιοσημείωτη αλληλεγγύη προς τους Γερμανούς εποίκους που εκτοπίστηκαν στην περιοχή. Όπως καταγράφεται σε προφορικές μαρτυρίες απογόνων Γερμανών φοιτητών, οι πρόγονοί τους θυμούνταν με ευγνωμοσύνη τη στήριξη των τοπικών πληθυσμών, οι οποίοι συχνά μοιράζονταν το λιγοστό ψωμί τους. Ο αρχαιολόγος Β. Φ. Ζάιμπερτ σημειώνει χαρακτηριστικά ότι χωρίς την αρωγή των Καζάκων οι Γερμανοί που εγκαταλείφθηκαν στη στέπα του Βόρειου Καζακστάν θα είχαν αφανιστεί. Οι Καζάκοι υποδέχθηκαν πολλές οικογένειες στα σπίτια τους και τις φιλοξένησαν για δύο έως και τρία χρόνια. Αντίστοιχα, ο λογοτέχνης Γκέρμαν Μπέλγκερ, επεσήμαινε

26 Σοπηλίδης Θεοφάν, *Απομνημονεύματα: «Εγώ θυμάμαι»*, Αθήνα 2014. Ο Θ. Σοπηλίδης γεννήθηκε το 1937 στο Σουχούμι και το 1949 η οικογένειά του εκτοπίστηκε στο Κεντάου του Καζακστάν. Υπήρξε καλός οφθαλμίατρος. Πέθανε το 2019 στην Αθήνα.

27 Kaziev Said Saidulayevich, *Soviet National Policy and the Problems of Trust in Interethnic Relations in Kazakhstan (1917–1991)*, Doctoral Dissertation, Moscow, 2015.

επανειλημμένως τη σημασία αυτής της βοήθειας. Η στάση αυτή θεωρείται σπάνιο παράδειγμα συμπόνιας και ανθρωπισμού των γηγενών πληθυσμών προς εκτοπισμένους, στο πλαίσιο των μαζικών μετακινήσεων πληθυσμών κατά τον 20ό αιώνα».

Την ίδια συμπεριφορά έδειξε ο τοπικός πληθυσμός και στις άλλες εθνοτικές ομάδες που είχαν εκτοπιστεί στο Καζακστάν στη δεκαετία του σαράντα.

Οι υπεύθυνοι της μυστικής αστυνομίας σε διάφορες περιοχές υποχρέωναν τους εκτοπισμένους να υπογράψουν συμβόλαια παραμονής για 20 χρόνια. Κατασχέθηκαν τα διαβατήρια των αλλοδαπών που κατείχαν οι ελληνορθόδοξοι πολίτες, καθώς και οι άδειες παραμονής τους. Επιπλέον, προσπαθούσαν να πείσουν τους εκτοπισμένους να αποδεχτούν τη σοβιετική υπηκοότητα, υποστηρίζοντας ότι το ελληνικό κράτος «πούλησε» τους Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης. Οι ελληνορθόδοξοι εκτοπισμένοι δεν είχαν το δικαίωμα να απομακρυνθούν από τα κολχός πέρα από πέντε χιλιόμετρα και ήταν υποχρεωμένοι να δηλώνουν την παρουσία τους μία φορά την εβδομάδα ή, σε κάποιες περιπτώσεις, κάθε τρεις ημέρες στην Κομεντατούρα.

Η σκληρή μοίρα των εκτοπισμένων μετατράπηκε σε τραγούδι διαμαρτυρίας και καταγγελίας, το οποίο εκφράζει τα βάσανα και την αγωνία τους:

*Ας λέγω σας, παιδιά,
Ντο έντον στη Ρουσία,
Το μίλλετ ετοπλάεψαν
Αμόν κωσσούς πουλία.
Τη Καζακστάν τα δρόμια
Έρημα απομένε',
Έφαγαν το κάρδοπο μου
Και ολίγον επέμνε²⁸.*

28 Αγτζίδης Βλάσης, 1997, σ. 517.

2.3 ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Ο Ιβάν Ντζούχα περιγράφει στο βιβλίο του πως οι πρώτοι Έλληνες που εκτοπίστηκαν στις αρχές του 1942 ήταν κάτοικοι της περιοχής Κουμπάν και της Κερτς²⁹. Τον Ιούνιο του 1944, οι Έλληνες της Κριμαίας εκτοπίστηκαν στο Ουζμπεκιστάν και τη Σιβηρία.

Τη νύχτα της 13ης προς 14η Ιουνίου 1949, με την αιτιολογία της «ειδικής απέλασης», ξεκίνησε η εκτόπιση των Ελλήνων του Καυκάσου (Ατζαρία, Αμπχαζία, νότια Ρωσία), οργανωμένη με αυστηρότητα από τις σοβιετικές αρχές. Οι οικογένειες φορτώθηκαν σε βαγόνια μεταφοράς ζώων και μεταφέρθηκαν στο Καζακστάν, όπου εγκαταστάθηκαν σε κολχόζ ή στην πόλη Τσιμκέντ.(Εικόνα 7) Στην περιοχή του Νότιου Καζακστάν εγκαταστάθηκαν κυρίως Έλληνες από την Ατζαρία και την Αμπχαζία. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν εξαιρετικά δύσκολες, με ελλιπή τροφή, ανθυγιεινό περιβάλλον και αυστηρούς περιορισμούς στις μετακινήσεις.

Οι Χ. Τσιτιρίδη και Β. Γκολόβιν αναφέρουν στο βιβλίο τους πως οι μεγαλύτερες ομάδες των εκτοπισμένων Ποντίων εγκαταστάθηκαν κυρίως στην πρωτεύουσα της περιφέρειας, το Τσιμκέντ, καθώς και στις πόλεις Κεντάου (αρχικά Μιργκαλιμσάι) και Αρίς, καθώς και σε τρεις από τις νοτιότερες διοικητικές περιοχές: Παχτααράλ, Κίροφ και Τζετυσάι³⁰. Κατά την περίοδο 1950-1990, το Τσιμκέντ και το Κεντάου αποτέλεσαν σημαντικούς βιομηχανικούς κόμβους στο νότιο Καζακστάν. Η Τσιμκέντ αναπτύχθηκε στον τομέα της τσιμεντοβιομηχανίας και της παραγωγής προκατασκευασμένων οικοδομικών στοιχείων, ενώ το Κεντάου εξειδικεύθηκε στην παραγωγή εκσκαφών και μετασχηματιστών. Η ανάπτυξη του Κεντάου συνδέθηκε με την ανάγκη για εργατικό δυναμικό, το οποίο περιλάμβανε και εκτοπισμένες ομάδες, όπως οι Πόντιοι Έλληνες, οι οποίοι συνέβαλαν στην κατασκευή της πόλης και των βιομηχανικών της εγκαταστάσεων.

Η πόλη του Τσιμκέντ κατείχε πρωταγωνιστικό ρόλο, καθώς θεωρούνταν κέντρο αυξημένων ευκαιριών, με υψηλή ζήτηση για ειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό σε ποικίλους τομείς. Για τους Έλληνες που επιδίωκαν την απόκτηση υψηλής

29 Ντζούχα Ιβάν, 2008.

30 Τσιτιρίδη Χαράλαμπος, Γκολόβιν Βλαδίμιρ, 2005, σ. 103-104.

επαγγελματικής εξειδίκευσης και την ανέλιξη στον εργασιακό τομέα, η πόλη αυτή παρείχε σημαντικές δυνατότητες και ευρείες προοπτικές.

Κατά την ίδια χρονική περίοδο, η στρατιωτική διοίκηση ξεκίνησε τη συστηματική συγκέντρωση στοιχείων σχετικά με ειδικευμένα άτομα, ικανά να συνεισφέρουν στην ανέγερση του νέου περιφερειακού κέντρου, της πόλης Σιμκέντ. Ενδεικτικό της σημασίας που αποδιδόταν στη στελέχωση της περιοχής είναι το γεγονός ότι μεταξύ των πρώτων που επιλέχθηκαν ήταν και ποδοσφαιριστές. Το Υπουργείο Εσωτερικών, καθώς και άλλοι κρατικοί φορείς, επιδίωκαν να ενισχύσουν τις δικές τους αθλητικές ομάδες, επιλέγοντας τους πιο ικανούς παίκτες. Από τις διαδικασίες αυτές προέκυψε η δημιουργία της ισχυρής ομάδας «Δυναμό» στο Τσιμκέντ, η οποία αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από Έλληνες.

Παράλληλα, μία ομάδα ειδικών, η οποία περιελάμβανε γεωδαίτες, οικοδόμους, μηχανικούς και άλλους τεχνικούς με ελληνική καταγωγή και ανώτατη ή τεχνική εκπαίδευση, μεταφέρθηκε υπό συνοδεία στην περιοχή. Ο έμπειρος πολιτικός μηχανικός Αλέξανδρος Παπαβραμίδης πρότεινε να προσληφθούν συμπατριώτες του για την ανέγερση του Κτηρίου των Συμβουλίων. Η πρότασή του έγινε αποδεκτή, γεγονός που συνέβαλε καθοριστικά στην εξασφάλιση σταθερής απασχόλησης για πολλούς Έλληνες Πόντιους. Γενικά οι Έλληνες εκτοπισμένοι που βρεθήκαν στην περιοχή αυτή ωφελήθηκαν και από τις γενικότερες πολιτικές της σοβιετικής κυβέρνησης, καθώς είχαν διατεθεί σημαντικοί οικονομικοί πόροι για τη βιομηχανική ανάπτυξη του Νοτίου Καζακστάν. Η στρατηγική σημασία των τοπικών ορυχείων για την ευρύτερη σοβιετική οικονομία ενίσχυσε περαιτέρω τις επενδύσεις στην περιοχή, διευκολύνοντας έτσι την επαγγελματική ένταξη των εξόριστων.

Ωστόσο, οι Έλληνες παρέμεναν υπό αυστηρό καθεστώς επιτήρησης ανεξαρτήτως του τόπου κατοικίας τους. Μετά τον θάνατο του Ιωσήφ Στάλιν το 1953, οι περιορισμοί χαλάρωσαν σταδιακά, ενώ το 1955 συντελέστηκε η επίσημη αποκατάστασή τους. Παρά ταύτα, η επιστροφή στις πατρογονικές εστίες παρέμεινε εξαιρετικά δύσκολη, καθώς οι περιουσίες τους είχαν ήδη παραχωρηθεί σε νέους εποίκους. Η κυβέρνηση της Γεωργίας πρόβαλε αντιρρήσεις στην επάνοδο των Ελλήνων της υπαίθρου, επικαλούμενη την ανάγκη διατήρησης της δημογραφικής ισορροπίας υπέρ του γεωργιανού στοιχείου. Κατά συνέπεια, η πλειοψηφία των Ελλήνων αγροτών παρέμεινε στο Καζακστάν. Όσοι κατόρθωσαν να επιστρέψουν, αναγκάστηκαν είτε να επανεκκινήσουν από το μηδέν είτε να εγκατασταθούν σε

αστικά κέντρα. Μόνο εκείνοι που προέρχονταν από απομονωμένα ορεινά χωριά, τα οποία δεν θεωρούνταν ελκυστικά από τον τοπικό γεωργιανό ή μενγρελικό πληθυσμό, επέστρεψαν στους τόπους καταγωγής τους.

Οι τοπικές αρχές του Νοτίου Καζακστάν και της πόλης Κεντάου, παρά τις οδηγίες της κεντρικής διοίκησης, επιχείρησαν να ελαφρύνουν το βάρος των περιοριστικών μέτρων που ίσχυαν για τον ελληνικό πληθυσμό. Η υποχρέωση τακτικής αναφοράς περιορίστηκε σε μηνιαία βάση και σε ορισμένες περιπτώσεις αντιμετωπιζόταν τυπικά. Οι Έλληνες απέκτησαν σταδιακά το δικαίωμα μετακίνησης χωρίς άδεια, γεγονός που συνιστά ένδειξη μιας ευρύτερης πολιτικής μεταστροφής.

Με την πάροδο του χρόνου και τις πολιτικές μεταβολές στη Σοβιετική Ένωση (θάνατος του Στάλιν τον Μάρτιο του 1953 και εκτέλεση του Μπέρια λίγο αργότερα), άρχισε να παρατηρείται σταδιακή χαλάρωση του καθεστώτος περιορισμών που είχε επιβληθεί στους ειδικούς εκτοπισμένους. Η υποχρέωση τακτικής αναφοράς στις αρχές περιορίστηκε, επιτρέποντας μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων. Σταδιακά, επιτράπηκε η μετακίνηση Ελλήνων προς γειτονικές περιοχές, αρχικά στο Μπουργκέμ και αργότερα σε ολόκληρη την περιφέρεια του Νοτίου Καζακστάν.

Στα τέλη του 1955, Έλληνες πολίτες απέστειλαν επιστολή στο Προεδρείο της Ανώτατης Σοβιετικής Σύγκλησης της ΕΣΣΔ, αιτούμενοι την εφαρμογή του Διατάγματος Αμνηστίας της 17ης Σεπτεμβρίου 1955 και στους Έλληνες που είχαν εκτοπιστεί το 1949. Η ανταπόκριση ήρθε περίπου ένα έτος αργότερα, το φθινόπωρο του 1956, όταν οι Έλληνες ειδικοί εκτοπισμένοι της πόλης Κεντάου αποκαταστάθηκαν πολιτικά, με την επιστροφή των πολιτικών τους δικαιωμάτων, γεγονός που σηματοδότησε το τέλος μιας μακράς περιόδου καταναγκασμών και κοινωνικού αποκλεισμού.

Στην περιοχή που επίσημα θα ονομαστεί πόλη Κεντάου το 1955, οι Έλληνες συνέχισαν να εργάζονται αδιάλειπτα. Στα τέλη Αυγούστου ξεκίνησε η μεταφορά πόσιμου νερού με κάρα, γεγονός ενδεικτικό της έλλειψης υποδομών. Παρά τις δυσκολίες, οι Έλληνες καταγράφονταν επισήμως στην αστυνομία, διατηρώντας παρουσία στο εργατικό δυναμικό της περιοχής. Η συνεχής εργασία και η πάροδος του χρόνου λειτούργησαν ως μέσα ψυχολογικής ανακούφισης, ενώ σταδιακά επανήλθαν κοινωνικές και πολιτισμικές δραστηριότητες. Η μουσική, ο χορός και τα

οικογενειακά γεγονότα, όπως οι γάμοι και οι γεννήσεις, συνέβαλαν στην αναβίωση της συλλογικής ταυτότητας (Εικόνες 8 και 9).

Η ανοικοδόμηση της πόλης προχωρούσε με ταχείς ρυθμούς. Οικιστικές δομές όπως στρατώνες και κατοικίες, υγειονομικές μονάδες όπως πολυκλινικές και νοσοκομεία, πολιτιστικά και αθλητικά κέντρα, πάρκα, καταστήματα, παιδικοί σταθμοί και σχολεία κατασκευάστηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα. Πρώτο ιδρύθηκε το σχολείο Νο2, ακολούθησε το Νο3 και στη συνέχεια το κοζάκικο Γυμνάσιο Νο1. Οι αποφάσεις της τοπικής διοίκησης σχετικά με τη δημιουργία βασικών υποδομών αποτυπώνονται στα πρακτικά των συνεδριάσεων³¹, τα οποία τεκμηριώνουν τόσο το εύρος και τις προτεραιότητες των παρεμβάσεων, όσο και τον ρυθμό με τον οποίο εξελισσόταν η ανάπτυξη της πόλης.

Με την ολοκλήρωση των βασικών υποδομών στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης και του πολιτισμού, οι Έλληνες διανοούμενοι βρήκαν πεδίο εφαρμογής των γνώσεών τους, καθώς έως τότε εργάζονταν κυρίως σε χειρωνακτικές εργασίες στον κατασκευαστικό τομέα. Αν υπήρχε ακριβής καταγραφή εκείνης της περιόδου, από τον Ιούνιο του 1949 που αφίχθησαν οι πρώτοι Έλληνες, θα γινόταν εκτενής χρήση εκφράσεων όπως «για πρώτη φορά», «πρώτος», «πιο δύσκολος», αντανakλώντας τη μοναδικότητα και την πρόκληση των συνθηκών.

Η έλλειψη κατασκευαστικών υλικών οδήγησε προσωρινά σε διακοπή των εργασιών στην περιοχή. Τότε, ένας Έλληνας εργάτης πρότεινε τη χρήση της τοπικής πέτρας, η οποία παρέμενε ανεκμετάλλευτη στα βουνά. Η πρόταση αυτή προκάλεσε έκπληξη στον διευθυντή του εργοταξίου, Γιαντάν Πιτσενιούκ, ο οποίος αναφώνησε: «Θεέ μου, είναι οι Έλληνες!». Υπό την καθοδήγηση των Ελλήνων τεχνιτών, οι πέτρες μετατράπηκαν σε υλικό οικοδόμησης, δίνοντας μορφή σε τοίχους, φράχτες και κίονες με αρχαιοπρεπείς διακοσμήσεις. Οι πέτρες αξιοποιήθηκαν επίσης για τη δημιουργία οδικών δικτύων, με αποτέλεσμα την κατασκευή σταθερών και ανθεκτικών δρόμων, παρά την απουσία συνδετικών υλικών όπως το τσιμέντο. Η τέχνη της παραδοσιακής ελληνικής τοιχοποιίας αποδείχθηκε καθοριστικής σημασίας για την πρόοδο του οικοδομικού έργου στην περιοχή (Εικόνα 10).

31 Kodarova Galina Konstantinovna, 2005.

Ο Δημήτρης Καρακοζίδης³² δημιουργός και πρόεδρος του Ποντιακού συλλόγου της πόλης Κεντάου στο απομνημονεύματα του αναφέρει το όνομα του επικεφαλής του συνεργείου διακοσμητικής γύψου, Λεωνίδα Ιροκλή και Νικόλαο Μελετίδη, επικεφαλής συνεργείου κτιστών, με τα χέρια οποίων έχουν φιλοτεχνηθεί τα σημαντικά κτήρια της πόλης, όπως τα αρχαιοπρεπή κιονόκρανα που κοσμούν τις κολώνες του πολιτιστικού συλλόγου «Δρούζμπα» (Εικόνες 11, 12, 13) καθώς και του αναγνωστηρίου «Λεκτόριο» (Εικόνα 14). Τα διακοσμητικά μοτίβα στα κιονόκρανα της αψίδας στην είσοδο του πάρκου «Γκορνιακόβ» (Εικόνα 15) φέρουν επίσης τη δική τους υπογραφή, όπως και το κτήριο του θερινού κινηματογράφου (Εικόνα 16). Πολλά ακόμη κτήρια του Κεντάου δημιουργήθηκαν από τους ίδιους, κάποια από αυτά υπάρχουν ακόμα ενώ κάποια δεν διασώθηκαν με το πέρασμα του χρόνου (Εικόνες 17, 18, 19).

Ο Δημήτρης Καρακοζίδης παραθέτει τις μαρτυρίες του Έλληνα εργάτη Σ.Μ. Κοκκινίδη, γεννηθέντος το 1928, αναδεικνύοντας την εργατικότητα και την ευρηματικότητα των εκτοπισμένων Ελλήνων Ποντίων. Σύμφωνα με την αφήγησή του, η κατασκευή ενός εργοστασίου πραγματοποιούνταν χωρίς την ύπαρξη τεχνικών σχεδίων ή μηχανικών μέσων, όπως γερανοί. Οι εργάτες εργάζονταν με τέτοια ένταση και ταχύτητα, ώστε οι μηχανικοί δεν προλάβαιναν να εκπονήσουν τις αναγκαίες οδηγίες. Κατά τη διάρκεια μιας προσωρινής διακοπής εργασιών, και ενώ ο εργοδηγός είχε απομακρυνθεί για να λάβει κατευθύνσεις, ένας από τους εργάτες παρακίνησε τους υπόλοιπους λέγοντας στα ελληνικά: «Παιδιά, γιατί καθόμαστε; Πάμε να δουλέψουμε!». Τότε, επιδεικνύοντας τεχνική ευρηματικότητα, κατασκεύασαν έναν απλό μηχανισμό ανύψωσης τύπου πολύσπαστου, με τον οποίο κατάφεραν να τοποθετήσουν την κύρια δοκό και στη συνέχεια τις υπόλοιπες. Αν και αρχικά ο προϊστάμενος αντέδρασε στη μη εξουσιοδοτημένη αυτή ενέργεια, όταν είδε το τελικό αποτέλεσμα φέρεται να είπε: «Αυτοί είναι Έλληνες, τέτοια μέσα χρησιμοποιούν εδώ και χιλιάδες χρόνια». Στη συνέχεια, ο προϊστάμενος φέρεται να δεσμεύτηκε να στείλει σχεδιαστές και να προτείνει την αμοιβή των εργατών για την ευρηματικότητά τους. Η παραπάνω φράση, έστω και αν εμπεριέχει ρητορική υπερβολή, παραπέμπει στη μακρά τεχνική παράδοση των Ελλήνων.

32 Καρακοζίδης Δημήτρης, *Ανέκδοτα απομνημονεύματα: «Από τον αρχαίο Πόντο στο Κεντάου»*, προσωπικό αρχείο συγγραφέα.

Η πόλη μεγάλωνε και ομόρφαινε, αλλά δεν διέθετε Μέγαρο Πολιτισμού (Δημοτικό Πολιτιστικό Κέντρο), αφού δεν είχαν προβλεφθεί πόροι για κάτι τέτοιο στο κρατικό πλάνο (Γκοσπλάν). Έτσι το μη εξειδικευμένο μέρος των εργασιών εκτελέστηκε από τους εργαζόμενους εθελοντικά της Κυριακής. Από εκεί και πέρα, οι πόροι εξασφαλίστηκαν με μεγάλη προσπάθεια, με προσφορές από όλα τα τμήματα του εργοστασίου Ατσπολιμέταλ. Οι εργασίες διήρκεσαν αρκετά χρόνια. Το 1977 το Μέγαρο Πολιτισμού του Κεντάου βρισκόταν στο τελικό στάδιο αποπεράτωσης, με τις εργασίες εσωτερικής διακόσμησης να έχουν ήδη ξεκινήσει. Η απόφαση για επένδυση της εισόδου και των κιόνων με μάρμαρο απαίτησε υψηλή τεχνική εξειδίκευση. Αν και εξεταζόταν η ανάθεση του έργου σε εξειδικευμένους τεχνίτες από τη Μόσχα με υψηλή αμοιβή, τελικά την εκτέλεση ανέλαβε ομάδα Ελλήνων μαρμαροτεχνιτών, αναδεικνύοντας την τεχνική τους αρτιότητα και εμπειρία. Οι Έλληνες εργάτες ολοκλήρωσαν το ανατεθέν έργο σε χρόνο κατά έξι φορές ταχύτερο από τις αρχικές προβλέψεις του Ρώσου ειδικού, διατηρώντας ταυτόχρονα υψηλό επίπεδο ποιότητας. Παρά την εξαιρετική τους απόδοση, δεν αναγνωρίστηκαν δημοσίως λόγω του καθεστώτος απέλασής τους.

Τέτοια περιστατικά καινοτομίας και αυταπάρνησης ήταν συχνά ανάμεσα στους εκτοπισμένους Έλληνες. Δούλευαν σκληρά παντού, ενώ στον ελεύθερο χρόνο συμμετείχαν σε αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Ο Νικολάι Καμπίροφ, πρώτος γραμματέας της Κομματικής Επιτροπής Κεντάου, σημειώνει:

«Οι Έλληνες ήταν ο λαός που προσαρμόστηκε ταχύτερα από όλους τους εκτοπισμένους στο Καζακστάν στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης. Οι ίδιοι άρχισαν να δημιουργούν αθλητικά τμήματα, ερασιτεχνικά καλλιτεχνικά συγκροτήματα, να βγαίνουν στη φύση, να κάνουν κολύμπι όπου υπήρχε δυνατότητα. Είχαν μέσα τους μια ιδιαίτερη δίψα για ζωή» (Εικόνα 20).

Τη βαθιά αίσθηση αδικίας που βίωσαν οι Έλληνες που ζούσαν στο Καζακστάν, όπως αυτή μεταφέρθηκε από τους πληροφορητές μου, εκφράζει εύστοχα ο Ιβάν Τζούχα στο έργο του, όπου εκφράζει τον θαυμασμό του για τη συμβολή των παππούδων της νεότερης γενιάς Ποντίων στην ίδρυση της πόλης Κεντάου, καθώς και των εργαστηρίων της. Παράλληλα, επισημαίνει με πικρία ότι, αν οι άνθρωποι αυτοί είχαν ενταχθεί στα ιδεολογικά στερεότυπα που προωθούσε η προπαγανδιστική μηχανή της εποχής, πόσοι από αυτούς θα είχαν αναγνωριστεί ως πρωτοπόροι της

παραγωγής, καινοτόμοι ή ήρωες της εργασίας. Ωστόσο, στις επίσημες σοβιετικές πηγές, η πόλη Κεντάου αποδίδεται αποκλειστικά στην κατασκευή από τους τους ντόπιους και κομμουνιστές. Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, άρχισε να αναδεικνύεται η αληθινή ιστορία, με ευρύτερη αναγνώριση της σημαντικής συμβολής τόσο των Ποντίων όσο και των ντόπιων εργαζομένων, τόσο στην αρχική δημιουργία όσο και στη μετέπειτα ανάπτυξη της πόλης³³ (Εικόνες 21, 22, 23, 24). Η Ludmila Schpilianskaia και ο Vladimir Haev³⁴ αναφέρουν χαρακτηριστικά στο βιβλίο τους για την δεκαετία αυτή:

«Οι Καζάκοι είχαν ήδη εξοικειωθεί με τα επαγγέλματα των μεταλλωρύχων και των εμπλουτιστών. Οι Έλληνες ασχολούνταν με την κατασκευή κατοικιών, κοινωνικών και οικιακών εγκαταστάσεων, την δενδροφύτευση και την εξωραϊσμό της πόλης. Κατείχαν την τέχνη της χρήσης λαξευτής πέτρας στην κατασκευή των πρώτων ασφαλτοστρωμένων δρόμων, πεζοδρομίων και γεφυρών, κάτι που κανείς δεν είχε κάνει πριν από αυτούς».

Η πόλη Κεντάου κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 αποτελούσε ένα ιδιαίτερα φιλόξενο επαρχιακό αστικό κέντρο, το οποίο παρουσίαζε ένα σπάνιο μωσαϊκό εθνοτήτων. Στην καρδιά αυτής της απέραντης χώρας, βρήκαν καταφύγιο διάφορες πληθυσμιακές ομάδες: εποικιστές από την Ουκρανία πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση, εξόριστοι των πρώτων χρόνων της Σοβιετικής εξουσίας, καθώς και οικογένειες που είχαν εκκενωθεί κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου. Αργότερα, ακολούθησε νέο κύμα μετακίνησης, αποτελούμενο από καταπιεσμένους λαούς του Καυκάσου.

Όλοι αυτοί οι νεοαφιχθέντες, μαζί με τον αυτόχθονα πληθυσμό Καζάκους και Ουζμπέκους συνιστούσαν μια πολυγλωσσική και πολυπολιτισμική κοινωνία. Οι κάτοικοι διέφεραν ως προς τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, το μορφωτικό επίπεδο και τις ιδιοσυγκρασίες τους, όμως αναγκάστηκαν να συνυπάρξουν και να αλληλεπιδράσουν σε κοινό κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Αποτέλεσμα αυτής της μακράς συνύπαρξης υπήρξε η διαμόρφωση ενός σπάνιου και πολύτιμου

33 Ντζούχα Ιβάν, 2008.

34 Schpilianskaia Ludmila, Haev Vladimir, *Drops of history*, Kentau 55, Kentau 2010, σ. 206.

ανθρώπινου κράματος, το οποίο κατέληξε να αποκτήσει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.

Η ιστορία του οργανισμού «Μεργκολίμσαϊ Σβινέτς Στρόι», που ιδρύθηκε το 1950 με πρώτο διευθυντή τον Ναούμ Μπορίσοβιτς Μοσιάν, είναι στενά συνδεδεμένη με τις βιογραφίες των ανθρώπων που την έγραψαν με τον κόπο τους. Στο Δημοτικό Μουσείο Ιστορίας του Κεντάου φυλάσσεται ένα λεύκωμα αφιερωμένο στην 40ή επέτειο της Μεγάλης Οκτωβριανής Επανάστασης, ένα είδος τιμητικού βιβλίου των πρώτων οικοδόμων του Κεντάου. Σε αυτό έχουν καταγραφεί τα ονόματα των πρώτων λιθόστρωτων Γ. Α. Πιπερίδη, Λ. Δ. Σαββίδη, του πρώτου ασφαλτοστρώτη Φ. Β. Λεωνίδη, των μηχανικών της βάσης μεταφορών Βασιλειάδη Λάζαρου και Μαυρόπουλου Ιωάννη, του εργάτη της διεύθυνσης μηχανοποιημένων εργασιών Μιχαηλίδη Ιωάννη, των υδραυλικών Π. Π. Καρπουζίδη και Χ. Π. Καρπουζίδη, του υαλοποιού Ι. Κ. Ιορδανίδη, των εργατών της κατασκευαστικής διεύθυνσης «Ζιλστρόι», Αγγελου Κεσόγλου, Αναστασίας Τοχουμίδη και Βασιλείου Τσικιρίδη. Θρύλοι της οικοδομικής τέχνης έγιναν ο Πέτρος Κούεμσα, επικεφαλής συνεργείου φινιρισμάτων και ο Νικόλαος Μελετίδης, επικεφαλής συνεργείου κτιστών. Ο επικεφαλής συνεργείου του οργανισμού «Προμστρόι» του τμήματος του ομίλου «Καριοφίλης Αλέξης» τιμήθηκε το 1977 με το βραβείο του Υπουργικού Συμβουλίου της ΕΣΣΔ για την κατασκευή του συγκροτήματος «Ρούντικ Γκλουμπόκι»³⁵ (Εικόνα 25).

Μια ξεχωριστή μορφή στη συλλογική μνήμη των κατοίκων του Κεντάου και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αποτελεί ο Βασίλης Φησατίδης (1921-1984) (Εικόνα 26), ανιχνευτής του Κόκκινου Στρατού στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, γνωστός για τη σύλληψη 156 Γερμανών αιχμαλώτων ανάμεσά τους και σημαντικών αξιωματικών, από τους οποίους αντλήθηκαν κρίσιμες πληροφορίες, συμβάλλοντας καθοριστικά στη σοβιετική πολεμική προσπάθεια. Αν και παρασημοφορήθηκε με πολλές διακρίσεις, μεταξύ άλλων του Τάγματος Αλεξάνδρου Νέβσκι, του Κόκκινου Λαβάρου και της Οκτωβριανής Επανάστασης, δεν έλαβε ποτέ τον τίτλο του Ήρωα της Σοβιετικής Ένωσης, πιθανώς λόγω της ελληνικής του καταγωγής. Μετά τον πόλεμο εγκαταστάθηκε στο Κεντάου, ακολουθώντας την εξόριστη οικογένεια της συζύγου

35 Schpilianskaia Ludmila, Haev Vladimir, 2010, σ. 206.

του, και επέλεξε να παραμείνει κοντά στην ποντιακή κοινότητα, προσφέροντας ενεργά τις υπηρεσίες του στην τοπική κοινωνία. Η δράση του καταγράφηκε στο βιβλίο του Νικολάι Ναούμοφ Κωδικό όνομα «Γεράκι» (1968), ενώ το 2000 δημοσιεύτηκε στην Αθήνα το βιβλίο του Κώστα Μαυρόπουλου «Ο θρυλικός ανιχνευτής Βασίλης Φησατίδης», βασισμένο σε προσωπικές μαρτυρίες και ιστορικό υλικό³⁶. Το 1990, με απόφαση της συνόδου του Δημοτικού Συμβουλίου Λαϊκών Αντιπροσώπων, αποδόθηκε το όνομα του Βασίλη Φησατίδη σε οδό της πόλης Κεντάου, όπου και είχε ζήσει³⁷.

Ο Δημήτρης Καρακοζίδης αναφέρεται στη σταδιακή μεταμόρφωση του Κεντάου σε μια πόλη πρότυπο, μέσα από συλλογική προσπάθεια και δημιουργική αξιοποίηση των φυσικών της πόρων. Παρά τις αντίξοες γεωγραφικές συνθήκες και την ξηρότητα του εδάφους, η πόλη αναπτύχθηκε δυναμικά, βασιζόμενη στα άφθονα υπόγεια υδάτινα αποθέματα. Το μεταλλείο του Μιργκαλίμσαϊ χαρακτηρίστηκε ως το πλέον υδροφόρο σε παγκόσμια κλίμακα, γεγονός που επέτρεψε την κατασκευή του ισχυρότερου σταθμού άντλησης παγκοσμίως. Παρόλο που το αντλούμενο νερό δεν ήταν κατάλληλο για πόση, αξιοποιήθηκε στον εξωραϊσμό, ενώ παράλληλα δημιουργήθηκαν ξεχωριστές υποδομές για την παροχή καθαρού πόσιμου νερού.

Η συλλογική δράση των κατοίκων υπήρξε καθοριστική. Στον εξωραϊσμό συμμετείχαν ενεργά πολίτες όλων των ηλικιών, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το Σχολείο αρ. 2 υπό τη διεύθυνση του Κιμ Ντου Χεν Μιχαήλ Μαξίμοβιτς, όπου η σχολική αυλή μετατράπηκε σε πρότυπο πάρκο μέσα από τη συνεργασία μαθητών, γονέων και διδασκόντων. Συνολικά, φυτεύτηκαν πάνω από 2,5 εκατομμύρια φυτά και θάμνοι, αντιπροσωπεύοντας 75 είδη, συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός ευνοϊκού μικροκλίματος (Εικόνες 27, 28).

Η πόλη σχεδιάστηκε με γνώμονα το τοπικό κλίμα: στενοί μονόδρομοι δρόμοι σκιάζονταν σχεδόν πλήρως από δέντρα, ενώ δίκτυο καναλιών μήκους 240 χιλιομέτρων εξασφάλιζε τη συνεχή ροή νερού κατά τους θερινούς μήνες, με αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση της θερμοκρασίας εντός της πόλης.

36 <https://www.pontosnews.gr/655727/pontos/vasilis-fisatidis-pontios-anixneytis-b-pagkosmios-tsenkelidis/>

37 Kodarova Galina Konstantinovna, 2005, σ. 146.

Το σύνθημα της εποχής, «θα μετατρέψουμε την πόλη μας σε έναν τεράστιο ροδόνα», εξέφραζε μια συλλογική πίστη, η οποία αποτυπωνόταν στην καθημερινή ζωή. Το Κεντάου προκάλεσε τον θαυμασμό επισκεπτών από όλη την ΕΣΣΔ και το εξωτερικό, εντυπωσιάζοντας με την αισθητική του, την πρόοδο στους τομείς της βιομηχανίας, της υγείας, του πολιτισμού και της ψυχαγωγίας. Η πόλη αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης από διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΣΕΒ για την εργασία, η UNESCO για τον πολιτισμό και ο ΠΟΥ για τον τομέα της υγείας, επιβεβαιώνοντας τον χαρακτήρα της ως πρότυπο αστικής ανάπτυξης και κοινωνικής συνοχής. Σχετικά με τα παραπάνω, δημιουργήθηκε ένα ντοκιμαντέρ³⁸ το 1974 με τίτλο «Στο δρόμο για νέα ρεκόρ», από το κινηματογραφικό στούντιο «Kazahfilm», το οποίο περιγράφει τα επιτεύγματα στην παραγωγή των μεταλλευμάτων και την ανάπτυξη της πόλης που την κατέστησαν το θαύμα της περιοχής, μια καταπράσινη όαση στην μέση της ερήμου χάρη στην εκμετάλλευση των υπογείων αποθεμάτων νερού που προέκυπταν παράλληλα με την εξόρυξη μεταλλευμάτων.

Ανάμεσα στα στοιχεία που εντυπωσίαζαν περισσότερο τους ξένους επισκέπτες του Κεντάου, ξεχώριζε η διακοινοτική και διαθρησκευτική αρμονία που χαρακτήριζε την τοπική κοινωνία. Ιδιαίτερα αξιοσημείωτο ήταν το γεγονός ότι, κατά τη διάρκεια σημαντικών θρησκευτικών εορτών όπως το Πάσχα, τα Χριστούγεννα ή το Κουρμπάν Μπαϊράμ, άτομα διαφορετικών θρησκευτικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων, όπως χριστιανοί, μουσουλμάνοι, ιουδαίοι, άθεοι και άλλοι, συνυπήρχαν γύρω από το ίδιο παραδοσιακό τραπέζι (ντοσταρχάν). Η εικόνα αυτή προκαλούσε συχνά απορία, ιδίως σε επισκέπτες από χώρες της Μέσης Ανατολής, οι οποίοι δυσκολεύονταν να κατανοήσουν τις ιστορικές και κοινωνικές ρίζες αυτής της αρμονικής συνύπαρξης. Η διαθρησκευτική και διαπολιτισμική φιλία δεν αποτελούσε απλώς χαρακτηριστικό γνώρισμα της καθημερινότητας, αλλά συνιστούσε τον θεμέλιο λίθο για τα επιτεύγματα της πόλης σε τομείς όπως η κοινωνική συνοχή, η εκπαίδευση, η βιομηχανική ανάπτυξη και ο πολιτισμός.

Σε παγκοσμίου φήμης εργοστάσια, όπως το Ατσπολιμέταλ, τα εργοστάσια εκσκαφών και μετασχηματιστών, εργάζονταν εξαιρετικοί τεχνίτες και επιστήμονες, αληθινοί δάσκαλοι του επαγγέλματός τους. Τα προϊόντα τους προκαλούσαν

38 Ντοκιμαντέρ «Στο δρόμο για νέα ρεκόρ» κινηματογραφικό στούντιο «Kazahfilm», 1974 <https://www.youtube.com/watch?v=poZQoE93Fow>.

ενθουσιασμό σε κάθε έκθεση: είτε επρόκειτο για τη Έκθεση Επιτευγμάτων της Εθνικής Οικονομίας της Μόσχας, είτε για διεθνείς εκθέσεις στο Μόντρεαλ (Εικόνα 29). Η πόλη διέθετε πολλούς πρωτοπόρους της παραγωγής, σχεδόν σε κάθε βιομηχανική μονάδα.

Ενδιαφέρον έχει η μελέτη που παρουσιάζει ο Kaziev Saint³⁹ στο άρθρο του, που εξετάζει κοινωνικές στρατηγικές προσαρμογής των εκτοπισμένων, «τιμωρημένων» εθνотήτων στο Καζακστάν την περίοδο 1941-1953, καθώς και τις σχέσεις τους με τον τοπικό πληθυσμό. Από την οπτική της ιστορικής επιστήμης, αποδομεί τους ιστοριογραφικούς μύθους που παρουσιάζουν τις σοβιετικές πολιτικές ως συστηματικό εθνοκτόνο σχέδιο. Ο συγγραφέας τονίζει ότι, παρά τις ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες εξορίας, τις οποίες αντιμετώπισαν τόσο οι εκτοπισμένοι όσο και ο τοπικός πληθυσμός ο οποίος είχε αποστείλει το εργατικό δυναμικό του στον πόλεμο, παρατηρήθηκαν διαφορετικές μορφές κοινωνικής ενσωμάτωσης και αλληλεπίδρασης.

Ορισμένες ομάδες, όπως οι Γερμανοί, Τούρκοι, Έλληνες, Καρατσαί, Μπαλκάροι, καθώς και οι προγενέστερα εκτοπισμένοι Πολωνοί και Κορεάτες, κατάφεραν να ενταχθούν στο τοπικό κοινωνικό πλαίσιο. Αντίθετα, άλλες εθνοτικές ομάδες, κυρίως οι Τσετσένοι και οι Ινγκούσοι, ακολούθησαν στρατηγικές απομόνωσης και παθητικής αντίστασης απέναντι στην κρατική εξουσία, γεγονός που οδήγησε σε αυξημένη εθνοτική συνοχή μεν, αλλά και σε έντονες διαεθνοτικές εντάσεις. Ο Ermekebayev Zakir Akhmedovich⁴⁰ θεωρεί ότι δεν υπήρξαν οργανωμένες εξεγέρσεις ή κινητοποιήσεις μεταξύ των Τσετσένων και Ινγκούσων, αλλά μόνο «μεμονωμένες συγκρούσεις με τον τοπικό πληθυσμό, εκδηλώσεις δυσaráσκειας για τη θέση τους, εκφρασμένες μεταξύ των ίδιων και των γειτόνων τους, κανγάδες με εποίκους και εργαζόμενους από άλλες σοβιετικές δημοκρατίες που κατά πάσα πιθανότητα είχαν χαρακτήρα χουλιγκανισμού». Το άρθρο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, παρά τις συγκρούσεις και τις πολιτικές διώξεις, οι σχέσεις μεταξύ των εκτοπισμένων εθνотήτων, των Καζάκων και των Ρώσων διατήρησαν μια σχετική σταθερότητα και συνέχισαν έως και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης.

39 Kaziev Saint, 2015.

40 Ermekebayev Zakir Akhmedovich, *The Chechens and Ingush in Kazakhstan*, Almaty 2009.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΑ ΙΧΝΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ

Τα ίχνη της ελληνικής παρουσίας στο Νότιο Καζακστάν είναι ευδιάκριτα και πολυάριθμα. Στο άνυδρο και άγονο τοπίο της στέπας, η συμβολή των Ελλήνων υπήρξε καθοριστική για την ανάπτυξη αστικών κέντρων, όπως η πόλη Κεντάου, η οποία αναδύθηκε σταδιακά, ακολουθώντας μια διαδικασία ανάλογη της ζύμωσης αργή αλλά δυναμική. Οι Έλληνες διακρίθηκαν ως ικανοί και επιδέξιοι οικοδόμοι, γεγονός που αποτυπώνεται τόσο στην αισθητική όσο και στη λειτουργική ποιότητα των κατασκευών τους. Η πόλη του Κεντάου οφείλει σε μεγάλο βαθμό την αρχιτεκτονική της ταυτότητα τον αυστηρό ρυθμό και την ιδιότυπη ομορφιά της στην ελληνική τεχνολογία⁴¹.

Αν και η πλειονότητα των Ποντίων μεταναστών μετέπειτα επέστρεψε στην ιστορική τους πατρίδα, τα μνημεία της παρουσίας τους παραμένουν ζωντανά: αρχιτεκτονικά σύνολα, δημόσια σιντριβάνια και χώροι πρασίνου διατηρούν την πολιτιστική τους σφραγίδα. Στην τοπική συλλογική μνήμη του Κεντάου, έχει καθιερωθεί ο όρος «κατασκευή ελληνικής προέλευσης», ως συνώνυμο της υψηλής ποιότητας.

Παρόμοια παραδείγματα απαντώνται και στην πόλη Τσιμκέντ, όπου σημαντικά δημόσια κτήρια, όπως η φιλαρμονική, το πρώην γραφείο του Κομμουνιστικού Κόμματος, η πρόσοψη του περιφερειακού νοσοκομείου, το δημαρχείο της πόλης στην οδό Σοβιέτ, καθώς και πληθώρα ελληνικών οικιστικών συγκροτημάτων, αποτελούν απτές αποδείξεις της ελληνικής συμβολής στον αστικό ιστό της περιοχής. Τα αρχιτεκτονικά αυτά κατάλοιπα συνιστούν πολιτισμικά τεκμήρια μιας εποχής κατά την οποία η ελληνική κοινότητα διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στην κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη της περιοχής.

Στα ιατρικά ιδρύματα της περιόδου, παρά τις χρόνιες ελλείψεις σε φαρμακευτικό υλικό και την ύπαρξη υποτυπώδους τεχνολογικού εξοπλισμού οι Έλληνες ιατροί κατόρθωναν, συχνά υπό εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες, να επιτυγχάνουν αξιοσημείωτα θεραπευτικά αποτελέσματα. Οι επιτυχίες τους

41 Τσιτιρίδη Χαράλαμπος, Γκολόβιν Βλαδίμιρ, 2005, σ. 203-204.

περιλάμβαναν την αποκατάσταση της υγείας ακόμη και σε ασθενείς με φαινομενικά ανίατα νοσήματα, ανεξαρτήτως εθνικής καταγωγής. Δεν είναι τυχαίο ότι η μνήμη τους παραμένει ζωντανή και σεβαστή έως σήμερα. Ενδεικτικά, μεταξύ αυτών που αναφέρθηκαν στις προφορικές μαρτυρίες, συγκαταλέγονται τα εξής:

Ο Σαβελίι Ιλίτς Γιακιμίδης υπήρξε ένας εξαιρετικός χειρουργός, γνωστός στο Κεντάου για την ικανότητά του να σώζει ζωές υπό εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, χωρίς ποτέ να αποδέχεται χρηματικά ανταλλάγματα. Η ακεραιότητα και το ήθος του τον ξεχώριζαν από άλλους, ακόμη και επιφανείς, συναδέλφους του.

Αντίστοιχα, ο παιδίατρος Φιλιπάκης (αγνώστου ονόματος και πατρωνύμου) χαίρει διαχρονικής εκτίμησης από γονείς όλων των εθνοτήτων, ενώ ο φελντσέρ Χαρλάμπιος Παναγιώτοβιτς Χολίντης, αν και χωρίς ανώτατη εκπαίδευση, θεωρούνταν ισάξιος και πολλές φορές ανώτερος των πτυχιούχων γιατρών, λόγω της εμπειρίας και της αυταπάρνησής του.

Η αύξηση της προσέλευσης ανθρώπων από διάφορες περιοχές του Σοβιετικού Κράτους καταδεικνύει τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της περιοχής, γεγονός που ενισχύθηκε από την ανάπτυξη υποδομών, βιομηχανίας και κατοικιών στην έρημο με τη συμβολή του ελληνικού στοιχείου.

3.1 ΟΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Το 1956 κυκλοφόρησε ένα ντοκιμαντέρ μικρού μήκους με τίτλο «*Κεντάου το πρωί*», το οποίο δημιουργήθηκε από το κινηματογραφικό στούντιο της Άλμα-Άτα στο Καζαχστάν⁴². Η ταινία αυτή διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην κρατική προπαγάνδα της Σοβιετικής Ένωσης, με σκοπό την προσέλκυση νέου εργατικού δυναμικού στην πόλη Κεντάου, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στην περαιτέρω ανάπτυξή της. Αποτελεί ιστορικό ντοκουμέντο, καταγράφοντας τη διαδικασία οικοδόμησης του Κεντάου και παρουσιάζοντας τα πρόσωπα που συμμετείχαν ενεργά στην ανάπτυξή του. Γίνεται ιδιαίτερη μνεία σε συγκεκριμένα άτομα, των οποίων η εργασία και αφοσίωση αναγνωρίστηκαν και τιμήθηκαν από την τοπική κοινωνία. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται και οι Έλληνες Πόντιοι, όπως στην σκηνή από την κατασκευή δρόμου με πέτρα, στην οποία συμμετέχει η ομάδα Ποντίων υπό τον Νικόλαο Μελιτίδη, η οποία παρουσιάζεται στο χρονικό σημείο 12:09. Ο υπεύθυνος κηπουρός του δημοτικού φυτωρίου Δημήτρης Μπαμπατζανίδης εμφανίζεται στο χρονικό σημείο 15:11.

Το ντοκιμαντέρ δημιουργήθηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο, κατά την οποία η Σοβιετική Ένωση επιδόθηκε σε εντατική προσπάθεια ανασυγκρότησης. Σε ολόκληρη την επικράτεια, ακόμη και στις πιο απομακρυσμένες και δυσπρόσιτες περιοχές με αντίξοες καιρικές συνθήκες, ιδρύονταν νέες πόλεις. Το Κεντάου χαρακτηριζόταν ως μια «πόλη-θαύμα», χτισμένη στην καρδιά της άγονης στέπας του νότιου Καζαχστάν. Περιγραφόταν ως μια καταπράσινη όαση εν μέσω της ερήμου. Οι σκηνές της ταινίας παρουσιάζουν το μεγαλύτερο και σημαντικότερο ορυχείο εξόρυξης μεταλλευμάτων της Σοβιετικής Ένωσης, με έμφαση στον μόλυβδο, εργοστάσια οικοδομικών υλικών, εργοτάξια οικοδομών και υπό κατασκευή οδικούς άξονες. Όλα αυτά αποσκοπούσαν στην ανάδειξη της ανάγκης για νέα, δυναμικά χέρια – κυρίως από την πατριωτική σοβιετική νεολαία.

Ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία που αναδεικνύει το ντοκιμαντέρ είναι η πολυεθνική σύνθεση του πληθυσμού της πόλης Κεντάου. Η πόλη προβάλλεται ως ένα ζωντανό παράδειγμα ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας μεταξύ πολλών

42 <https://www.youtube.com/watch?v=l2vnc5bwisw>, Κινηματογραφικό στούντιο Άλμα-Άτα Καζαχστάν, 1956.

εθνοτήτων της Σοβιετικής Ένωσης. Η αναφορά αυτή υπογραμμίζεται τόσο λεκτικά όσο και οπτικά μέσα από σκηνές που απεικονίζουν παραδοσιακούς χορούς και πολιτιστικές εκδηλώσεις διαφόρων εθνικών ομάδων (χρονικό σημείο 16:06). Το στοιχείο αυτό ενισχύει το ιδεολογικό μήνυμα της σοβιετικής πολυεθνικής ενότητας και συλλογικής προσπάθειας για την πρόοδο.

Το ντοκιμαντέρ προβάλλει ένα ιδεατό πρότυπο ζωής, υπόσχεται ελκυστικές αμοιβές (με χαρακτηριστική σκηνή εργατών που αποχωρούν από το ορυχείο με ιδιόκτητα οχήματα), άριστες συνθήκες διαβίωσης (όπως η μετακόμιση μιας νέας οικογένειας σε σύγχρονο διαμέρισμα), καθώς και πλούσιες ευκαιρίες ψυχαγωγίας (όπως η έξοδος κατοίκων από τον κινηματογράφο, διασκέδαση στο ανοιχτό δημοτικό κολυμβητήριο, και η γιορτή των μεταλλωρύχων στην κεντρική πλατεία με μουσική και χορό). Υπάρχουν επίσης αναφορές σε ερασιτεχνικές μουσικές και χορευτικές ομάδες, ενισχύοντας την εικόνα μιας πολιτιστικά ανεπτυγμένης κοινωνίας. Παράλληλα, προβάλλεται η δυνατότητα για δημιουργία οικογένειας και διαπροσωπικές σχέσεις – με σκηνές που δείχνουν νέους ανθρώπους, οικογένειες με παιδιά, νηπιαγωγεία και ρομαντικές στιγμές ζευγαριών.

Η ελληνική παρουσία δεν περιορίστηκε στη συμβολή στον ιατρικό ή τεχνικό τομέα. Αντίθετα, επεκτάθηκε και στον χώρο του αθλητισμού και του πολιτισμού. Έλληνες αθλητές πρωταγωνίστησαν σε αθλήματα όπως το ποδόσφαιρο, η άρση βαρών και η πάλη, καταγράφοντας τις πρώτες αθλητικές επιδόσεις στην πόλη Κεντάου, πολλές εκ των οποίων παραμένουν έως σήμερα ακατάρριπτες. Οι επιτυχίες τους, είτε πρόκειται για γκολ από κόρνερ είτε για νίκες σε εθνικές διοργανώσεις, αποτυπώνουν την ισχυρή παρουσία της ελληνικής κοινότητας στον δημόσιο βίο.

Κατά τις δεκαετίες του '50 και '60, το Κεντάου ανέδειξε αθλητές υψηλού επιπέδου, παρά το γεγονός ότι ως εκτοπισμένοι δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής σε διοργανώσεις εκτός πόλης. Με την πάροδο των ετών δημιουργήθηκαν αθλητικές υποδομές, γυμναστήρια και τμήματα, ενώ σταδιακά εμφανίστηκαν και οι πρώτοι Μάστερ Αθλητισμού της ΕΣΣΔ. Ο πρώτος ήταν ο αρσιβαρίστας Φιόντορ Πιπερίδη, με προπονητή τον Φιόντορ Γεωργίεβιτς Ιωαννίδη (γνωστός ως «θείος Φέντια»), ο οποίος ανέδειξε ολόκληρη γενιά κορυφαίων αθλητών. Στην πάλη διακρίθηκε ο Δημήτριος Καρασαββίδης, προπονητής του οποίου ήταν ο Θωμάς Φ. Ιωαννίδης, σημαντική μορφή του τοπικού αθλητισμού. Ιδιαίτερη συμβολή είχε και ο Γεώργιος

Φ. Μαυροματίδης, που ενέπνευσε και καθοδήγησε δεκάδες νέους διαφόρων εθνοτήτων στον αθλητισμό και στην κοινωνική ενσωμάτωση.

Όταν οι συνθήκες βελτιώθηκαν, οι Έλληνες άρχισαν να εξερευνούν τη φύση, αναδεικνύοντας την ομορφιά του ορεινού όγκου Καρατάου, ενίοτε άγνωστη στους ντόπιους. Με πρωτοβουλία του καθηγητή και αλпинιστή Γιάννη Γ. Δαμιανίδη, διοργανώθηκαν οι πρώτοι σχολικοί και μετέπειτα γενικοί διαγωνισμοί ορεινής πεζοπορίας. Ο Βίκτωρ Φ. Χουνούζιδης ίδρυσε τον πρώτο ορειβατικό σύλλογο «Ριχτέρια». Έκτοτε, η ορειβασία και η πεζοπορία καθιερώθηκαν, συμβάλλοντας στην περιβαλλοντική συνείδηση των κατοίκων. Μια εμβληματική φυσιογνωμία υπήρξε η Φάγια Γκαλίμοβα, γνωστή ως «Σιδερένια Φάγια», η οποία έγινε η πρώτη γυναίκα της Νότιας Καζακστάν που κατέκτησε την κορυφή Λένιν ύψους 7.134 μέτρα, επίτευγμα που παραμένει μοναδικό.

Το 1963 παραδόθηκε στην πόλη κολυμβητήριο διεθνών προδιαγραφών, κατασκευασμένο από το εργοστάσιο Ατσπολιμετάλ με εξωπροϋπολογιστική χρηματοδότηση, όπως και η μουσική σχολή. Το κολυμβητήριο αποτέλεσε επί σειρά ετών τον κύριο φορέα αθλητικής διάκρισης του Κεντάου, προσφέροντας τους περισσότερους τίτλους Μάστερ Αθλητισμού ΕΣΣΔ. Ανάμεσά τους και η Τάνια Γκουμπένκο, που έγινε Μάστερ Αθλητισμού διεθνούς επιπέδου.

Στο Σπίτι των Πιονιέρων ο Έλληνας Ιορδάνη Ιλιτς Αθανασιάδη πρώτος οργάνωσε φωτογραφικό σύλλογο και στη συνέχεια μια σειρά από τεχνικούς κύκλους, από τους οποίους ο πιο δημοφιλής στην πόλη ήταν ο αερομοντελιστικός κύκλος, που για πολλά χρόνια διηύθυνε ο Βασίλι Γκαμπάιροφ. Οι φωτογραφικές δουλειές και οι κατασκευές των παιδιών του Κεντάου κέρδιζαν βραβεία σε πολλές εκθέσεις και διαγωνισμούς του Νότιου Καζακστάν. Ο Ιορδάνης Αθανασιάδης βραβεύτηκε με το σήμα «50 χρόνια Πρωτοπορίας».

3.2 Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΑΟΥ

Ο πολιτισμός αποτελεί θεμελιώδη παράγοντα της ανθρώπινης κοινωνίας, καθώς οργανώνει τις ιδέες, τις αξίες, τις πρακτικές και τις κοινωνικές συμπεριφορές των μελών της. Οι McGee και Warms⁴³ θεωρούν ότι ο πολιτισμός αποτελεί ένα ενιαίο και πολύπλοκο σύστημα που μεταδίδεται διαγενεακά, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα τη συμπεριφορά και τις κοινωνικές σχέσεις μέσα σε μια κοινότητα. Παρόμοια, ο Williams⁴⁴ σημειώνει ότι ο πολιτισμός εκτείνεται τόσο στον τρόπο ζωής όσο και στα καλλιτεχνικά και πνευματικά επιτεύγματα ενός λαού. Ο πολιτισμός, επομένως, δεν είναι στατικός, εξελίσσεται συνεχώς μέσα από την αλληλεπίδραση με ιστορικά, κοινωνικά και οικονομικά συμφραζόμενα⁴⁵.

Στενά συνδεδεμένη με την έννοια του πολιτισμού είναι η πολιτιστική ταυτότητα, η οποία αναφέρεται στο σύνολο των πολιτισμικών χαρακτηριστικών που προσδιορίζουν ένα άτομο ή μια κοινότητα σε σχέση με την ιστορία, τη γλώσσα, τις αξίες, τα ήθη, τις παραδόσεις και τις μορφές έκφρασης που μοιράζονται μεταξύ τους⁴⁶. Η πολιτιστική ταυτότητα δεν είναι στατική ή αυτονόητη· είναι μια δυναμική διαδικασία συγκρότησης, που επηρεάζεται από ιστορικά τραύματα, μετακινήσεις πληθυσμών, πολιτικές πιέσεις και κοινωνικές αλληλεπιδράσεις⁴⁷. Στην περίπτωση των διασπορικών ή εκτοπισμένων κοινοτήτων, όπως οι Έλληνες του Πόντου, η πολιτιστική ταυτότητα συχνά λειτουργεί ως μηχανισμός επιβίωσης και συνοχής, προσφέροντας ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς σε συνθήκες αποξένωσης ή καταστολής⁴⁸.

43 McGee, R.J. & Warms, R.L., *Anthropological Theory: An Introductory History*. 6th ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2016.

44 R. Williams, "Culture", in *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Fontana Press, London 1983, p. 87-93.

45 Α. Χρυσοχοΐδου, *Πολιτισμός και κοινωνία: Θεωρητικές προσεγγίσεις*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, σ. 45-62.

46 S. Hall, "Cultural Identity and Diaspora", in J. Rutherford (ed.), *Identity: Community, Culture, Difference*, Lawrence & Wishart, London 1990, σ. 222-237.

47 A.D. Smith, *National Identity*, Penguin, London 1991, p. 70-88.

48 Ε. Αβδελά, *Η ιστορία των άλλων: Εθνική ταυτότητα και συλλογική μνήμη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 21-38.

Ταυτόχρονα, η συλλογική μνήμη λειτουργεί ως βασικός μηχανισμός διατήρησης της πολιτιστικής ταυτότητας. Η συλλογική μνήμη είναι η κοινή, κοινωνικά κατασκευασμένη μνήμη μιας ομάδας ή κοινότητας, που διαμορφώνεται και αναπαράγεται μέσω της προφορικής ιστορίας, των εθίμων, των αφηγήσεων και των πολιτισμικών τελετουργιών⁴⁹. Ο Halbwachs υποστήριξε ότι η μνήμη δεν είναι ατομικό φαινόμενο, αλλά κοινωνικά πλαισιωμένη και καθοδηγούμενη. Στο πλαίσιο των εκτοπισμένων ή προσφυγικών κοινοτήτων, η συλλογική μνήμη αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς λειτουργεί ως μέσο διατήρησης της ταυτότητας, αποκατάστασης της ιστορικής συνέχειας και έκφρασης τραυματικών εμπειριών⁵⁰. Οι Πόντιοι Έλληνες, για παράδειγμα, διατήρησαν ζωντανή τη μνήμη της καταγωγής και του εκτοπισμού μέσω της μουσικής, της λαϊκής αφήγησης, των τελετουργιών και των εορτών.

Σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτιστική ζωή μιας πόλης αποτελεί την έμπρακτη και ζωντανή έκφραση του πολιτισμού στον αστικό χώρο. Περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, όπως θεατρικές παραστάσεις, μουσικές συναυλίες, εκθέσεις, παραδοσιακά έθιμα και τοπικά φεστιβάλ, που διαμορφώνουν τη συλλογική ταυτότητα και ενισχύουν τη συμμετοχή των πολιτών⁵¹. Η ύπαρξη πολιτιστικών θεσμών, όπως μουσεία, πολιτιστικά κέντρα και βιβλιοθήκες, συνεισφέρει τόσο στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς όσο και στην ενθάρρυνση της σύγχρονης δημιουργικότητας⁵². Επιπλέον, η πολιτιστική ζωή δεν περιορίζεται μόνο στην ψυχαγωγία, αλλά λειτουργεί ως μέσο κοινωνικής ένταξης, παιδείας και διαπολιτισμικής επικοινωνίας⁵³. Μέσα από αυτή την οπτική, η πολιτιστική δραστηριότητα αποτελεί έναν ουσιαστικό παράγοντα για τη βιώσιμη και ποιοτική αστική ανάπτυξη.

49 M. Halbwachs, *On Collective Memory* (edited and translated by L.A. Coser), University of Chicago Press, Chicago 1992, p. 37-53.

50 J. Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, p. 32-58.

51 G. Evans, *Cultural Planning: An Urban Renaissance?* Routledge, London 2001, p. 15-42.

52 F. Bianchini and M. Parkinson, *Cultural Policy and Urban Regeneration: The West European Experience*, Manchester University Press, Manchester 1993, p. 1-24.

53 C. Landry, *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*, Earthscan, London 2000, p. 93-110.

Η θεωρητική προσέγγιση της έννοιας του πολιτισμού και της πολιτιστικής ζωής των πόλεων αποκτά ιδιαίτερο νόημα όταν συνδέεται με συγκεκριμένα ιστορικά παραδείγματα, όπου οι πολιτισμικές εκφράσεις διαμορφώνονται υπό συνθήκες κοινωνικής μεταβολής, μετακίνησης πληθυσμών και αναγκαστικής συμβίωσης διαφορετικών κοινοτήτων. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η πόλη Κεντάου του Καζακστάν, η οποία αποτέλεσε, κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, τόπο εγκατάστασης για χιλιάδες εκτοπισμένους Έλληνες του Πόντου. Παρά τις δύσκολες συνθήκες του εκτοπισμού και της σοβιετικής καθημερινότητας, οι Έλληνες της περιοχής διατήρησαν και ανέπτυξαν πλούσια πολιτιστική δραστηριότητα, ενισχύοντας την πολιτιστική ζωή της πόλης μέσα από την τέχνη, τη μουσική, τα ήθη, τα έθιμα και τη συλλογική μνήμη. Στην ίδια πόλη, όμως, συνυπήρχαν και πολλές άλλες εθνικότητες, όπως Καζάκοι, Τσετσένοι, Γερμανοί, Εβραίοι, Ουκρανοί, Ρώσοι, Τάταροι, Ουιγούροι και άλλοι λαοί, οι οποίοι εργάστηκαν σκληρά για να χτίσουν την πόλη, να στελεχώσουν τα εργοστάσια και τα μεταλλεία, και να διαμορφώσουν, μέσα από τη συνεργασία, την αλληλοβοήθεια και την καθημερινή αλληλεπίδραση, ένα πολυπολιτισμικό κοινωνικό σύνολο. Οι διαφορετικές θρησκείες, γλώσσες και κουλτούρες συνυπήρξαν σε μια μορφή ειρηνικής συνδημιουργίας, όπου κάθε κοινότητα διατήρησε τη δική της ταυτότητα, επηρεάζοντας όμως και τους άλλους. Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια της κουλτούρας αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Αν και συχνά χρησιμοποιείται ως συνώνυμο του πολιτισμού, η κουλτούρα αναφέρεται πιο συγκεκριμένα στο σύνολο των καθημερινών πρακτικών, αξιών, συνηθειών, τρόπων σκέψης και συμπεριφοράς που διαμορφώνουν τον τρόπο ζωής μιας ομάδας⁵⁴. Είναι δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι νοηματοδοτούν τον κόσμο γύρω τους, μέσα από τις δικές τους εμπειρίες, σύμβολα και παραδόσεις. Η κουλτούρα λειτουργεί ως μέσο ταυτότητας, αλλά και ως γέφυρα επικοινωνίας μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων.

Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζονται μαρτυρίες, αφηγήσεις και τεκμηριωμένα παραδείγματα από την περίοδο 1950–1990, που αναδεικνύουν τον ρόλο των Ποντίων Ελλήνων στην πολιτιστική ταυτότητα του Κεντάου και τη συμβολή τους στη διατήρηση και μεταβίβαση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, στο πλαίσιο μιας πολυεθνικής και πολυπολιτισμικής κοινωνίας, όπου η

54 C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York 1973, p. 5-10.

αλληλεπίδραση κουλτούρας, θρησκείας και καθημερινής ζωής υπήρξε καθοριστική για τη διαμόρφωση της κοινής εμπειρίας.

Η μεταπολεμική ειρηνική περίοδος απελευθέρωσε την ενέργεια των ανθρώπων για δημιουργία στην Σοβιετική Ένωση. Σε όλη τη χώρα, οι σύλλογοι και τα πολιτιστικά κέντρα της προπολεμικής εποχής ανέκτησαν τη ζωτικότητά τους, ενώ παράλληλα κατασκευάζονταν νέα. Συνήθως, κάθε μεγάλο εργοστάσιο είχε το δικό του πολιτιστικό ίδρυμα. Η μείωση του εργάσιμου χρόνου και η αύξηση του ελεύθερου χρόνου συνέβαλαν σημαντικά στην πολιτιστική πρόοδο της εργατικής τάξης στην Σοβιετική Ένωση. Αυτά τα μέτρα δημιούργησαν περισσότερο ελεύθερο χρόνο για τους εργάτες, επιτρέποντάς τους να αναπτύξουν το πολιτιστικό και εκπαιδευτικό τους επίπεδο⁵⁵.

Στις επιχειρήσεις σημαντική θέση κατείχε η αισθητική εκπαίδευση των εργατών. Οι κομματικές οργανώσεις βοηθούσαν τους εργαζόμενους στα πολιτιστικά κέντρα των επιχειρήσεων να χρησιμοποιούν διάφορες μορφές και μέσα για να εντάξουν τους εργαζόμενους στον πολιτισμό και την τέχνη. Η πιο σημαντική από αυτές ήταν η καλλιτεχνική αυτοδιδασκαλία. Το 1950, στις πολιτιστικές εγκαταστάσεις λειτουργούσαν 37.000 καλλιτεχνικοί κύκλοι αυτοδιδασκαλίας, στους οποίους συμμετείχαν 744.000 άτομα. Το 1956, 654.000 κύκλοι ενσωμάτωναν 1 εκατομμύριο εργάτες και υπαλλήλους. Επιπλέον, πλήθος καλλιτεχνικών συλλόγων δημιουργούνταν άμεσα στα εργοστάσια.

Η ποικιλία των ειδών του ρεπερτορίου των καλλιτεχνικών συλλόγων έδειχνε την αύξηση των αισθητικών αναγκών των εργατών και του καλλιτεχνικού τους πολιτισμού. Μαζί με τα φωνητικά, μουσικά, χορευτικά και θεατρικά συγκροτήματα, εμφανίστηκαν όπερες, κινηματογραφικά στούντιο, συγκροτήματα ψυχαγωγίας, μουσικό-θεατρικά συγκροτήματα, συμφωνικές ορχήστρες, λαϊκά θέατρα, πανεπιστήμια και σχολές πολιτισμού, τα οποία λειτουργούσαν με εθελοντική εργασία. Στην ιδεολογική-πολιτική και πολιτιστική εκπαίδευση των εργαζομένων, ο ρόλος της βιβλιοθήκης συνεχώς αυξανόταν. Αυτή ήταν η σοβιετική πολιτική, όπως εξηγεί ο Μ. Α. Σούσλοφ:

55 V.G. Chufarov and M.S. Kuznetsov, *The CPSU II and the Growth of the Spiritual Culture of the Soviet Working Class (1917–1980)*, Tomsk University Press, Tomsk 1982.

«Η αύξηση της ευημερίας του λαού είναι μια πολύπλευρη και σημαντική αποστολή, και θα ήταν εξαιρετικά λανθασμένο να την προσεγγίσουμε με καθαρά καταναλωτική σκοπιά. Η ευημερία των υλικών αγαθών αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη των ανθρώπινων ικανοτήτων, την άνθιση της προσωπικότητας, για την τελειοποίηση της υλικής παραγωγής, την ανάπτυξη της επιστήμης, της τεχνολογίας και του πολιτισμού, για την κοινωνική πρόοδο»⁵⁶.

Το 1959 κυκλοφόρησε ντοκιμαντέρ του κινηματογραφικού στούντιο «Kazakhfilm», στο οποίο παρουσιάζεται η ανάπτυξη της νέας πόλης του Κεντάου, η πρόοδος στη βαριά βιομηχανία, καθώς και στους οικονομικούς και πολιτιστικούς θεσμούς. Στο χρονικό σημείο 8:22–8:50 γίνεται αναφορά στην ίδρυση ενός λαϊκού πολιτιστικού κέντρου⁵⁷. Πολιτιστικά κέντρα σε όλα τα ιδρύματα, από τα μεγάλα μέχρι τα μικρότερα φιλοδοξούσαν να προσφέρουν ένα πλήρες φάσμα δραστηριοτήτων για τους ερασιτέχνες καλλιτέχνες.

Σε μία από τις σελίδες του βιβλίου της Ludmila Schpilianskaia και τον Vladimir Haev φιλοξενείται αφιέρωμα στα ερασιτεχνικά καλλιτεχνικά σχήματα του Πολιτιστικού Συλλόγου “Στροίτελ” και δηλώνει ότι το έτος 1958 ήταν τα καλύτερα στην περιοχή. Πρόεδρος του συλλόγου ήταν ο Νικολάι Ιβάνοβιτς Σουμπότιν. Στις φωτογραφίες αποτυπώνονται η ορχήστρα πνευστών υπό τη διεύθυνση του μαέστρου Ιβάν Κονσταντίνοβιτς Πρεουτσίλ (Εικόνα 30), καθώς και η πολυφωνική χορωδία υπό τη διεύθυνση του μαέστρου Ι. Μανόλι⁵⁸ (Εικόνα 31). Οι Χ. Τσιτιρίδης και Β. Γκολόβιν αποδίδουν με γλαφυρό τρόπο τη δημιουργική ατμόσφαιρα που επικρατούσε την περίοδο εκείνη:

«Στη χώρα συνέβη μια πραγματική έκρηξη δημιουργικής δραστηριότητας. Τα φεστιβάλ ερασιτεχνικής καλλιτεχνικής έκφρασης έγιναν παράδοση αρχικά τοπικά, αργότερα σε επίπεδο πόλης και, στη συνέχεια, σε επίπεδο περιοχής. Και στα φεστιβάλ συμμετείχαν όλοι οι εργατικοί συλλογικοί φορείς, ακόμη και αυτοί χωρίς κατάλληλη υποδομή για αυτό το σκοπό. Ο κύριος στόχος ήταν να αφυπνιστεί το λανθάνον δημιουργικό ταλέντο στους ανθρώπους και να τους δοθεί η ευκαιρία να το

56 M.A. Suslov, «KPSU - Party of Creative Marxism», *Kommunist* 14, 1971, p. B1.

57 <https://youtu.be/Mz0RuAYQFY0?si=VFncVB1xSS5m7Bl8>.

58 Schpilianskaia Ludmila, Haev Vladimir, 2005, σ. 23.

αναπτύξουν. Χιλιάδες και χιλιάδες πολίτες συμμετείχαν σε αυτή τη θετική διαδικασία. Στην πόλη Κεντάου και στο διοικητικό κέντρο Τσιμκέντ, όπως και στις άλλες πόλεις της Σοβιετικής Ένωσης, τα φεστιβάλ αυτά γίνονταν αληθινά εορτές δημιουργικότητας. Στο τελικό στάδιο, οι καλύτερες ερασιτεχνικές ομάδες από όλη την περιοχή συγκεντρώνονταν εκεί. Οι τελικοί αγώνες ταλέντων συγκέντρωναν γεμάτες αίθουσες, κάθε ένας υποστήριζε την ομάδα του. Το φεστιβάλ έκλεινε με μια μεγάλη συναυλία των νικητών των διαγωνισμών, όπου οι ομάδες του Τσιμκέντ και του Κεντάου κυριαρχούσαν. Για να αναφέρουμε ένα παράδειγμα, η πόλη Κεντάου υπερηφανευόταν για τα μοναδικά της σχήματα, όπως το διάσημο σε όλη τη χώρα ερασιτεχνικό θεατρικό συγκρότημα και η μεγάλη παιδική ορχήστρα. Στο διοικητικό κέντρο της περιοχής, κατά τη δεκαετία του 1950, το επίκεντρο της παιδικής δημιουργικότητας ήταν το Σπίτι των Πιονέρων, το οποίο στεγαζόταν στον πρώην Καθεδρικό Ναό του Αγίου Νικολάου. Αργότερα, στην πόλη του Τσιμκέντ δημιουργήθηκαν σταθμοί για νεαρούς τεχνικούς και τουρίστες, αλλά εκείνη την εποχή όλοι σχεδόν οι κύκλοι δραστηριοτήτων συμπεριλαμβανομένων και των τεχνικών ήταν συγκεντρωμένοι εκεί, στο Σπίτι των Πιονέρων»⁵⁹ (Εικόνες 32, 33, 34).

Η πολιτική του σοβιετικού κράτους για την ενίσχυση της πολιτιστικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας των πολιτών προέβλεπε τη συστηματική ίδρυση και υποστήριξη ερασιτεχνικών καλλιτεχνικών ομάδων σε εργοστάσια και επιχειρήσεις. Το κράτος συνέβαλε ενεργά και οικονομικά στη λειτουργία τους μέχρι και την πτώση του σοβιετικού καθεστώτος το 1990. Ακόμη και μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, οι καλλιτεχνικές αυτές δραστηριότητες συνέχισαν να υφίστανται, έστω και χωρίς κρατική ενίσχυση, καθώς είχαν ενσωματωθεί στη συλλογική κουλτούρα και καθημερινότητα των ανθρώπων.

Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Γκένα Εγκεμπερντίεβ, ο οποίος γεννήθηκε το 1960 και ζει στο Κεντάου από το 1965. Εργάστηκε επί σειρά ετών στο Εργοστάσιο Μετασχηματιστών της πόλης, όπου συμμετείχε ενεργά ως ντράμερ στο μουσικό σύνολο του εργοστασίου όπως αφηγήθηκε σε τηλεφωνική συνέντευξη:

«Μόλις άρχισα να εργάζομαι στο εργοστάσιο, εντάχθηκα αμέσως στην ομάδα ερασιτεχνικής καλλιτεχνικής δημιουργίας και παρέμεινα σε αυτήν μέχρι το 1990. Οι

59 Τσιτιρίδης Χαράλαμπος, Γκολόβιν Βλαδίμιρ, *Τα ίχνη των Ελλήνων στο Νότιο Καζαχστάν*, Αθήνα 2005, σ. 214.

ομάδες αυτές υπήρχαν σχεδόν σε κάθε επιχείρηση. Μάλιστα, σε έναν διαγωνισμό μεταξύ των ερασιτεχνικών καλλιτεχνικών ομάδων, βραβεύτηκα ως ο καλύτερος ντράμερ. Ακόμη και στον στρατό συμμετείχα σε μουσικά σχήματα. Η τελευταία φορά που έπαιξα ντραμς ήταν το 2022. Σήμερα, όμως, η μουσική ζωή στην πόλη έχει σχεδόν εκλείψει. Από την παλιά γενιά μουσικών έχουμε απομείνει λίγοι: ο Στάς Κουτσαρόφσκι, ο Βόλοντια Τουζιλίν κι εγώ» (Εικόνες 35, 36, 37, 38).

Αναφερόμενος στους μουσικούς της εποχής, σημειώνει επίσης ονόματα όπως οι Βίκτορ Καλίνιν, Βίκτορ Γκριγκόροφ (εκλιπών), Ζένια Σίζοφ, Μάβριδης Κόλια, Βασίλης Τσιγκόριν και Σόκα (εκλιπών), οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν έντονα στη μουσική σκηνή του Κεντάου. Οι μουσικοί λάμβαναν οικονομική υποστήριξη: πριν από συναυλίες, τους χορηγούνταν άδεια δύο ημερών με πλήρη αποζημίωση, ενώ ο μουσικός εξοπλισμός παρέχονταν από το εργοστάσιο, με τη στήριξη των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Όπως σημειώνει ο Εγκερμπερντίεφ: «Ήταν πραγματικά μια χρυσή εποχή».

«Το 1982 εντάχθηκα στην ορχήστρα μοντέρνας μουσικής *Allegro*, στην οποία έπαιξα έως το 1986, ενώ παράλληλα συνέχισα να παίζω στο συγκρότημα του εργοστασίου. Στο συγκρότημα *Allegro* συνεργάστηκα με Έλληνες Πόντιους μουσικούς, μεταξύ αυτών ήταν ο Ιβάν Χατζηθεοδωρίδης, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, ο Λάμπικ (το επώνυμο του οποίου δεν θυμάμαι) και άλλοι, οι περισσότεροι ζουν σήμερα στην Ελλάδα». Το ρεπερτόριο ήταν ιδιαίτερα πλούσιο και πολυγλωσσικό, περιλαμβάνοντας ρωσικά, καζακικά, ουζμπεκικά, ελληνικά και αγγλικά τραγούδια. Εκτελούσαν έργα δημοφιλών συγκροτημάτων της εποχής, όπως *Bad Boys Blue*, *Status Quo* και *Modern Talking*, ενώ τα ελληνικά τραγούδια ερμήνευε ο Κώστας Πασιονίδης. Οι εμφανίσεις δεν περιορίζονταν σε πολιτιστικές εκδηλώσεις του εργοστασίου, οι μουσικοί έπαιζαν επίσης σε εστιατόρια και γάμους, με σημαντικά οικονομικά οφέλη» (Εικόνα 39).

Η μητέρα μου, Λιουμπόβ Φεόδοροβα, γεννημένη το 1940, η οποία εγκαταστάθηκε στο Κεντάου το 1977 και εργάστηκε έως τη συνταξιοδότησή της στο εργοστάσιο οικοδομικών υλικών, θυμάται έντονα τις πολιτιστικές δραστηριότητες του πολιτιστικού συλλόγου του εργοστασίου. Στον σύλλογο λειτουργούσε χορωδία με επαγγελματία μαέστρο, ενώ για κάθε χορωδό το εργοστάσιο μεριμνούσε για την παροχή κατάλληλης ενδυμασίας, προκειμένου να εξασφαλιστεί η αισθητική

ομοιομορφία στις συναυλίες, εορταστικές εκδηλώσεις, καλλιτεχνικούς διαγωνισμούς και φεστιβάλ. Παράλληλα, υπήρχε και μικρή ερασιτεχνική θεατρική ομάδα, η οποία συμμετείχε ενεργά στις πολιτιστικές εκδηλώσεις του εργοστασίου και είχε, μεταξύ άλλων, την ευθύνη για τη διοργάνωση της πρωτοχρονιάτικης γιορτής των παιδιών των εργαζομένων. Οι εορτασμοί της Πρωτοχρονιάς για τα παιδιά αποτελούσαν διαδεδομένο έθιμο σε ολόκληρη τη Σοβιετική Ένωση. Οι θεατρικές ομάδες, ενσωματωμένες στο παιδικό κοινό, παρουσίαζαν μικρά θεατρικά σκετς, συνόδευαν τη γιορτή με μουσική και χορό γύρω από το χριστουγεννιάτικο δέντρο και διοργάνωναν ομαδικά παιχνίδια και διαγωνισμούς, όπως για παράδειγμα την καλύτερη αποκριάτικη στολή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το εθνικό στοιχείο της εποχής, σύμφωνα με το οποίο κατά τους εορτασμούς της Πρωτοχρονιάς, οι συμμετέχοντες μικροί και μεγάλοι φορούσαν αποκριάτικες στολές, πρακτική που επικρατούσε σε όλη τη Σοβιετική Ένωση. Ωστόσο, η παραπάνω διατύπωση ενδέχεται να παραπλανήσει, καθώς η πρακτική αυτή δεν συνδεόταν με τις Απόκριες, αλλά με ένα ιδιαίτερο τοπικό έθιμο της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, όπου η μεταμφίεση κατά την Πρωτοχρονιά εντασσόταν σε ένα ξεχωριστό πολιτισμικό πλαίσιο. Κατά τη διάρκεια της Σοβιετικής περιόδου, κυρίως στα σχολεία και στους παιδικούς σταθμούς, καθιερώθηκαν οι λεγόμενες «έλκα» (yolka), πρωτοχρονιάτικες παραστάσεις, όπου τα παιδιά μεταμφιέζονταν με στολές εμπνευσμένες από ζώα, χιονονιφάδες και χαρακτήρες παραμυθιών, συχνά κατασκευασμένες με επινοητικότητα από τους ίδιους τους γονείς. Η συγκεκριμένη πρακτική εντάσσεται σε μια παράδοση όπου οι εορτασμοί είχαν εκλαϊκευμένο χαρακτήρα και αποκομμένο από θρησκευτική χροιά, ειδικά μετά τα μέσα του 20ού αιώνα, με την Πρωτοχρονιά να αντικαθιστά τα Χριστούγεννα ως την κυρίαρχη γιορτή του χειμώνα⁶⁰. Η γιορτή έκλεινε με τη διανομή δώρων στα παιδιά, συνήθως σακουλάκια με γλυκίσματα, φρούτα και μικρά παιχνίδια. Διατηρώ και εγώ έντονες μνήμες από τη συμμετοχή μου ως παιδί στις Πρωτοχρονιάτικες γιορτές του εργοστασίου, βιώνοντας το συλλογικό πνεύμα και τη χαρά της εποχής.

Ο Σταύρος Σημαιοφορίδης αφηγείται ότι, κατά την περίοδο που εργαζόταν στο ωδείο της πόλης Κεντάου, είχε αναλάβει παράλληλα την επιμέλεια του

60 Russia Beyond, 2018, *How New Year was celebrated in the USSR*. <https://www.rbth.com/history/329724-soviet-new-year>

ερασιτεχνικού πολιτιστικού τμήματος της Κρατικής Διεύθυνσης Τροφοδοσίας Τροφίμων Κεντάου. Η επιχείρηση κάλυπτε πλήρως, χωρίς καμία οικονομική επιβάρυνση των μελών, όλες τις λειτουργικές ανάγκες των ερασιτεχνικών μουσικών και φωνητικών συνόλων: ενδυμασία συμμετεχόντων, εξοπλισμό και μουσικά όργανα. Όπως επισημαίνει ο ίδιος, τα συγκροτήματα της επιχείρησης διακρίνονταν για το υψηλό καλλιτεχνικό τους επίπεδο, κάτι που αποδεικνύεται από τις διακρίσεις και τις πρώτες θέσεις που κατέλαβαν σε διαγωνισμούς ερασιτεχνικών συνόλων της περιφέρειας του Νοτίου Καζακστάν. Επιπλέον, επί σειρά ετών, ο Σ. Σημαιοφορίδης συμμετείχε ως μέλος στις κριτικές επιτροπές των καλλιτεχνικών διαγωνισμών του ερασιτεχνικού πολιτιστικού τομέα επιχειρήσεων της ευρύτερης περιοχής (Εικόνα 40).

Οι παραπάνω αφηγήσεις και προσωπικές μαρτυρίες καταδεικνύουν τον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισε ο πολιτισμός και η καλλιτεχνική δημιουργία στο πλαίσιο της σοβιετικής κοινωνίας και ειδικότερα στον εργασιακό χώρο. Μέσα από οργανωμένες δομές και τη συστηματική κρατική υποστήριξη, οι πολιτιστικές δραστηριότητες καλλιεργήθηκαν και ενισχύθηκαν, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας και στη συνοχή των εργαζομένων. Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η ενεργός συμμετοχή των Ποντίων του Κεντάου σε αυτή τη διαδικασία, οι οποίοι, μέσα από τη μουσική, τη θεατρική έκφραση και τη διοργάνωση πολιτιστικών δρώμενων, λειτούργησαν ως φορείς διατήρησης και μετάδοσης της πολιτιστικής τους κληρονομιάς στο νέο περιβάλλον.

Η συχνή αναφορά στην πόλη Τσιμκέντ στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, αν και αυτή επικεντρώνεται στην ποντιακή ελληνική κοινότητα της πόλης Κεντάου κατά την περίοδο 1950-1990, δικαιολογείται πλήρως από την πολλαπλή και καθοριστική της λειτουργία ως διοικητικού, πολιτιστικού, οικονομικού και εκπαιδευτικού κέντρου της περιφέρειας. Ως έδρα της επαρχιακής διοίκησης, η Τσιμκέντ διαδραμάτιζε καίριο ρόλο στη διαμόρφωση και εφαρμογή πολιτικών που επηρέαζαν άμεσα την καθημερινή ζωή των κατοίκων του Κεντάου: την εργασία, τις πολιτιστικές συνήθειες, αλλά και την ψυχαγωγία. Παράλληλα, η παρουσία σημαντικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων όπως το Μουσικό Κολέγιο «Μουκάν Τουλεμπάγιεφ» το οποίο ιδρύθηκε το 1955, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Πολιτισμού το οποίο λειτούργησε από το 1937, καθώς και πλήθος τεχνικών και επαγγελματικών σχολών προσέλκυε νέους από όλη την επαρχία, περιλαμβανομένου του Κεντάου. Πολλοί από αυτούς, μεταξύ των οποίων και οι Έλληνες Πόντιοι, σπούδαζαν μουσική, παιδαγωγικά, τεχνικά ή

διοικητικά επαγγέλματα και, επιστρέφοντας στο Κεντάου, συνέβαλαν στην ευρύτερη κοινωνική και πολιτιστική του ανάπτυξη. Σε μία από τις σελίδες του βιβλίου της Schpilianskaia Ludmila και τον Haev Vladimir παρουσιάζεται αφιέρωμα στη Μουσική Σχολή του Κεντάου, που στεγάζεται στο πολιτιστικό κέντρο «Ντρούζμπα», με αφορμή τη συναυλία που πραγματοποιήθηκε για τη συμπλήρωση είκοσι χρόνων λειτουργίας της το 1977. Το αφιέρωμα συνοδεύεται από φωτογραφία, στην οποία απεικονίζεται η Εστραδική Ορχήστρα της Σχολής.

«Κατά τη διάρκεια αυτών των δύο δεκαετιών, τη σχολή ολοκλήρωσαν 380 μαθητές, εκ των οποίων οι 80 συνέχισαν τις σπουδές τους σε ανώτερα μουσικά ιδρύματα. Ορισμένοι μάλιστα επέστρεψαν στη Μουσική Σχολή, όπου φοίτησαν ως μαθητές, πλέον ως διδάσκοντες. Μεταξύ αυτών ήταν οι T.B. Γκουζιένκο, B.B. Δεμίδοβ, Γ.Κ. Ανδριάδη, N.M. Ιερόνυμος, E.B. Ερμόλοβα, M.A. Χάρτσενκο, Z.Σ. Κοσμουχαμέδοβα και E.Π. Φουντουκίδη. Η επέτειος κορυφώθηκε με την πραγματοποίηση της 20ής ετήσιας συναυλίας μαθητών και καθηγητών, στην οποία συμμετείχαν εξέχοντα μέλη του εκπαιδευτικού και καλλιτεχνικού προσωπικού της Σχολής. Διευθυντής της Σχολής είναι ο Αλεξάντρ Αλεξάντροβιτς Πτσελίντσεφ»⁶¹.

Η στενή σχέση των δύο πόλεων ενισχυόταν ακόμη περισσότερο μέσα από τακτικούς επαρχιακούς διαγωνισμούς καλλιτεχνικής ερασιτεχνικής δημιουργίας, φεστιβάλ, φωνητικούς και χορευτικούς αγώνες, στους οποίους συμμετείχαν ενεργά και οι Έλληνες του Κεντάου. Επιπλέον, η πολιτισμική ομοιότητα ανάμεσα στους Έλληνες που κατοικούσαν στην Τσιμκέντ και εκείνους του Κεντάου ήταν έντονη, καθώς προέρχονταν από τις ίδιες ιστορικές συνθήκες εκτοπισμού και μετέφεραν πανομοιότυπα ήθη, γλώσσα, γαστρονομικές συνήθειες και μουσική παράδοση. Συνεπώς, η Τσιμκέντ δεν λειτούργησε απλώς ως γειτονική πόλη, αλλά ως ουσιαστικός κόμβος παιδείας, πολιτισμού και κοινωνικής αλληλεπίδρασης, επηρεάζοντας βαθιά την εξέλιξη της ζωής στο Κεντάου και της ελληνικής κοινότητας που το κατοικούσε.

Εκτός από τις ερασιτεχνικές συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις που διοργανώνονταν στους συλλόγους, ιδιαίτερη απήχηση είχαν και οι μαζικές θεματικές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνταν σε υπαίθριους χώρους. Συνήθως λάμβαναν χώρα

61 Schpilianskaia Ludmila, Haev Vladimir, 2005, σ. 105.

κατά τις εορταστικές ημέρες και συγκέντρωναν τη συμμετοχή χιλιάδων κατοίκων της πόλης, μαθητών, φοιτητών, επαγγελματιών και ερασιτεχνών καλλιτεχνών. Σε αυτές αναγνωρίζεται ένας αρμονικός συνδυασμός ταλέντου, ενέργειας, συναισθημάτων, ειρηνικών ελπίδων και κοινών προσδοκιών. Αυτό το πνεύμα χαρακτήριζε ολόκληρη τη χώρα, ήταν η ουσία και ο παλμός της εποχής⁶².

Στα μεταπολεμικά χρόνια της Σοβιετικής Ένωσης, κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, η τζαζ μουσική αντιμετωπίστηκε με καχυποψία και αρνητισμό, καθώς κάθε μορφή σύνδεσης με την αμερικανική κουλτούρα θεωρούνταν επιλήψιμη. Εκφράσεις όπως «Σήμερα παίζεις τζαζ, αύριο θα προδώσεις την πατρίδα» εμφανίζονταν σε σατιρικά σκετς και σε τίτλους εφημερίδων. Περί το 1952-1953, η τζαζ άρχισε να νομιμοποιείται εκ νέου και ως το τέλος της δεκαετίας του 1950 κατέστη η πιο δημοφιλής μουσική μορφή. Οι πολίτες χόρευαν τζαζ σε πάρκα και κλαμπ, ενώ οι μελωδίες της αμερικανικής κινηματογραφικής ταινίας «Serenade of the Valley», η οποία είχε προβληθεί στους σοβιετικούς κινηματογράφους, έγιναν ιδιαίτερα διαδεδομένες.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, στο κλαμπ των εργαζομένων της κρατικής εμπορικής υπηρεσίας του Τσιμκέντ, συγκεντρώνονταν τακτικά λάτρεις και γνώστες της τζαζ. Κεντρικό πρόσωπο αυτής της άτυπης μουσικής κοινότητας υπήρξε ο γιατρός Σεργκέι Κριβτσόφ, ο οποίος, παρά τις σπουδές του στην Ιατρική, διατήρησε ενεργή συμμετοχή στη μουσική ζωή της πόλης. Ως πρωτοβουλιακός φορέας, ίδρυσε την πρώτη τοπική τζαζ ορχήστρα και, στη συνέχεια, το ελαφρομουσικό σύνολο «Ας γνωριστούμε», το οποίο αποτέλεσε μια σημαντική πλατφόρμα για την ανάδειξη νέων δημιουργών, προσφέροντας το κατάλληλο περιβάλλον για την ανάπτυξη μουσικών δεξιοτήτων και την καλλιτεχνική έκφραση νέων ταλαντούχων ατόμων. Σε αυτό το πλαίσιο ξεκίνησαν τη δημόσια πορεία τους οι αδελφοί Αναστάσιος και Νικόλαος Μουστακίδη, οι οποίοι διακρίθηκαν σε διαφορετικά πεδία: ο πρώτος στον αθλητισμό ως επίτιμος προπονητής και διεθνής διαιτητής, και ο δεύτερος στον πολιτισμό ως τιμώμενος λειτουργός της τέχνης στην Καζακική Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία. Παράλληλα, στο ίδιο σύνολο δραστηριοποιήθηκαν πολλά υποσχόμενοι μουσικοί, όπως οι Γ. Στεφανίδης (σαξόφωνο), Α. Τσουκαλάς (ακορντεόν, πλήκτρα),

62 Τσιτιρίδης Χαράλαμπος, Γκολόβιν Βλαδίμιρ, *Τα ίχνη των Ελλήνων στο Νότιο Καζαχστάν*, Αθήνα 2005, σ. 218.

Σ. Σιμεοφορίδης (κρουστά), Β. Σαλαμάχιν, Β. Φίρσοφ (σαξόφωνα) και Ε. Γιασινίτσκι (πλήκτρα), οι οποίοι συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση της τοπικής μουσικής σκηνής.

Αργότερα στη δεκαετία του 1960, το συγκρότημα των Beatles από το Λίβερπουλ κατέκτησε ολόκληρο τον κόσμο, και μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα σημειώθηκε κύμα μαζικού ενθουσιασμού γνωστό ως «μπιτλομανία» το οποίο έδωσε ισχυρό δημιουργικό ερέθισμα στους μουσικούς (Εικόνα 39).

Η αυξανόμενη ενασχόληση της σοβιετικής νεολαίας με τα δυτικά μουσικά ρεύματα οδήγησε στη δημιουργία σχημάτων που στόχευαν να αποτελέσουν σοβιετικά ισοδύναμα των ροκ συγκροτημάτων. Σε όλα τα πολιτιστικά κέντρα και τους συλλόγους του Τσιμκέντ συγκροτούνταν εστραδικά μουσικά σύνολα που εντάσσονταν στο ευρύτερο ρεύμα της ροκ μουσικής⁶³. Στη Σοβιετική Ένωση, ο όρος estrada αναφερόταν σε ένα είδος ψυχαγωγικής μουσικής που συνδυάζει στοιχεία ποπ, τζαζ και παραδοσιακής μουσικής και συχνά χρησιμοποιούνταν για σκοπούς μαζικής ψυχαγωγίας και προπαγάνδας. Οι εστραδικές ορχήστρες ήταν κρατικά επιχορηγούμενα μουσικά σύνολα που συνόδευαν καλλιτέχνες σε συναυλίες, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές και άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ο Βασίλης Σαλαμάχιν συγκρότησε μουσικό σύνολο υπό τη διεύθυνσή του, το οποίο πλαισιώθηκε από εξαιρετικούς μουσικούς. Ορισμένα από τα μέλη του συνόλου αυτού προχώρησαν αργότερα στη δημιουργία δικών τους μουσικών σχημάτων. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται ο Στεπάν Σημαιοφορίδης, ο οποίος έπαιζε κρουστά και στη συνέχεια δραστηριοποιήθηκε στο Τσιμκέντ, καθώς και ο Σταύρος Σημαιοφορίδης, ο οποίος χειριζόταν τα πλήκτρα και συγκρότησε το δικό του μουσικό σύνολο στην πόλη Κεντάου. Παράλληλα, ο ταλαντούχος μουσικός Β. Φίρσοφ δημιούργησε τζαζ ορχήστρα στο κλαμπ των εργαζομένων της κρατικής εμπορικής υπηρεσίας, ενσωματώνοντας νέους μουσικούς καθώς και καταξιωμένους καλλιτέχνες της πόλης, όπως οι αδελφοί Ολέγκ και Βίκτορ Νταβιντένκο (σαξόφωνα), Α. Σερμπόβσκι (τρομπόνι), Ο. Μαμόντοφ (κρουστά), Γ. Γκέλερ, Α. Στάριχ και Β. Λεχ. Την ίδια περίοδο, εμφανίστηκαν νέα φωνητικά-ορχηστρικά σύνολα, όπως τα «Νεανικές

63 Τσιτιρίδη Χαράλαμπος, και Γκολόβιν Βλαδίμιρ, 2005, σ. 222.

Φωνές» στο Τσιμκέντ και το «Εξπρές» στο Κεντάου, ενώ στα τέλη της δεκαετίας του '60 σχηματίστηκε το σύνολο «Σκύθες».

Αντίστοιχο πολιτιστικό κλίμα παρατηρούνταν και στην πόλη Κεντάου. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ιδιαίτερη εθνική σύνθεση του πληθυσμού της πόλης συνέβαλε στη διαμόρφωση ενός πνεύματος συλλογικότητας και συνειδητής συμμετοχής όχι μόνο στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της περιοχής, αλλά και στις πολιτιστικές της εκφάνσεις. Ιδιαίτερα αξιόλογη υπήρξε η συμβολή της ελληνικής ποντιακής κοινότητας, η οποία διατήρησε ζωντανές τις πολιτιστικές της παραδόσεις ακόμη και υπό αντίξοες συνθήκες.

Η μουσική των Ελλήνων Ποντίων στο Κεντάου αποτελούσε αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνικής ζωής και σίγησε μόνο κατά τις πλέον τραγικές περιόδους, όταν ο θάνατος έπληττε αδιακρίτως μικρούς και μεγάλους. Παρ' όλα αυτά, η μουσική άντεξε και επανήλθε δυναμικά ως πηγή έμπνευσης, χαράς και ίασης, τόσο σωματικής όσο και ψυχικής. Παραδοσιακά μουσικά όργανα όπως ο κεμεντζές και το ντέφι συνέχισαν να ακούγονται στους δρόμους και στις αυλές της πόλης, δίνοντας ώθηση στη δημιουργία αυθόρμητων μουσικών συνόλων.

Με την πάροδο του χρόνου, οι Έλληνες της περιοχής συγκρότησαν σταθερές μουσικές ομάδες, οι οποίες συμμετείχαν ενεργά σε κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως γάμοι, βαφτίσεις και εορτές. Η πολιτιστική τους έκφραση δεν περιοριζόταν στον στενό κύκλο της κοινότητας, αλλά διαχεόταν στον δημόσιο χώρο, επηρεάζοντας και άλλες εθνικές ομάδες της πόλης. Παρότι το επίσημο καλλιτεχνικό στερέωμα εξακολουθούσε να επιβάλλει ορισμένους περιορισμούς, η ελληνική μουσική και ο χορός έγιναν αποδεκτά και αγαπήθηκαν από ευρύτερα κοινωνικά στρώματα.

3.3 ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΑΟΥ ΚΑΙ Η ΜΟΥΣΙΚΗ

Κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, οι δημόσιοι χώροι αναψυχής, και ιδίως τα πάρκα, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην καθημερινή ζωή των πολιτών, προσφέροντας όχι μόνο ευκαιρίες για ξεκούραση, αλλά και πλαίσια συλλογικής ψυχαγωγίας και κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Η διαμόρφωση του δημόσιου πάρκου στο Κεντάου είχε ως στόχο τη δημιουργία ενός άνετου και ευχάριστου περιβάλλοντος για τους επισκέπτες, στο οποίο δινόταν ιδιαίτερη σημασία ακόμη και σε λεπτομέρειες της καθημερινής απόλαυσης. Εντός του χώρου διατίθεντο προϊόντα όπως παγωτά, αρτοσκευάσματα, γλυκίσματα, λεμονάδες και ανθρακούχα ποτά, ενώ υπήρχαν επίσης καφέ και μικρά εστιατόρια για πιο εκτεταμένες στιγμές χαλάρωσης και κοινωνικότητας. Την εποχή εκείνη, η τηλεόραση δεν είχε ακόμη εδραιωθεί ως μέσο ψυχαγωγίας, καθώς οι τηλεοπτικές συσκευές ήταν ελάχιστα διαδεδομένες στα νοικοκυριά και η ποιότητα μετάδοσης παρέμενε περιορισμένη. Κατά συνέπεια, η κοινωνική ζωή αναπτυσσόταν σε δημόσιους και ημι-δημόσιους χώρους όπως τα στάδια, τα γήπεδα, τα πάρκα πολιτισμού και αναψυχής, τα παλάτια πολιτισμού και οι λέσχες. Οι χώροι αυτοί αποτελούσαν βασικούς κόμβους συνάντησης και έκφρασης της συλλογικής εμπειρίας, όπου κυριαρχούσε η ζωντάνια, η συμμετοχή και η κοινωνική συνοχή.

Ιδιαίτερη θέση στη δημόσια ψυχαγωγία κατείχαν οι χορευτικές βραδιές, οι οποίες κατά τη δεκαετία του 1950 απολάμβαναν ευρείας αποδοχής από όλες τις ηλικιακές ομάδες – από νέους έως και άτομα τρίτης ηλικίας. Οι χορευτικές βραδιές λειτουργούσαν ως κοινωνικά γεγονότα με ευρύτερες προεκτάσεις, καθώς συχνά αποτελούσαν αφορμή για τη σύναψη σχέσεων και τη δημιουργία οικογενειών. Η δημοτικότητα αυτών των εκδηλώσεων αντικατοπτρίζεται, μεταξύ άλλων, και στην απήχηση τραγουδιών της εποχής, όπως το γνωστό στην Σοβιετική Ένωση «Στον αστικό κήπο παίζει η μπάντα», σε ρυθμό βαλς, σε μουσική του Μ. Μπλάντερ και στίχους του Α. Φατιάνοφ, το οποίο αποτυπώνει τη σύνδεση της μουσικής με τη συλλογική μνήμη και το καθημερινό βίωμα.

*Στον δημοτικό κήπο παίζει
Μπροστά μας η μπάντα.
Στο παγκάκι που κάθεσαι
Δε μένει θέση καμιά.*

*Οι φλαμουριές ευωδιάζουν,
Το ποτάμι αστράφτει,
Κι απ' τα όμορφα σου μάτια
Δεν μπορώ να πάρω τα μάτια μου*

Στο κεντρικό πάρκο του Κεντάου, ορχήστρες πνευστών πλαισίωναν τόσο τις χορευτικές εκδηλώσεις όσο και άλλες πολιτιστικές δραστηριότητες, ερμηνεύοντας αγαπημένες μελωδίες στην υπαίθρια σκηνή. Με την πάροδο του χρόνου και την άνοδο των φωνητικό-ορχηστρικών συγκροτημάτων με ποπ ή ελαφρά τζαζ αισθητική, παρατηρήθηκε μεταστροφή στα μουσικά γούστα, οδηγώντας σε σταδιακή υποχώρηση των παραδοσιακών μπαντών από τη δημόσια ψυχαγωγία. Στις επόμενες δεκαετίες, ωστόσο, η παράδοση των χορευτικών βραδιών στα πάρκα της πόλης κατά τους καλοκαιρινούς μήνες συνεχίστηκε. Τα ερασιτεχνικά και επαγγελματικά συγκροτήματα, όπως αυτό του Σταύρου Σημαιοφορίδη και πολλά ακόμη από το Κεντάου, αλλά και από άλλες πόλεις π.χ. Τσιμκέντ, Τουρκεστάν και άλλες, έπαιζαν τα Σαββατοκύριακα τη μουσική που ήταν δημοφιλής κάθε εποχής. Παρά τη δημοτικότητα των νέων μουσικών ρευμάτων στους νέους, η παλαιότερη γενιά συνέχισε να αναπολεί τον ήχο των πνευστών, υποδηλώνοντας μια πολιτισμική συνέχεια αλλά και αλλαγή στον τρόπο πρόσληψης της μουσικής εμπειρίας στον δημόσιο χώρο.

Στην δεκαετία του πενήντα την ιδιαίτερη πολιτισμική δραστηριότητα στο Κεντάου παρουσίαζαν οι Έλληνες, δηλώνει ο Δημήτρης Καρακοζίδης⁶⁴. Ήταν τόσο έντονη η εθελοντική συμμετοχή τους στον πολιτισμό, που πλέον δεν υπήρχαν προσπάθειες καταστολής ή απαγόρευσης εκ μέρους των αρχών. Αντιθέτως, οι τοπικές αρχές ξεκίνησαν να παρέχουν στοχευόμενη υποστήριξη σε κάθε προσπάθεια συγκρότησης ερασιτεχνικών καλλιτεχνικών ομάδων και συνέδραμαν στην οργάνωση μουσικών, χορευτικών και τραγουδιστικών σχημάτων.

Όπως προκύπτει από τις πληροφορίες που έχω συγκεντρώσει από τις πηγές και τις μαρτυρίες των πληροφορητών μου, αλλά και από τις προσωπικές μου αναμνήσεις, οι Έλληνες Πόντιοι του Κεντάου διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην πολιτιστική ζωή της πόλης. Ήταν ιδιαίτερα δραστήριοι ως μουσικοί σε μουσικά συγκροτήματα, ορχήστρες πνευστών, ερασιτεχνικές μουσικές και θεατρικές ομάδες, ενώ υπήρξαν επίσης μουσικοσυνθέτες, τραγουδιστές και καθηγητές μουσικής. Η μουσική, το τραγούδι και ο χορός αποτέλεσαν πάντοτε αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής των Ελλήνων, ακόμα και κατά τα δύσκολα χρόνια του εκτοπισμού και της

64 Καρακοζίδης Δημήτρης, *Ανέκδοτα απομνημονεύματα: «Από τον αρχαίο Πόντο στο Κεντάου»*, προσωπικό αρχείο συγγραφέα.

εγκατάστασής τους στη νέα πατρίδα. Ο Δημήτρης Κορακοζίδης δηλώνει χαρακτηριστικά:

«Οι Έλληνες εξοικειώθηκαν με την τέχνη πολλούς αιώνες πριν. Δεν μπορώ να φανταστώ ότι υπάρχουν Έλληνες που ζουν χωρίς χορό, χωρίς θέατρο, χωρίς μουσική, χωρίς τραγούδια... Όπως είπα και παραπάνω, η μουσική των δικών μας Ελλήνων σταμάτησε μόνο στις πιο τραγικές μέρες, όταν ο θάνατος έπαιρνε τον έναν μετά τον άλλον, χωρίς να λυπάται ούτε τους μεγάλους, ούτε τα παιδιά. Αλλά κι αυτό πέρασε. Η μουσική εμπνέει, χαροποιεί, θεραπεύει το σώμα και την ψυχή⁶⁵».

Ο Θεοφάνης Σοπηλίδης αναπολεί με συγκίνηση την περίοδο της ζωής του στο Κεντάου, περιγράφοντας μια πολυπολιτισμική κοινωνία που λειτουργούσε με πνεύμα ενότητας και αλληλεγγύης. Η συνύπαρξη ανθρώπων διαφορετικών εθνοτήτων χαρακτηριζόταν από αδελφικότητα, χωρίς να αναδεικνύονται εθνοτικές διαφορές στην καθημερινή ζωή της πόλης. Το Κεντάου εξελισσόταν σταδιακά, αποκτώντας αισθητική και πολιτισμική ζωντάνια. «Αισθανόμασταν περηφάνια που τόσο εμείς, όσο και οι γονείς μας, ολόκληρος ο λαός μας, ήμασταν μέρος αυτών των σπουδαίων αλλαγών».

Η πολιτιστική ταυτότητα της πόλης αποτυπωνόταν και στη μουσική της, όπου συνυπήρχαν έργα Σοβιετικών συνθετών με ελληνικά τραγούδια. Η ελληνική γλώσσα ακουγόταν συχνά στους δρόμους, ενώ οι ελληνικοί χοροί και μουσικές εκδηλώσεις προσέλκυαν συμμετέχοντες ανεξαρτήτως εθνικότητας, αποδεικνύοντας τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα του Κεντάου. Η πολιτιστική και ψυχαγωγική ανάπτυξη των κατοίκων υποστηριζόταν από πλήθος υποδομών, όπως το μέγαρο πολιτισμού, λέσχες, κινηματογράφοι, σχολές μουσικής, τέχνης και αθλητισμού, κολυμβητήριο, αίθουσες εκδηλώσεων και χώρους δημιουργικής απασχόλησης για παιδιά και εφήβους. Καθοριστικό ρόλο στην πρόοδο του Κεντάου διαδραμάτισε η ποντιακή κοινότητα, με πολλούς Ποντίους να προσφέρουν με αφοσίωση τις γνώσεις και τις δεξιότητές τους σε διάφορους τομείς⁶⁶.

Το έτος 1957 πολλές οικογένειες, όχι μόνο ελληνικές, εξακολουθούσαν να διαμένουν σε πρόχειρες κατοικίες όταν η διοίκηση του συνδυασμένου εργοστασίου

65 Κορακοζίδης Δημήτρης, *Ανέκδοτα απομνημονεύματα: «Από τον αρχαίο Πόντο στο Κεντάου»*, προσωπικό αρχείο συγγραφέα.

66 Θεοφάνης Σοπηλίδης, 2014.

«Αττισαϊκό Πολυμεταλλικό Συνδυαστήριο» παρατήρησε την έντονη παρουσία μουσικών και αποφάσισε να ιδρύσει την Παιδική Μουσική Σχολή του εργοστασίου. Παρά το γεγονός ότι υπήρχαν σοβαρές ελλείψεις σε κατοικίες και ακόμη πιο σοβαρή έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού σχεδόν σε κάθε τομέα οι θέσεις μηχανικών καλύπτονταν από αποφοίτους τεχνικών σχολών ή ταχύρρυθμων επιμορφωτικών σεμιναρίων, και στα σχολεία υπήρχε ένδεια καταρτισμένων καθηγητών το εγχείρημα προχώρησε. Σχεδόν δεν υπήρχαν άνθρωποι με μουσική κατάρτιση και τα οικονομικά μέσα για την κατασκευή πολιτιστικών ιδρυμάτων ήταν περιορισμένα. Ωστόσο, η Παιδική Μουσική Σχολή κατασκευάστηκε και ξεκίνησε τη λειτουργία της (Εικόνες 41, 42, 43).

Παρά ταύτα, αρχικά τα ελληνόπουλα που φοιτούσαν σε μουσικές σχολές ήταν λίγα. Η κύρια προτεραιότητα για τους Έλληνες που είχαν υποστεί διωγμούς ήταν η επιβίωση: η οικοδόμηση ή εξεύρεση στέγης, η εξασφάλιση τροφής, ένδυσης, υπόδησης και των απολύτως απαραίτητων ειδών πρώτης ανάγκης. Τα παιδιά επίσης εργάζονταν, καθώς κατά την περίοδο της αναγκαστικής μετακίνησης οι οικογένειες είχαν χάσει σχεδόν τα πάντα. Ωστόσο, με τη σταδιακή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, ο αριθμός των ελληνόπουλων που συμμετείχαν σε μουσικές σχολές, αθλητικές δραστηριότητες και καλλιτεχνικούς συλλόγους αυξανόταν συνεχώς, ενώ βελτιωνόταν και η λειτουργία των ίδιων των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Με την πάροδο του χρόνου, το επίπεδο των διδασκόντων βελτιωνόταν συνεχώς και το πρόγραμμα σπουδών της μουσικής σχολής εμπλουτιζόταν και γινόταν πιο απαιτητικό. Ιδιαίτερη τιμή για τη σχολή αποτέλεσε η ίδρυση του μοναδικού για την εποχή εκείνη στην περιοχή του Νότιου Καζαχστάν, Παιδικού λυρικού θεάτρου, υπό τη διεύθυνση της Ευγενίας Σεμιόνοβνα Ρέιζλινα. Η σχολή ανέδειξε σημαντικούς αποφοίτους, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει ο Βολόντια Καραβασιλίδης, ο πρώτος γεννημένος στην πόλη Κεντάου που έγινε μέλος της Ένωσης Συνθετών της ΕΣΣΔ. Επίσης, ο Ντοσίμ Σουλέγιεφ, συνιδρυτής του φημισμένου σοβιετικού συγκροτήματος Dos Mukasan, καθώς και ο διάσημος στην Σοβιετική Ένωση τραγουδοποιός βάρδος Βαλέρα Πάκ και πολλοί άλλοι. Υπάρχει ένα ερασιτεχνικό βίντεο, το οποίο συγκέντρωσε και επιμελήθηκε ο Βίκτωρ Πουσκάραςκι, αποτελούμενο από

φωτογραφικό υλικό που εικονίζει τους καθηγητές των Ωδείων της πόλης, ανάμεσα στους οποίους περιλαμβάνονται και αρκετοί Έλληνες Πόντιοι⁶⁷.

Στο πολιτιστικό κέντρο «Στροϊτελ» συγκροτήθηκε Παιδική φιλαρμονική ορχήστρα πνευστών, την οποία διεύθυνε ένας Γερμανός πολιτικός εξόριστος, δυστυχώς άγνωστων στοιχείων, γνωστός απλώς με το προσωνύμιο «Ο Γέρος». Παρά το γεγονός ότι ο διευθυντής δεν ήταν Έλληνας, όλοι οι μουσικοί ήταν ελληνικής καταγωγής, καθώς δεν υπήρχαν εκπρόσωποι άλλων εθνικοτήτων στην περιοχή εκείνη. Η ορχήστρα σύντομα καθιερώθηκε και συμμετείχε ενεργά σε όλες τις επίσημες εορταστικές εκδηλώσεις της πόλης. Την ίδια περίοδο η διοίκηση της πόλης αποφάσισε την ίδρυση της θεατρικής ομάδας, την οποία ανέλαβε να διευθύνει ο πρώην ηθοποιός του θεάτρου, Νικολάεφ, του οποίου δυστυχώς, τα πλήρη στοιχεία δεν είναι γνωστά. Κανείς δεν μπορούσε τότε να προβλέψει ότι αυτό το εγχείρημα θα εξελισσόταν σε έναν από τους πιο αναγνωρισμένους ερασιτεχνικούς θιάσους της περιοχής, το Λαϊκό Δραματικό Θέατρο της πόλης Κεντάου. Στα χρόνια που ακολούθησαν, το θέατρο συνέχισε να λειτουργεί και να εξελίσσεται, ενώ ιδρύθηκε και παιδικό τμήμα. Η συμβολή της Βέρας Μερζλίκινα, υπεύθυνης του παιδικού τμήματος, υπήρξε καθοριστική· το όνομά της παραμένει ζωντανό στη μνήμη των κατοίκων του Κεντάου που συμμετείχαν ή παρακολούθησαν τη συγκεκριμένη δραστηριότητα (Εικόνες 44, 45, 46, 47).

Τα δύο βιβλία της Ludmila Schpilianskaia και τον Vladimir Haev, στα οποία έχουμε ήδη αναφερθεί, εκτός από τις πληροφορίες που παρέχουν σχετικά με την οικονομική ανάπτυξη της πόλης από την ίδρυσή της έως και τη σύγχρονη εποχή, περιλαμβάνουν πλούσιο υλικό για την πολιτιστική δημιουργία και την εκπαιδευτική δραστηριότητα. Το υλικό αυτό, τόσο πληροφοριακό όσο και φωτογραφικό, προέρχεται από το Κρατικό Περιφερειακό Αρχείο του Κεντάου, καθώς και από το Δημοτικό Μουσείο. Από την ίδρυση της πόλης Κεντάου το 1955 έως και το 1990, σημαντικά γεγονότα της πολιτιστικής και εκπαιδευτικής ζωής της αποτυπώνονται στις σελίδες των βιβλίων. Μεταξύ άλλων, αναφέρεται ότι ήδη από το 1955 στην πόλη υπήρχαν δύο κινηματογράφοι, τρία χειμερινά και ένα θερινό πολιτιστικά κλαμπ, εννέα σχολεία και τρία νηπιαγωγεία. Στη συνέχεια, με το πέρασμα των χρόνων,

67 <https://www.youtube.com/watch?v=sPdYCsmTmAc>.

δημιουργήθηκαν νέοι κινηματογράφοι, πολιτιστικά κέντρα, Παλάτι του Πολιτισμού, ωδεία, καθώς και άλλες πολιτιστικές και αθλητικές εγκαταστάσεις. Η πλούσια πολιτιστική ζωή της πόλης αναδεικνύεται μέσα από κείμενα και φωτογραφίες που απεικονίζουν συναυλίες, φεστιβάλ, μουσικούς διαγωνισμούς, χορωδιακές εκδηλώσεις, συναντήσεις με δημιουργική νεολαία, σεμινάρια, παρουσιάσεις βιβλίων και άλλες σχετικές δραστηριότητες. Μέρος του υλικού αυτού παρατίθεται στο Παράρτημα 2, ενώ άλλα στοιχεία, όπως τα κείμενα που συνοδεύουν τις φωτογραφίες, έχουν ενσωματωθεί στο κυρίως κείμενο, ώστε να διευκολύνεται η πρόσβαση και η κατανόηση των σχετικών πληροφοριών.

Οι μικρές πόλεις έχουν ορισμένα πλεονεκτήματα σε σχέση με τις μεγάλες: είναι πιο συμπαγείς, οι αποστάσεις είναι μικρές, υπάρχουν λιγότεροι πειρασμοί κ.λπ. Σε τέτοιες πόλεις, τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νέοι μπορούν ευκολότερα να μετακινηθούν, να προπονηθούν ή να κάνουν πρόβες. Ίσως γι' αυτό δεν είναι τυχαίο που το Κεντάου έγινε πραγματικό φυτώριο ταλέντων. Ο επαγγελματίας μουσικός Σταύρος Σημεοφορίδης μιλά με συγκίνηση για τους συμπολίτες του:

«Οι μουσικοί και οι αθλητές από αυτή την πόλη θα μπορούσαν να σχηματίσουν μια αξιοπρεπή λίστα. Εδώ στην Ελλάδα, πάντα νιώθουμε περήφανοι για την πόλη μας στο Καζακστάν. “Είμαστε από το Κεντάου”, αυτή τη φράση μπορείς να την ακούσεις από έναν γιατρό, έναν δάσκαλο, έναν μηχανικό, από ανθρώπους πολλών επαγγελμάτων. Το Κεντάου ανέθρεψε πολλούς ταλαντούχους ανθρώπους. Ανάμεσά τους είναι οι επαγγελματίες μουσικοί Ντ. Σουλέγιεφ, Σ. Μπαϊτερέκοφ, τα αδέλφια Νταβιντένκο, ο Χ. Τεγερμετζίδη. Αλλά θα ήθελα να αναφέρω ειδικά τους Έλληνες αυτοδίδακτους μουσικούς, τα “διαμάντια” του Κεντάου, που για πολλά χρόνια χάριζαν χαρά στους συμπολίτες μας με το ταλέντο τους: ο Βολόντια Μαραντίδης, ο Γκόμερ Καρσλίδης, ο Άγγελος Γκουρζουλίδης, ο Νίκος Κωστικίδης (Νικεζίας) και ιδιαίτερα ο Παύλος Σιδηρόπουλος (Τσιτσίλ). Το ψευδώνυμο “Τσιτσίλ” ήταν γνωστό σε όλες τις πόλεις του Καζακστάν όπου ζούσαν Έλληνες. Ήταν ο πιο δημοφιλής τραγουδιστής των Ελλήνων του Κεντάου. Από το 1966 και για τριάντα ολόκληρα χρόνια, ήταν προσκεκλημένος σε όλες τις εορταστικές εκδηλώσεις, σχεδόν σε κάθε ελληνική οικογένεια εκείνης της εποχής. Ήταν υπέροχος τενόρος και η ένταση της φωνής του ήταν εντυπωσιακή! Παίζαμε μαζί σε γάμους, εγώ στο ακορντεόν, εκείνος στην κιθάρα, χωρίς μικρόφωνα, και παρ' όλα αυτά ακουγόμασταν παντού» (Εικόνα 48).

Ο Σταύρος Σημαιοφορίδης περιγράφει τον Παύλο Σιδηρόπουλο, γνωστό ως «Τσιτσιλ», ως έναν ακούραστο, παθιασμένο τραγουδιστή με πλούσιο και ιδιαίτερα δημοφιλές ρεπερτόριο. Η μουσική του παρουσία ήταν παντού ζητούμενη, χωρίς περιορισμούς σε τόπο ή χρόνο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μια αυθόρμητη μουσική παρέμβαση στο εστιατόριο «Οι Γιούρτες» στην Αλμά-Άτα, όπου, μετά από νυχτερινή εμφάνιση σε γάμο, τραγούδησε ενώπιον πολυπολιτισμικού κοινού, συγκεντρώνοντας θαυμασμό και συμμετοχή. Οι παριστάμενοι, Καζάκοι, Ρώσοι, Γερμανοί και άλλοι, ενώθηκαν γύρω από το ελληνικό τραγούδι. Σήμερα ο Παύλος Σιδηρόπουλος, ζει ως συνταξιούχος στην Καλλιθέα Αττικής. Όπως αφηγείται ο Σημαιοφορίδης, κάθε φορά που τον συναντά, του ζητά να του τραγουδήσει ένα απόσπασμα από το αγαπημένο τους τραγούδι «Ντιλάιλα», και εκείνος, με ένα χαμόγελο, του το ψιθυρίζει γλυκά⁶⁸.

Ο Σταύρος Σημαιοφορίδης, το όνομα του οποίου έχει ήδη αναφερθεί επανειλημμένως ως κεντρικού πληροφορητή της παρούσας μελέτης, υπήρξε εξέχουσα μορφή της πολιτιστικής ζωής του Κεντάου από τη δεκαετία του 1970 έως και το 1990. Η ενασχόλησή του με τη μουσική ξεκίνησε από την παιδική του ηλικία, σε οικογένεια με ισχυρές παραδόσεις στην ποντιακή μουσική, χαρακτηριστικό είναι ότι ο πατέρας του υπήρξε εξαιρετικός μουσικός και επιδέξιος εκτελεστής του ακορντεόν (Εικόνα 49). Η μουσική του εκπαίδευσή του συνεχίστηκε στο τοπικό ωδείο και αργότερα στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Πολιτισμού του Τσιμκέντ.

Από νεαρή ηλικία συμμετείχε ενεργά στη μουσική ζωή της ελληνικής κοινότητας, ήδη από τα δεκατρία του χρόνια λάμβανε μέρος σε κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως γάμους και εορτασμούς των Ποντίων, παίζοντας ακορντεόν, ενώ αργότερα διακρίθηκε ως μέλος της δημοτικής ορχήστρας του Τσιμκέντ, υπό τη διεύθυνση του διακεκριμένου μαέστρου Βλαντιμίρ Σαλαμάχιν, διακεκριμένου μουσικού, ενορχηστρωτή και μαέστρου, ο οποίος παλιότερα ήταν μέλος του μουσικού συνόλου του Σεργκέι Κριβτσόφ «Ας γνωριστούμε». Στην ορχήστρα συμμετείχαν εξαιρετικοί μουσικοί, μεταξύ των οποίων οι Α. Νάιντενοφ, Σ. Σημαιοφορίδης, Κ. Γιούριεφ, Τ. Πομπεντίνσκι, Β. Αμίνοφ, Β. Ναπλιόκοφ, Γ. Αμπερίμκο και ο γνωστός τρομπετίστας Γ. Γρηγοριάδης, με προϋπηρεσία στην

68 Τσιτιρίδης Χαράλαμπος και Γκολόβιν Βλαδίμιρ, *Τα ίχνη των Ελλήνων στο Νότιο Καζαχστάν*, Αθήνα 2005, σ. 225-226.

Ορχήστρα Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης του Αζερμπαϊτζάν. Ο ίδιος ο Βλαντιμίρ Σολομάχιν, υπήρξε σαξοφωνίστας, ήταν ιδιαίτερα γνωστός στην κοινότητα για το υψηλό επίπεδο δεξιοτεχνίας του και τον εξαιρετικά μελωδικό ήχο που χαρακτήριζε το παίξιμό του. Η ορχήστρα αυτή αποτέλεσε σημείο πολιτιστικής αναφοράς, φιλοξενώντας ταλαντούχους μουσικούς και προβάλλοντας, για πρώτη φορά, ελληνικό ρεπερτόριο με επαγγελματική ενορχήστρωση. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του, ο Σημαιοφορίδης επέστρεψε στο Κεντάου και άρχισε να εργάζεται ως καθηγητής ακορντεόν στο δημοτικό ωδείο της πόλης (Εικόνα 50, 51).

Παράλληλα ίδρυσε το πρώτο ελληνικό μουσικό σύνολο της περιοχής, παρουσιάζοντας για πρώτη φορά το μπουζούκι στο Κεντάου και στους γύρο οικισμούς. Το συγκρότημα περιόδευσε σε τόπους με ελληνικούς πληθυσμούς, σε πόλεις του Καζακστάν και στον Καύκασο, συμβάλλοντας καθοριστικά στη διατήρηση της μουσικής ταυτότητας του ποντιακού ελληνισμού. Η συμβολή του αναγνωρίστηκε ευρέως και τεκμηριώνεται από πηγές όπως τα απομνημονεύματα του Θεοφάνη Σοπηλίδη, ο οποίος τον χαρακτηρίζει «μαέστρο» και εξυμνεί την ερμηνευτική και εκτελεστική του δεινότητα⁶⁹. Στην ορχήστρα που καθιερώθηκε με την προσωνυμία «Ορχήστρα του Σταύρου» συμμετείχαν αρχικά οι Βασίλης Πουσκάρσκι στην μπάσο κιθάρα, Γιώργος Καρβουνίδης στην κιθάρα και φωνή, Άγγελος Ξαντόπουλος στα κρουστά, καθώς και ο ίδιος ο Σταύρος Σιμεοφορίδης, ο οποίος είχε την επιμέλεια των πλήκτρων και της φωνητικής ερμηνείας (Εικόνα 52).

Καθοριστικό ρόλο στην καλλιτεχνική πορεία του συγκροτήματος διαδραμάτισε η περιοδεία της ελληνικής ορχήστρας «Μπουζούκι» από την Τασκένδη, η οποία αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τον Σημαιοφορίδη. Η επίδραση αυτής της μουσικής εμπειρίας οδήγησε σε σημαντικές αναπροσαρμογές στη σύνθεση και στο ρεπερτόριο του σχήματος. Στο αρχείο του Νίκου Ματσάκα υπάρχει σπάνιο βίντεο-ντοκουμέντο για το «Μπουζούκι» (Τασκένδη, παραγωγή του 1969, «Uzbekfilm»)⁷⁰. Το συγκεκριμένο βίντεο αποτελεί ένα από τα ελάχιστα αρχειακά τεκμήρια που αποτυπώνουν τη λειτουργία των ελληνικών πολιτισμικών ομάδων στην πρώην Σοβιετική Ένωση, παρουσιάζει ζωντανά την ερμηνευτική πρακτική, τη σύνθεση και

69 Θεοφάνης Σοπηλίδης, 2014, σ. 161-162.

70 <https://www.youtube.com/watch?v=nNcbYJUdR8&t=1024s> (Σκηνοθέτης - οπερατέρ: Φώτης Ματσάκας. Μοντάζ: Ιωάννης Αγραφιώτης).

το πώς αυτές οι ορχήστρες διατήρησαν τις ελληνικές μουσικές παραδόσεις σε τοπικό επίπεδο⁷¹. Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πηγές (Newsbeast, Pontos News, 19.11.2017), το «Μπουζούκι» ιδρύθηκε το 1967 στην Τασκένδη από παιδιά Ελλήνων πολιτικών προσφύγων και είχε μαέστρο τον Παναγιώτη Μιχαηλίδη. Το συγκρότημα απέκτησε μεγάλη απήχηση και ταξίδεψε στη Σοβιετική Ένωση τη δεκαετία του 1970-1980, παρουσιάζοντας ελληνικό τραγούδι που συγκίνησε το κοινό της εποχής⁷².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σκηνή της επίσκεψης του Μίκη Θεοδωράκη στην Τασκένδη (στο χρονικό σημείο 6:35) στο βίντεο-ντοκουμέντο που αναφερθήκαμε παραπάνω. Η ίδρυση του συγκροτήματος «Μπουζούκι» συνδέθηκε στενά με τον Μίκη Θεοδωράκη, ο οποίος θεωρείται «νονός» του σχήματος, καθώς η επίσκεψή του στην ελληνική λέσχη το 1966 υπήρξε καθοδηγητική και ενθαρρυντική για τη δημιουργία ενός ελληνικού μουσικού σχήματος. Όπως σημειώνει ο Μιχαηλίδης, τα αρχικά βήματα των μελών πραγματοποιήθηκαν σε ερασιτεχνικό επίπεδο, ακολουθώντας την παράδοση των μουσικών σχημάτων που λειτουργούσαν στις ελληνικές πολιτείες της διασποράς.

Το γεγονός ότι ο ελληνικός πληθυσμός στη Τασκένδη αποτελούσε κυρίως από πολιτικούς προσφυγές τεκμηριώνει αφενός την ύπαρξη επαγγελματικού ελληνικού μουσικού σχήματος στην Τασκένδη, και αφετέρου τους λόγους για τους οποίους η σοβιετική κυβέρνηση επιφύλαξε διαφορετική μεταχείριση στους Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στην Τασκένδη σε σύγκριση με εκείνους που βρέθηκαν στο Καζακστάν. Το ζήτημα αυτό αναδύθηκε οργανικά κατά την πορεία της έρευνας, μέσα από μαρτυρίες πληροφορητών, ιδίως όσων έζησαν στο Ουζμπεκιστάν κατά την εξεταζόμενη περίοδο, και αποτέλεσε εφελκυστήρα για περαιτέρω διερεύνηση, παρότι το κύριο επίκεντρο της μελέτης είναι οι μουσικές δραστηριότητες των Ελλήνων του Κεντάου. Οι πολιτικοί πρόσφυγες στην Τασκένδη, κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960, υποστηρίχθηκαν ουσιαστικά από το σοβιετικό κράτος, με τη δημιουργία ελληνικών σχολείων, εφημερίδων όπως η *Προς τη Νίκη* και η *Νέος Δρόμος*, πολιτιστικών συλλόγων ελληνικής μουσικής και χορού και τη δυνατότητα φοίτησης

71 [pontosnews.gr+2newsbeast.gr+2hellasjournal.com+2](https://www.pontosnews.gr+2newsbeast.gr+2hellasjournal.com+2).

72 Pontos News, 19.11.2017. *Το ελληνικό «Μπουζούκι» που έκανε χιλιάδες να χορεύουν στην πρώην Σοβιετική Ένωση*. <https://www.pontosnews.gr/402839/omogeneia/to-elliniko-bouzouki-pou-ekane-chil/?utm>.

στην ανώτατη εκπαίδευση⁷³. Αντιθέτως, οι Έλληνες Πόντιοι που εκτοπίστηκαν στο Καζακστάν βρέθηκαν σε καθεστώς αυστηρής επιτήρησης, καταναγκαστικής εργασίας και απομόνωσης σε άγονες περιοχές, με περιορισμένα κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα⁷⁴.

Ωστόσο, παρά τις άνισες αφετηρίες, διαμορφώθηκε σταδιακά μια ζωντανή πολιτισμική αλληλεπίδραση μεταξύ των ελληνικών κοινοτήτων σε Ουζμπεκιστάν και Καζακστάν, η οποία ενίσχυσε τη διατήρηση της εθνικής τους ταυτότητας. Ενδεικτικό αυτής της αλληλεπίδρασης υπήρξε η περιοδεία της ορχήστρας «Μπουζούκι» από την Τασκένδη στο Κεντάου, γεγονός που ενέπνευσε τον μουσικό Σ. Σημειοφορίδη να εντάξει το ομώνυμο όργανο στο τοπικό του συγκρότημα. Τα μπουζούκια προμηθεύτηκε από μουσικούς της Τασκένδης, όπου, χάρη στην κρατική μέριμνα για τους Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες, υπήρχε πρόσβαση σε τέτοια όργανα.

Ο Χρήστος Ταχτσίδης, πρόεδρος του Ελληνικού Συλλόγου Μόσχας, οφθαλμοχειρουργός, διδάκτωρ ιατρικών επιστημών, ακαδημαϊκός της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών, θυμάται με συγκίνηση τις περιοδείες του ελληνικού μουσικού συγκροτήματος «Μπουζούκι» κατά τη σοβιετική περίοδο:

«Έρχονταν για συναυλίες στο μέρος που ζούσαμε εξόριστοι εμείς οι Πόντιοι στο Καζακστάν. Στην περιοχή Παχταράλ, το μεγάλο χωριό Ιλίτς. Στην περιοχή μας έμειναν περίπου 10.000 εξόριστοι. Οι συναυλίες μας έδιναν τη δύναμη να ξαναανιώσουμε άνθρωποι, Έλληνες»⁷⁵.

Η παρακολούθηση της συναυλίας της ελληνικής ορχήστρας «Μπουζούκι» στο Κεντάου φαίνεται να άσκησε ισχυρή εντύπωση στον Σταύρο Σημειοφορίδη, ο οποίος, γοητευμένος από την ηχητική ιδιαιτερότητα και την πολιτισμική φόρτιση του μπουζουκιού, οδηγήθηκε στην απόφαση να ενσωματώσει το όργανο αυτό στο

73 E. Lampropoulos, *Belonging to Greece and the Soviet Union: Greeks of Tashkent (1949–1974)*, Μεταπτυχιακή διατριβή, York University 2014. Διαθέσιμο στο: <https://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/28135>. Βλ. επίσης *Greek Reporter, The Proud Greeks of Tashkent, Uzbekistan*, Διαθέσιμο στο: <https://greekreporter.com/2024/01/30/greeks-of-tashkent-uzbekistan> 2024 (Ημερομηνία πρόσβασης: 21 Ιουλίου 2025).

74 V. Hionidou και D. Saunders, «Exiles and Pioneers: Oral Histories of Greeks Deported from the Caucasus to Kazakhstan in 1949», *Europe-Asia Studies* 62(9), 2010, σ. 1479-1501.

75 <https://hellasjournal.com/2017/11/to-elliniko-mpouzouki-sti-sovietiki-enosi-ena-katapliktiko-mousiko-sigkrotima/>.

συγκρότημά του. Ως απόρροια της επιλογής αυτής, η ορχήστρα του ενισχύθηκε με δύο νέους εκτελεστές του μπουζουκιού τους κιθαρίστες Χρήστο Σιδηρόπουλο και Κώστα Ελευθεριάδη, οι οποίοι επανεκπαιδεύτηκαν προκειμένου να ανταποκριθούν στις τεχνικές και ερμηνευτικές απαιτήσεις του συγκεκριμένου οργάνου. Σύντομα προστέθηκαν και δύο γυναικείες φωνές, αυτές των Ε. Μαμουλίδη και Μ. Κλιμόβα, προσδίδοντας πολυφωνικό πλούτο στο μουσικό πρόγραμμα. Η Ελένη Μαμουλίδη διέθετε άλτο φωνή και ερμήνευε ελληνικά τραγούδια, τα οποία ήταν ιδιαιτέρως δημοφιλή την εποχή εκείνη, αντλώντας το ρεπερτόριό της από γνωστές ερμηνεύτριες του λαϊκού και έντεχνου ρεπερτορίου, όπως η Χάρης Αλεξίου, η Ρίτα Σακελλαρίου, η Λίτσα Διαμάντη, η Μαρινέλλα και άλλες. Η Μαρίνα Κλίμοβα είχε τον ρόλο της δεύτερης φωνής στο ελληνικό ρεπερτόριο, ενώ παράλληλα ερμήνευε και ρωσικά τραγούδια που ήταν τότε στη μόδα. Ωστόσο, τα ρωσικά κομμάτια στο πρόγραμμα ήταν σαφώς περιορισμένα, καθώς ο χαρακτήρας του συγκροτήματος ήταν κυρίως ελληνικός. Τα ρωσικά τραγούδια παρουσιάζονταν κυρίως σε συναυλίες, φεστιβάλ και διαγωνισμούς ερασιτεχνικών σχημάτων.

Η φωτογραφία που μου παραχώρησε ο Σταύρος Σημαιοφορίδης ανακαλεί στη μνήμη του πλήθος βιωμάτων από μια περίοδο έντονης καλλιτεχνικής δραστηριότητας, κατά την οποία το μουσικό συγκρότημα στο οποίο συμμετείχε γνώρισε ιδιαίτερη απήχηση στο Κεντάου, στις γύρω περιοχές, καθώς και σε ολόκληρο το Καζακστάν και τον Καύκασο. Το γεγονός αυτό συνδέεται με την περιορισμένη παρουσία ελληνικών μουσικών σχημάτων εκείνη την εποχή, στοιχείο που ενίσχυσε τη ζήτηση και την προβολή της δράσης του συγκροτήματος. Αναφερόμενος στα περιστατικά των ημερών που απαθανατίζονται στη συγκεκριμένη φωτογραφία, ο ίδιος σημειώνει:

«Την Παρασκευή βρεθήκαμε στο Τσιμκέντ, σε αποχαιρετιστήρια εκδήλωση με αφορμή αναχώρηση προς την Ελλάδα μιας οικογένειας Ποντίων. Το Σάββατο ταξιδέψαμε στη Ντζαμπούλ, όπου συμμετείχαμε σε γαμήλια εκδήλωση, ενώ την Κυριακή επισκεφθήκαμε το οικισμό Μιχαΐλοβκα, επίσης στην περιφέρεια Ντζαμπούλ. Κατά την επιστροφή μας, πραγματοποιήθηκε επίσκεψη στο σωφρονιστικό κατάστημα υψίστης ασφαλείας, το οποίο βρίσκονταν έξω από το Τσιμκέντ, κατόπιν αιτήματος Ελλήνων κρατουμένων και με την επίσημη άδεια της διοίκησης» (Εικόνα 53).

Αξιοσημείωτο είναι ότι την περίοδο της άνθησης της ιταλικής ποπ μουσικής, το συγκρότημα είχε εντάξει στο ρεπερτόριό του και ιταλικά τραγούδια, δημιουργώντας σύμφωνα με τον ίδιο τον Σ. Σημειοφορίδη «ένα πολύ ωραίο και δυνατό πρόγραμμα». Ο Σ. Σημειοφορίδης, πέρα από τον ρόλο του στα πλήκτρα, αναλάμβανε και την ερμηνεία των ιταλικών τραγουδιών. Με τις μελωδίες του συγκροτήματος γαλουχήθηκαν, αλληλεπίδρασαν και ερωτεύτηκαν πολλές γενιές νέων ανθρώπων της πόλης, προερχόμενοι από διαφορετικές εθνικότητες. Το ρεπερτόριο του συγκροτήματος υπήρξε ιδιαίτερα πλούσιο και πολυποίκιλο, καθώς περιλάμβανε δημοφιλή τραγούδια της εποχής σε διάφορες γλώσσες, όπως ρωσικά, ελληνικά, καζαχικά, ουζμπεκικά και ιταλικά. Ωστόσο, τα ελληνικά τραγούδια παρέμεναν διαχρονικά τα πλέον αγαπημένα από το κοινό, γεγονός που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στους Ποντίους της πόλης του Κεντάου. Μέσα από τις μουσικές τους παραδόσεις και τη ζωντάνια τους, οι Πόντιοι μετέδωσαν στους κατοίκους διαφορετικών εθνικοτήτων την αγάπη για τα ελληνικά τραγούδια, δημιουργώντας ένα ιδιαίτερο κλίμα συνύπαρξης και πολιτισμικής αλληλεπίδρασης. Στις εκδηλώσεις αυτές, όλοι γίνονταν ένα, ανεξαρτήτως εθνοτικής προέλευσης, ενισχύοντας τους δεσμούς της τοπικής κοινωνίας. Ο ίδιος ο Σταύρος περιγράφει με γλαφυρότητα την ιδιαίτερη ατμόσφαιρα που επικρατούσε στις καλοκαιρινές χορευτικές βραδιές στο Δημοτικό Πάρκο:

«Παίζαμε τα Σαββατοκύριακα στο κεντρικό Δημοτικό Πάρκο και το πρόγραμμά μας ήταν πλούσιο, με τα περισσότερα τραγούδια να είναι ρωσικά, αυτά που ήταν στη μόδα εκείνη την εποχή. Το ενδιαφέρον όμως είναι πως οι άνθρωποι, αν και διαφορετικών εθνικοτήτων, είχαν μάθει ότι στο κλείσιμο της βραδιάς θα χορεύαμε όλοι μαζί τον ελληνικό κυκλικό χορό, που τον λέγαμε Λαγγεφτόν ή Τρομαχτόν. Δημιουργούνταν ένας τεράστιος κύκλος, μέσα του ένας δεύτερος μικρότερος και ακόμη πιο μέσα ένας τρίτος. Όλοι γνώριζαν πως αυτός ήταν ο τελευταίος χορός πριν από το κλείσιμο της εκδήλωσης. Εμείς, μάλιστα, τον παίζαμε επίτηδες λίγο παραπάνω, μπορεί και πέντε λεπτά. Όταν τελείωνε, όλοι ήξεραν ότι είχε έρθει το τέλος της βραδιάς και κατευθύνονταν προς την έξοδο».

Επίσης με ιδιαίτερη περηφάνια διηγήθηκε ο Σταύρος Σημειοφορίδης, κατά τη διάρκεια της προφορικής του συνέντευξης, το ζήτημα του επαγγελματικού μουσικού εξοπλισμού του συγκροτήματος, τονίζοντας χαρακτηριστικά ότι «ήταν ο καλύτερος της εποχής». Ωστόσο, η προμήθεια σύγχρονου και ποιοτικού εξοπλισμού στην πόλη

ήταν εξαιρετικά δύσκολη, παρά την ύπαρξη του καταστήματος μουσικών οργάνων «Μελωδία», καθώς η ποικιλία και η ποιότητα των οργάνων που διατίθεντο εκεί ήταν περιορισμένη. Για τον λόγο αυτό, ο Σταύρος και τα μέλη του συγκροτήματος αναγκάζονταν να πραγματοποιούν πολυάριθμα ταξίδια σε διάφορες πόλεις της Σοβιετικής Ένωσης, προκειμένου να αποκτήσουν τα απαραίτητα όργανα που θα βελτιώναν την απόδοση του παιξίματός τους. Όπως ο ίδιος ανέφερε χαρακτηριστικά, «σχεδόν όλα τα χρήματα που κερδίζαμε από τις εμφανίσεις μας διοχετεύονταν στην απόκτηση του καλού εξοπλισμού».

Το μουσικό σχήμα λειτούργησε έως το 1986. Ο Σ. Σημαιοφορίδης μετέβη στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όπως και πολλοί άλλοι Πόντιοι από το Καζακστάν. Ωστόσο, το πολιτιστικό του αποτύπωμα στην πόλη Κεντάου παραμένει ανεξίτηλο στη συλλογική μνήμη της τοπικής ελληνικής κοινότητας. Με την εγκατάστασή του στην Αθήνα, συνέχισε το παιδαγωγικό του έργο διδάσκοντας σε ωδείο της περιοχής, ενώ ταυτόχρονα διατήρησε την καλλιτεχνική του δραστηριότητα ως επαγγελματίας μουσικός. Συγκεκριμένα, συμμετείχε ως πληκτράς σε λαϊκά μουσικά σχήματα, πραγματοποιώντας εμφανίσεις σε χώρους ζωντανής διασκέδασης καθώς και σε κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως γάμοι και αρραβώνες. Τα ελληνικά τραγούδια έκαναν το συγκρότημα του Σταύρου Σημαιοφορίδη δημοφιλές όχι μόνο στο Νότιο Καζακστάν, αλλά και πέρα από τα όριά του. Ένας από τους ακροατές της εποχής, ο οποίος δεν ήταν ελληνικής καταγωγής, θυμάται χαρακτηριστικά:

«Όταν άκουγα τη μουσική των μπουζουκιών στην εκτέλεσή της, ένιωθα ότι τα χέρια των μουσικών δεν αρκούσαν απλώς να ακουμπούν της χορδές, αλλά έπιαναν την ψυχή μου. Μερικές φορές ήθελα να χορέψω μαζί με τους Έλληνες στους ήχους αυτής της όμορφης μουσικής, άλλες φορές να κλάψω, και συχνότερα να χαμογελάσω, νιώθοντας κάποια αίσθηση αταραξίας και χαράς».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ζήτημα της πρόσβασης σε ελληνικό μουσικό υλικό, το οποίο αποτέλεσε τη βάση για το ρεπερτόριο του μουσικού συγκροτήματος του Σταύρου Σημαιοφορίδη κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990. Εύλογα, λοιπόν, τίθεται το ερώτημα: πώς ήταν εφικτή η εξασφάλιση ελληνικών τραγουδιών, μουσικής και στίχων, ιδίως υπό τους περιορισμούς που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες στο Καζακστάν κατά τη σοβιετική περίοδο; Η διερεύνηση αυτού του ερωτήματος φωτίζει τους τρόπους με τους οποίους οι τοπικές ελληνικές κοινότητες

κατάφερναν να διατηρήσουν ζωντανό το πολιτισμικό τους κεφάλαιο μέσα σε ένα αυστηρά ελεγχόμενο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Σύμφωνα με την μαρτυρία του Σ. Σημειοφορίδη, από τη δεκαετία του 1960 και εξής, ορισμένοι Έλληνες της διασποράς που διέμεναν στο Καζακστάν άρχισαν να ταξιδεύουν περιοδικά στην Ελλάδα. Κατά την επιστροφή τους, εκτός από ρουχισμό και είδη διατροφής που ήταν δυσεύρετα στη Σοβιετική Ένωση, μετέφεραν μαζί τους δίσκους και κασέτες με ελληνικά τραγούδια. Με τον τρόπο αυτό, το μουσικό υλικό διοχετευόταν άτυπα στις ελληνικές κοινότητες, εμπλουτίζοντας το ρεπερτόριο και ενισχύοντας τη διατήρηση της πολιτισμικής συνέχειας. Παράλληλα, εμφανίστηκε το φαινόμενο των λεγόμενων «ραδιοφωνικών χούλιγκαν», δηλαδή ερασιτεχνών ραδιοπειρατών που κατασκεύαζαν αυτοσχέδιους πομπούς και εξέπεμπαν μουσική, συχνά απαγορευμένη ή μη εγκεκριμένη από το κράτος, σε διάφορες γλώσσες, μεταξύ των οποίων και τα ελληνικά. Ο Σημειοφορίδης, διαθέτοντας εξαιρετικό μουσικό αυτί, άκουγε αυτές τις εκπομπές, κατέγραφε με ακρίβεια τις μελωδίες και τους στίχους, και στη συνέχεια τις μετέφερε στο συγκρότημά του, ώστε να εμπλουτίσουν το ρεπερτόριο τους και να διατηρήσουν ζωντανή την ελληνική μουσική παράδοση στο Κεντάου. Τη δεκαετία του 1990, ο Σταύρος Σημειοφορίδης πραγματοποίησε αυτοπρόσωπη επίσκεψη στην Ελλάδα, φέρνοντας μαζί του εγγραφές σε κασέτες με σύγχρονα και ιδιαίτερα δημοφιλή ελληνικά τραγούδια. Το ρεπερτόριο της ορχήστρας του ανέδειξε τον πλούτο της σύγχρονης ελληνικής μουσικής.

Παρά τα πολλά χιλιόμετρα που την χώριζαν από την πατρίδα, στην πόλη Κεντάου του Καζακστάν ακούγονταν έργα διακεκριμένων Ελλήνων συνθετών, όπως του Γιώργου Χατζηνάσιου, του Μάριου Τόκα, του Απόστολου Καλδάρα, του Σταμάτη Κουγιουμτζή, του Μάνου Χατζιδάκι, του Νίκου Ιγνατιάδη, του Μάνου Λοΐζου, του Θανάση Δερβενιώτη και του Βασίλη Τσιτσάνη. Οι ερμηνείες των τραγουδιών αυτών διαδόθηκαν μέσω γνωστών Ελλήνων τραγουδιστών, όπως ο Γιώργος Νταλάρας, ο Γιάννης Πάριος, ο Τόλης Βοσκόπουλος, ο Γιάννης Πουλόπουλος, ο Στέλιος Κόκοτας, ο Πασχάλης Χριστοδούλου, ο Βρασίδης Χαραλαμπίδης (καλλιτεχνικό όνομα Δάκης), η Λίτσα Αλεξάνδρου, η Χαρούλα Αλεξίου, ο Λευτέρης Διαμαντής, η Μαρινέλλα, η Ελπίδα Παπαρίζου, ο Στέλιος Καζαντζίδης, ο Στράτος Διονυσίου και ο Πάνος Γαβαλάς.

Το πρόγραμμα των εμφανίσεων στις χορευτικές βραδιές της πόλης ήταν προσαρμοσμένο στις μουσικές τάσεις της εποχής. Ο Σταύρος ανέφερε ότι τα

ακουστικά τραγούδια του Στέλιου Καζαντζίδη συνήθως άνοιγαν το πρόγραμμα, ενώ στη συνέχεια ακολουθούσαν πιο χορευτικές συνθέσεις, οι οποίες εναλλάσσονταν με κομμάτια τύπου μπλουζ. Δεν περιλαμβάνονταν συνθέσεις του Μίκη Θεοδωράκη, του πλέον γνωστού στην πρώην Σοβιετική Ένωση Έλληνα συνθέτη, καθώς δεν ταίριαζαν με το υπόλοιπο ρεπερτόριο, με εξαίρεση το εμβληματικό συρτάκι από τον «Ζορμπά». Επιπλέον, δεν εκτελούνταν τσιφτετέλια ή άλλα παραδοσιακά κομμάτια, πέρα από ένα ή δύο ζεϊμπέκικα και ορισμένους ποντιακούς χορούς, όπως ο Κότσαρης, το Τρομαχτόν και το Τας.

Η ενασχόλησή μου με το ζήτημα της πρόσβασης του Σταύρου Σημαιοφορίδη σε ελληνικό μουσικό υλικό αποτέλεσε την αφετηρία για περαιτέρω έρευνα, η οποία ανέδειξε και άλλες πολύτιμες μαρτυρίες που φωτίζουν τις πολιτισμικές πρακτικές των ελληνικών κοινοτήτων στη Σοβιετική Ένωση, κυρίως στο Καζακστάν και Ουζμπεκιστάν, μέσα από την οποία αναδείχθηκε το συμπέρασμα ότι, παρά το αυστηρό πολιτικό και πολιτιστικό πλαίσιο που επέβαλε το σοβιετικό καθεστώς, οι Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης και ειδικότερα εκείνοι του Καζακστάν, κατάφεραν ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 να διανοίξουν διόδους επικοινωνίας με τον ευρύτερο ελληνικό πολιτισμικό χώρο. Οι πολιτιστικές ανταλλαγές, αν και άτυπες, αποτέλεσαν μορφή ήπιας αντίστασης απέναντι στις κυρίαρχες πολιτισμικές επιταγές της εποχής και λειτούργησαν ως μηχανισμός διατήρησης της πολιτισμικής ταυτότητας.

Ο Χαραλάμης Τσιτηρίδης ανακαλεί τη μουσική πραγματικότητα της σοβιετικής περιφέρειας κατά τη δεκαετία του 1960, επισημαίνοντας τις προκλήσεις που αντιμετώπιζαν οι πολίτες σε σχέση με την πρόσβαση σε μουσικό υλικό: «Σήμερα, η απόκτηση μουσικής αποτελεί ζήτημα απλής αναζήτησης στο διαδίκτυο. Όμως στα μακρινά '60s, σε συνθήκες τεχνολογικού περιορισμού και πολιτικού εγκλεισμού, η ακρόαση ή συλλογή ξένης μουσικής και δη ελληνικής, συνιστούσε πραγματικό κατόρθωμα»⁷⁶. Η τηλεόραση βρισκόταν ακόμη σε πρώιμο στάδιο διάδοσης, ενώ το Σιδηρούν Παραπέτασμα άρχιζε μόλις να διανοίγεται. Ο μουσικός ορίζοντας των πολιτών περιοριζόταν κυρίως σε σοβιετικά πατριωτικά ή λυρικά έργα,

76 Χ. Τσιτηρίδης, και Β. Γκολόβιν, *Τα ίχνη των Ελλήνων στο Νότιο Καζακστάν*, Αθήνα 2005, σ. 228,229.

με σποραδικές αναμεταδόσεις ξένων επιτυχιών, κυρίως από χώρες του σοσιαλιστικού μπλοκ, μέσω ραδιοφωνικών ή τηλεοπτικών μέσων.

Σε αυτό το πολιτιστικό τοπίο, οι πρώτες πολιτισμικές ανταλλαγές με τον ελληνικό χώρο εγκαινιάστηκαν μέσα από τις επαφές των Σοβιετικών Ελλήνων με τους συγγενείς τους στην ιστορική πατρίδα, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Η μετακίνηση ανθρώπων, οι αλληλογραφίες και οι πολιτιστικές ανταλλαγές αναζωπύρωσαν το ενδιαφέρον για την ελληνική κουλτούρα, σε μια εποχή που οι περισσότεροι ενδιαφέρονταν για δυτικά ενδύματα ή τεχνολογικά προϊόντα.

Ξεχωριστή περίπτωση συνιστά ο Ρόμα Απαχίδης, ο οποίος αφιέρωσε τη ζωή του στη συστηματική συλλογή ελληνικής μουσικής. Ο Απαχίδης, με έντονη πολιτισμική ευαισθησία και προσωπικό πάθος για τη μουσική, αξιοποίησε κάθε δυνατή και αδύνατη μέθοδο: αγορές, ανταλλαγές, παραγγελίες και ταξίδια για να συγκροτήσει μια εντυπωσιακή δισκοθήκη ελληνικών μελωδιών και έργων. Η συλλογή του περιλάμβανε ηχογραφήσεις από κορυφαίους Έλληνες σολίστες και συνθέτες. Σύμφωνα με τον Τσιτηρίδη, ο Απαχίδης αναζητούσε κάθε δυνατότητα συνάντησης με επισκέπτες από την Ελλάδα, με στόχο την απόκτηση σπάνιων δίσκων και ηχογραφήσεων.

Η ενασχόλησή του δεν ήταν ιδιοτελής. Ο Απαχίδης διέθετε τον εξοπλισμό του σταθερό μαγνητόφωνο τύπου «Ντνίπρο» και φορητό «Ρομάντικ» αποκλειστικά για την καταγραφή, αρχειοθέτηση και διάδοση της ελληνικής μουσικής στους κύκλους των ομογενών. Η δραστηριότητά του δεν ενείχε κανένα οικονομικό όφελος· αντίθετα, όπως σημειώνει ο αφηγητής, αποτελούσε έκφραση πατριωτισμού και αγάπης προς τον ελληνισμό και την πολιτιστική του κληρονομιά. Ο ίδιος υπήρξε πνευματικός καθοδηγητής μιας γενιάς μουσικόφιλων και συλλεκτών της περιοχής Τσιμκέντ, με τον Τσιτηρίδη να τον γνωρίζει προσωπικά, καθώς ήταν νονός των γονιών του. Δυστυχώς, το 1972 ο Ρόμα Απαχίδης έχασε πρόωρα τη ζωή του υπό τραγικές συνθήκες.

Στην Τασκένδη, όπου υπήρχε έντονη παρουσία πολιτικών προσφύγων και υποστήριξη από τις τοπικές κομματικές δομές⁷⁷ η πρόσβαση στο ελληνικό μουσικό ρεπερτόριο κατέστη δυνατή μέσα από δίκτυα πολιτισμικής ανταλλαγής και

77 Δ. Λαμπρόπουλος, *Ελληνικές κοινότητες στη Σοβιετική Ένωση: Πολιτισμός και ταυτότητα*, ΕΚΕΜΕ, Θεσσαλονίκη 2014.

αλληλεγγύης μεταξύ των ελληνικών κοινοτήτων της Σοβιετικής Ένωσης. Οι Έλληνες της Τασκένδης, ως πολιτικά προσκείμενοι στο Κομμουνιστικό Κόμμα, είχαν ευκολότερη πρόσβαση σε πολιτιστικά υλικά από την Ελλάδα, είτε μέσω των ελληνικών μορφωτικών αποστολών, είτε μέσω δίσκων βινυλίου και κασετών που εισάγονταν στο πλαίσιο πολιτιστικών ανταλλαγών⁷⁸. Οι αναφορές στη δραστηριότητα του συγκροτήματος «Μπουζούκι» της Τασκένδης υπήρξαν πολυάριθμες και εκτείνονταν σε ευρύ φάσμα πηγών. Δημοσιεύματα σε τοπικές εφημερίδες αλλά και στον κεντρικό σοβιετικό Τύπο τεκμηριώνουν την αναγνωρισιμότητα του σχήματος, ενώ παράλληλα εντοπίζονται διαφημιστικές καταχωρήσεις, τηλεοπτικές εμφανίσεις και δημόσιες παρουσιάσεις. Επιπλέον, σώζεται πλούσιο οπτικοακουστικό υλικό που επιβεβαιώνει και τεκμηριώνει την εκτεταμένη αυτή δραστηριότητα, υπογραμμίζοντας ότι το συγκρότημα δεν περιορίστηκε σε έναν περιφερειακό ρόλο, αλλά κατέκτησε προβολή και σε πανσοβιετικό επίπεδο, ενισχύοντας τη διείσδυση της ελληνικής μουσικής κουλτούρας στο σοβιετικό πολιτισμικό πεδίο (Εικόνα 54, 55, 56).

Η περίπτωση του ελληνικού μουσικού συγκροτήματος «Μπουζούκι» της Τασκένδης, που προαναφέρθηκε, επιβεβαιώνει την ύπαρξη ζωντανής πολιτιστικής δραστηριότητας. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πληροφορητών, την ίδια περίοδο υπήρχαν και άλλα ελληνικά μουσικά σχήματα σε δεκατέσσερις συνοικίες της πόλης. Από τις τοπικές αυτές μουσικές ομάδες, το συγκρότημα «Μπουζούκι» αντλούσε ταλαντούχους μουσικούς, λειτουργώντας ως ενοποιητικός πόλος και σημείο συνάντησης των πιο ικανών καλλιτεχνών της ελληνικής παροικίας. Πολλά από τα μουσικά υλικά διακινούνταν άτυπα μεταξύ των ελληνικών παροικιών και μετέβαιναν, συχνά με προσωπική πρωτοβουλία, από την Τασκένδη σε άλλες περιοχές του Ουζμπεκιστάν και του Καζακστάν. Επιπλέον, οι ίδιοι οι μουσικοί αντέγραφαν στίχους και παρτιτούρες, ενώ αξιοποιούσαν τη ραδιοφωνία ή και ερασιτεχνικές ηχογραφήσεις για να διατηρήσουν ζωντανό το ελληνικό ρεπερτόριο⁷⁹. Έτσι, παρά τις δυσκολίες και τους περιορισμούς του καθεστώτος, οι Έλληνες στο Καζακστάν κατόρθωσαν όχι μόνο να έχουν πρόσβαση σε ελληνικά τραγούδια, αλλά και να τα

78 E. Voutira, "Pontic Greeks from the former Soviet Union and their return to Greece: Identity, migration and integration", *International Migration* 49 (5), 2011, p. 165-188.

79 Π. Καζάκος, *Οι Έλληνες στη Σοβιετική Ένωση: από την ακμή στην παρακμή*, Gutenberg, Αθήνα 2006.

εντάξουν δημιουργικά στις πολιτιστικές τους δραστηριότητες, λειτουργώντας ως φορείς της πολιτισμικής τους συνέχειας.

Συνοψίζοντας, οι μαρτυρίες των Σημαιοφορίδη, Τσιτηρίδη και οι πληροφορίες για το μουσικό ελληνικό συγκρότημα της Τασκένδης συγκλίνουν προς το συμπέρασμα ότι οι Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης και ιδίως εκείνοι του Καζακστάν και του Ουζμπεκιστάν, αποτέλεσαν, λόγω των πολιτισμικών και οικογενειακών τους δεσμών με την Ελλάδα, τους πρώτους που κατόρθωσαν να διαρρήξουν το Σιδηρούν Παραπέτασμα στον πολιτιστικό τομέα. Μέσω άτυπων δικτύων, προσωπικής επιμονής και συλλογικής δράσης, διατήρησαν ζωντανή τη μουσική τους ταυτότητα και συνδιαμόρφωσαν ένα πολιτισμικό πεδίο αντίστασης στην ομογενοποίηση της σοβιετικής πολιτιστικής πολιτικής.

Σημαντικό είναι επίσης να αναφερθεί μια ακόμα πολιτιστική δραστηριότητα των Ποντίων μουσικών στην πόλη Κεντάου. Κατά την περίοδο 1970-1979, ο Γιάννης Στεφανίδης, καλός μουσικός με εξειδίκευση στα πνευστά και ίδιος σαξοφωνίστας, πρώην μέλος του μουσικού συγκροτήματος του Βλαδιμίρ Σαλομάχιν στην Τσιμκέντη, μετακόμισε στο Κεντάου και ίδρυσε την πρώτη μπάντα πνευστών στο πνευματικό κέντρο «Ντρούζμπα» (Φιλία). Με εξαιρετική δουλειά και παιδαγωγική υπομονή, κατάφερε να εκπαιδεύσει μαθητές χωρίς προηγούμενη μουσική μόρφωση, οι οποίοι εξελίχθηκαν σε άριστους μουσικούς. Η μπάντα ήταν ενεργή σε γιορτές, παρελάσεις, συναυλίες, φεστιβάλ και καλλιτεχνικούς διαγωνισμούς, συμβάλλοντας σημαντικά στην πολιτιστική ζωή της περιοχής (Εικόνα 57, 58).

Αργότερα, ο Στεφανίδης δημιούργησε ένα μικρότερο σύνολο πνευστών, ειδικά για να παίζει πένθιμα κομμάτια σε κηδείες, προσφέροντας αυτές τις υπηρεσίες με αμοιβή. Η ύπαρξη μπάντας πνευστών που παίζει πένθιμα σε κηδείες ήταν συνηθισμένη στη Σοβιετική Ένωση, καθώς το κράτος είχε αντικαταστήσει τις θρησκευτικές τελετές με κοσμικές και πολιτικές τελετουργίες. Οι πένθιμες μπάντες λειτουργούσαν ως μέσο συλλογικής έκφρασης του πένθους και του σεβασμού, προσφέροντας μια μουσική γλώσσα που αντικαθιστούσε τον εκκλησιαστικό ψαλμό και αντανακλούσε τη σοσιαλιστική κουλτούρα και ιδεολογία.

Κατά τη δεκαετία του ενενήντα, ο εξαίρετος μουσικός Νικόλαος Ιερώνυμος συνέχισε τη μουσική παράδοση της περιοχής με τη δημιουργία του επαγγελματικού συνόλου πνευστών οργάνων «Αλλέγκρο», στο Πνευματικό Κέντρο της πόλης. Το μουσικό αυτό σχήμα συνόδευσε σημαντικές πολιτιστικές και κοινωνικές εκδηλώσεις

του Κεντάου, αφήνοντας έντονο αποτύπωμα στην καλλιτεχνική ζωή του Κεντάου. Με συστηματική και μεθοδική δουλειά, αλλά και αξιοσημείωτη παιδαγωγική υπομονή, κατάφερε να εκπαιδεύσει νέους μουσικούς χωρίς προηγούμενη μουσική κατάρτιση, πολλοί από τους οποίους εξελίχθηκαν σε άριστους εκτελεστές. Την επίδρασή του αυτή επιβεβαιώνουν μαρτυρίες, όπως εκείνη του Σταύρου Σημαιοφορίδη, ο οποίος δραστηριοποιούνταν καλλιτεχνικά στην ίδια περίοδο, αλλά και του Γκένα Εγκεμπερντίεβ, ο οποίος υπήρξε μέλος του συγκροτήματος ως κρουστός. Ο τελευταίος δήλωσε χαρακτηριστικά:

«Πριν γνωρίσω τον Νικόλαο, είχα μόνο ερασιτεχνική σχέση με τη μουσική. Κοντά του όχι μόνο έμαθα, αλλά αγάπησα βαθιά αυτό που κάνω. Του οφείλω περισσότερα απ' όσα μπορώ να εκφράσω με λόγια και νιώθω ευγνωμοσύνη για όλα όσα μου πρόσφερε».

Παράλληλα, ο Ιερώνυμος ανέλαβε και τη διεύθυνση δύο μουσικών συνόλων που έπαιζαν σε τελετές κηδειών, συμβάλλοντας έτσι στη διατήρηση αυτής της ιδιαίτερης πτυχής της μουσικής παράδοσης της πόλης (Εικόνα 59, 60, 61).

Επίσης το σπουδαίο καλλιτεχνικό τους αποτύπωμα άφησαν στην πόλη του Κεντάου και άλλες σημαντικές προσωπικότητες ελληνικής ποντιακής καταγωγής, καταξιωμένοι μουσικοί που υπήρξαν και εξακολουθούν να είναι διακεκριμένοι στο καλλιτεχνικό χώρο, τόσο του Καζακστάν, όσο και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και της Ελλάδας. Μάλιστα, με ορισμένους από αυτούς είχα την τύχη να επικοινωνήσω και να συλλέξω πολύτιμες πληροφορίες για την παρούσα μελέτη. Αξίζει, λοιπόν, να γίνει αναλυτική αναφορά στη ζωή και την καλλιτεχνική τους πορεία, προκειμένου να αποτυπωθεί με πληρότητα η συμβολή τους. Στη συνέχεια παρουσιάζονται βιβλιογραφικά στοιχεία και λεπτομέρειες σχετικά με την καλλιτεχνική τους δραστηριότητα.

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στον Χριστόφορο Αναστάσοβιτς Τεγκερμεντζίδη, συνθέτη ελληνικής ποντιακής καταγωγής, ο οποίος γεννήθηκε το 1936 στην πόλη Γκουντάουτα της Αυτόνομης Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Αμπχαζίας και υπήρξε ενεργό μέλος της μουσικής ζωής των Ελλήνων της διασποράς στη Σοβιετική Ένωση. Το 1949 η οικογένειά του εκτοπίστηκε στο Καζακστάν, στην περιοχή που αργότερα θα εξελιχθεί στην πόλη Κεντάου.

Από μικρή ηλικία γοητεύτηκε από την κλασική μουσική, την οποία άκουγε στο ραδιόφωνο. Σε ηλικία δέκα ετών, οι γονείς του, αναγνωρίζοντας την έμφυτη μουσική του κλίση, προσέλαβαν καθηγήτρια πιάνου επίσης από την οικογένεια των εκτοπισμένων Ελλήνων για να του παραδίδει μαθήματα στο σπίτι, καθώς εκείνα τα χρόνια δεν υπήρχε ακόμη ωδείο στο χωριό. Στη συνέχεια φοίτησε στη Μουσική Σχολή της πόλης Τσιμκέντ και κατόπιν σπούδασε σύνθεση στο Κονσερβατόριο της Αλμά-Άτα, από όπου αποφοίτησε το 1976 υπό την καθοδήγηση του συνθέτη Α. Β. Μπίτσκοφ. Εκτός από τη συνθετική του δραστηριότητα, ο Τεγερμεντζίδης δίδαξε μουσική σε διάφορες πόλεις του Καζακστάν, όπως το Κεντάου, το Σεμιπαλατίνσκ και την Αλμα-Ατα. Στο Κεντάου δούλεψε για δυο χρόνια ως καθηγητής πιάνου στο Ωδείο της πόλης και παράλληλα ως υπεύθυνος τμήματος σχολής πιάνου του Ωδείου. Το πλούσιο συνθετικό του έργο περιλαμβάνει χορωδιακές καντάτες, συμφωνικά ποιήματα, μουσική δωματίου καθώς και τραγούδια για παιδικές φωνές. Μεταξύ των πιο γνωστών του έργων συγκαταλέγονται η καντάτα «Επετειακή» (1976), η καντάτα «Η μητέρα του πόνου», καθώς και το συμφωνικό ποίημα «Το τραγούδι του Χαγιαουάθα» (1975), έργα τα οποία εντάσσονται σε ένα ευρύτερο καλλιτεχνικό πλαίσιο που επιβεβαιώνει τη συνεχή και ζωντανή πολιτιστική παρουσία των Ελλήνων στη Σοβιετική Ένωση, ακόμη και υπό συνθήκες πολιτικών περιορισμών.

Ο Χριστόφορος Τεγερμεντζίδης είναι μέλος της Ένωσης των συνθετών της Σοβιετικής Ένωσης και της Ελλάδας. Σήμερα μένει στην Αθήνα⁸⁰.

Ο Λάκης (Παντελεήμων) Κεσόγλου, γεννημένος στις 22 Ιουλίου 1939 στο Μπατούμι της Γεωργιανής ΣΣΔ (ΕΣΣΔ), αποτελεί μία από τις πιο διακεκριμένες μορφές της εστραδικής μουσικής σκηνής του Καζακστάν και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Συχνά αποκαλείται «ο πιο δημοφιλής Έλληνας του Καζακστάν», τίτλος που αντανακλά την ευρεία αποδοχή και την καλλιτεχνική του επιρροή. Το 1949, ο ελληνικός πληθυσμός της Γεωργίας εκτοπίστηκε βίαια σε απομακρυσμένες περιοχές του Καζακστάν. Η οικογένεια Κεσόγλου εγκαταστάθηκε αρχικά στο χωριό Σουλί-Κεσίκ, κάτω από ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες, και αργότερα μετοίκησε στην πόλη Τουρκιστάν. Παρά τις αντιξοότητες, διατήρησε στενούς δεσμούς με την ελληνική πολιτιστική και μουσική παράδοση, ιδίως με την ποντιακή, η οποία παρέμεινε

80 Gufo.me (χ.χ.) Τεγερμεντζίδης, Χριστόφορος Αναστάσοβιτς – Μεγάλη Βιογραφική Εγκυκλοπαίδεια: https://gufo.me/dict/biography_encyclopedia/Тегерменджиди,_Христофор_Анастасович.

ζωντανή στο οικογενειακό περιβάλλον και επηρέασε βαθιά τον νεαρό Λάκη. Ο Κεσόγλου ολοκλήρωσε τις μουσικές του σπουδές στο Μουσικό Σχολείο της Τσιμκέντ (1958–1962) με άριστα και στη συνέχεια φοίτησε στο Ωδείο της Άλμα-Άτα (1962–1967), όπου μελέτησε κλασικό τραγούδι με καθηγητή τον Β. Ν. Ορλένιν. Παράλληλα με τις σπουδές του, το 1964 εντάχθηκε στην εστραδική-συμφωνική ορχήστρα του Καζακικού Ραδιοφώνου και Τηλεόρασης, γεγονός που σηματοδότησε τη σταδιακή του στροφή προς την εστραδική μουσική. Το 1970 απέσπασε τιμητικό δίπλωμα στον 4ο Πανενοσιακό Διαγωνισμό Καλλιτεχνών Εστράδας στη Μόσχα, ενώ δύο χρόνια αργότερα έκανε την πρώτη του εμφάνιση στο Κεντρικό Μέγαρο των Συνδικάτων στη Μόσχα, γνωρίζοντας μεγάλη επιτυχία με το τραγούδι «Μπουζούκι». Το 1973 συμμετείχε στην ταινία «Παλιές Τοιχογραφίες» του Β. Τρεγκούμποβιτς, ερμηνεύοντας το δημοφιλές ταγκό «Κύματα» του συνθέτη Γ. Πόρτνοβ. Κατά τη διάρκεια 25 ετών συνεργασίας του με την ορχήστρα του Καζακικού Κρατικού Ραδιοφώνου και Τηλεόρασης, πραγματοποίησε περισσότερες από 400 ηχογραφήσεις. Η δισκογραφική εταιρεία «Μελωδία» κυκλοφόρησε περίπου δύο εκατομμύρια δίσκους του, επίδοση που αποτελεί ρεκόρ για το Καζακστάν. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται και ο δίσκος «Καπριτσιόζικος Καιρός», στον οποίο ερμήνευσε έργα Καζάκων συνθετών όπως οι Τλες Καζγκαλίεςφ, Αλμάς Σερκεμπάεφ και Έντουαρντ Μπογκουσέφσκι. Από το 2000, ο Κεσόγλου υπηρετεί ως καθηγητής μουσικής και είναι επικεφαλής του τμήματος εστραδάς της Καζακικής Εθνικής Ακαδημίας Τεχνών Ζουργκενόφ². Παράλληλα, έχει συγγράψει τον μεθοδολογικό οδηγό «Εστραδικό Τραγούδι» (Αλμάτι, 2002)⁴ και τη «Συλλογή σύγχρονων εστραδικών τραγουδιών από συνθέτες του Καζακστάν» (Αλμάτι, 2004)⁵. Η καλλιτεχνική και παιδαγωγική του προσφορά έχει αναγνωριστεί με πληθώρα διακρίσεων, μεταξύ των οποίων τα εξής: Λαϊκός Καλλιτέχνης της Καζακικής ΣΣΔ (1989), Βραβείο «Ταρλάν» (2003), Τάγμα Φιλίας II βαθμού (2004), Βραβείο «Αλτιν Αντάμ» (2007), Τάγμα «Κουρμέτ» (2009), Κρατικό Βραβείο της Δημοκρατίας του Καζακστάν και τίτλος «Άνθρωπος της Χρονιάς» (2014), Εθνικό Μουσικό Βραβείο «Άστανα Ζουλντίζι» και Μετάλλιο «Ενότητα του Λαού του Καζακστάν» (2015), Μετάλλιο «25 χρόνια Ανεξαρτησίας της Δημοκρατίας του Καζακστάν» (2016), Τάγμα «Παρασάτ» (2019), Χρυσό σήμα «Αλτιν Μπαρίς» (2021)⁶ και Τάγμα «Μπαρίς» Α΄ βαθμού (2024)⁵, το τελευταίο με αφορμή τα 85α γενέθλιά του. Παρότι η βάση του ήταν στο Τουρκιστάν, η καλλιτεχνική και εκπαιδευτική του δράση εκτεινόταν ευρύτερα στη Νότια Καζακστάν, συμπεριλαμβανομένης της πόλης Κεντάου, όπου διαβιούσαν

εκτοπισμένες ελληνικές κοινότητες. Μέσα από συναυλίες, φεστιβάλ και πολιτιστικές εκδηλώσεις, ο Κεσόγλου λειτούργησε ως διάυλος πολιτισμικής επικοινωνίας, συμβάλλοντας στη διατήρηση της ελληνικής συλλογικής ταυτότητας και πολιτιστικής μνήμης⁸¹.

Ο Νικόλαος Νικολαΐδης, μουσικός ελληνικής ποντιακής καταγωγής, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της γενιάς Ελλήνων που απέκτησαν ανώτερη μουσική κατάρτιση εντός του σοβιετικού πολιτιστικού πλαισίου και συνέβαλαν καθοριστικά στην καλλιτεχνική ζωή της περιφέρειας του Νότιου Καζακστάν. Ο Νικολάι Νικολαΐντι γεννήθηκε στις 12 Μαΐου 1943 στο Μπακουριάνοι της Γεωργίας, σε οικογένεια ποντιακής καταγωγής. Το 1949, σε ηλικία έξι ετών, εκτοπίστηκε μαζί με την οικογένειά του στο Τσιμκέντ του Καζακστάν, στο πλαίσιο των σταλινικών διώξεων κατά των μειονοτήτων. Από νεαρή ηλικία ανέπτυξε έντονο ενδιαφέρον για τη μουσική, ιδιαίτερα για το μπαγιάν (ρωσικό ακορντεόν), με το οποίο ασχολήθηκε με πάθος. Ξεκίνησε τις μουσικές του σπουδές στο Τσιμκέντ, ενώ στη συνέχεια φοίτησε στο Μουσικοπαιδαγωγικό Κολλέγιο της Μόσχας και κατόπιν στο Ωδείο της Αλμά-Άτα, από όπου αποφοίτησε το 1973 με ειδίκευση στην ερμηνεία, τη διδασκαλία και τη διεύθυνση ορχήστρας παραδοσιακών οργάνων. Η καλλιτεχνική και παιδαγωγική του πορεία ξεκίνησε στο Τσιμκέντ και συνεχίστηκε στη Μόσχα. Στο Τσιμκέντ δίδαξε στο Μουσικό Κολέγιο το οποίο δεχόταν φοιτητές από διάφορες περιοχές της επαρχίας, συμπεριλαμβανομένου του Κεντάου, οι οποίοι μετέφεραν στη γενέτειρά τους την παιδεία και αισθητική που απέκτησαν στην Τσιμκέντ, ενώ ιδιαίτερη σημασία είχε η ενασχόλησή του με την παιδική όπερα και τη λαϊκή δημιουργία. Επηρεασμένος από τα παραδοσιακά καζαχικά μουσικά ιδιώματα, ασχολήθηκε με τη σύνθεση έργων στο ύφος των κλασικών «κγιού», προσεγγίζοντας με σεβασμό και δημιουργικότητα την πολιτισμική παράδοση της περιοχής. Το 1977 εγκαταστάθηκε στη Σουχούμι της Αμπχαζίας, όπου εργάστηκε στο Κρατικό Μουσικό Κολλέγιο ως διευθυντής του τμήματος παραδοσιακών οργάνων. Το 1990 μετανάστευσε με την οικογένειά του στην Ελλάδα, όπου συνέχισε το διδακτικό του έργο στην Πάτρα έως τη συνταξιοδότησή του. Σήμερα διαμένει στην Αθήνα⁸².

81 Kazakh National Radio & Television Archives (2010). Historical Recordings of Estrada Artists. Almaty: State Publishing.

82 Τσιτιρίδη Χαράλαμπος, και Γκολόβιν Βλαδίμιρ, 2005, σ. 230-231.

Η Ξένια Γεωργιάδη είναι σοβιετική και ρωσική τραγουδίστρια ελληνικής ποντιακής καταγωγής, με μακρόχρονη και διακεκριμένη παρουσία στη σοβιετική και ρωσική ελαφρά μουσική σκηνή. Γεννήθηκε την 1η Ιουνίου 1949 στην πόλη Γκουντάουτα της Αυτόνομης Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Αμπχαζίας, εντός της Γεωργιανής ΣΣΔ. Κατάγεται από ελληνική ποντιακή οικογένεια, μέλος της ιστορικής ελληνικής διασποράς του Εύξεινου Πόντου. Το ίδιο έτος, η οικογένειά της εκτοπίστηκε στο Καζακστάν, συγκεκριμένα στην περιοχή Μιργκαλίμσαϊ, όπου το 1955 ιδρύθηκε η πόλη Κεντάου, στην οποία έζησαν δέκα χρόνια μέχρι το 1959. Από το 1957 έως το 1959 φοίτησε στο τοπικό σχολείο, ενώ στη συνέχεια η οικογένεια μετακόμισε στην πόλη Γκαντιάτι της Αμπχαζίας.

Το 1968 εγκαταστάθηκε στη Μόσχα και εισήχθη στην Πανρωσική Δημιουργική Σχολή Εστραδικής Τέχνης (τάξη του Γκεόργκι Βινογκράντοφ). Μετά την αποφοίτησή της το 1969, πραγματοποίησε πρακτική άσκηση στην Περιφερειακή Φιλαρμονική της Όμσκ. Το 1970 ξεκίνησε επίσημα την καλλιτεχνική της σταδιοδρομία στην εστραδά, συμμετέχοντας στο μουσικό συγκρότημα «Νεότητα», ενώ ταυτόχρονα φοίτησε στη Μουσική Σχολή της Μόσχας αφιερωμένη στον Σεργκέι Προκόφιεφ, από την οποία αποφοίτησε το 1976. Την περίοδο 1971–1976 συνεργάστηκε με τον Αζέρο τραγουδιστή Πολάντ Μπιουλμπιουλόγλου.

Η συμμετοχή της στον Πανσοβιετικό Τηλεοπτικό Μουσικό Διαγωνισμό «Με το τραγούδι στη ζωή» το 1978, όπου κατέλαβε τη δεύτερη θέση και έλαβε το Βραβείο Κοινού, αποτέλεσε ορόσημο για την καριέρα της, εδραιώνοντάς την ως δημοφιλή ερμηνεύτρια σε ολόκληρη τη Σοβιετική Ένωση. Ακολούθησαν περιοδείες τόσο εντός της Σοβιετικής Ένωσης όσο και σε χώρες του εξωτερικού. Η φωνή της ξεχώρισε για την εκφραστικότητα, το πλούσιο χρώμα και την ικανότητα μετάδοσης συναισθημάτων. Πολλά από τα τραγούδια της σημείωσαν ιδιαίτερη απήχηση και καθιερώθηκαν ως δημοφιλείς επιτυχίες στο σοβιετικό ελαφρό και έντεχνο μουσικό ρεπερτόριο.

Κατά την περίοδο 1990–1998, έζησε και εργάστηκε στην Ελλάδα, συμμετέχοντας σε πολιτιστικά προγράμματα και εμφανίσεις. Αρχικά ερμήνευσε αγγλόφωνα τραγούδια, ενώ στη συνέχεια ενσωμάτωσε στο ρεπερτόριό της ελληνικά λαϊκά και παραδοσιακά τραγούδια με τη συνοδεία μπουζουκιού. Λόγω της εθνικής της καταγωγής και της επιτυχημένης ενσωμάτωσης ελληνικού και ρωσικού μουσικού στοιχείου, απέκτησε το προσωνύμιο «το ελληνικό αηδόνι της Ρωσίας». Το 2006 τιμήθηκε με τον τίτλο της «Έντεταλμένης Καλλιτέχνιδας της Ρωσικής Ομοσπονδίας»,

ενώ το 2013 της απονεμήθηκε το Τάγμα της Φιλίας, αναγνωρίζοντας τη συμβολή της στην πολιτιστική προσέγγιση μεταξύ των λαών. Σήμερα ζει στη Μόσχα και, παρότι έχει περιορίσει τις δημόσιες εμφανίσεις, εξακολουθεί να συμμετέχει επιλεκτικά σε καλλιτεχνικά δρώμενα, διατηρώντας την ενεργή παρουσία της στη μουσική ζωή της Ρωσίας⁸³.

Ο Δημήτρης Καρασαββίδης γεννήθηκε το 1972 στο Καζακστάν της πρώην ΕΣΣΔ, στην πόλη Κεντάου όπου είχαν εγκατασταθεί Έλληνες του Πόντου μετά το δεύτερο διωγμό τους από τον Καύκασο. Ο γεννημένος στην Αναστάσοφκα Χουμουτσκούρ της Αμπχαζίας πατέρας του κατάγεται από τα Κοτύωρα του Πόντου, ενώ η μητέρα του, που γεννήθηκε και αυτή στον Καύκασο, κατάγεται από τη Σαμψούντα. Κουβαλώντας τα βιώματα του Ποντιακού ελληνισμού του Καυκάσου, με τις ποικίλες πολιτισμικές επιδράσεις των διαφόρων λαών της Κεντρικής Ασίας, ο Δημήτρης γεννιέται, όπως πιστεύει ο ίδιος, με χάρισμα από τον Θεό. Το 1979, σε ηλικία επτά ετών, ο Δημήτρης Καρασαββίδης εγκαθίσταται με την οικογένειά του στην Ελλάδα. Το 1981, ο πατέρας του, επιστρέφοντας στην ΕΣΣΔ για την κηδεία της μητέρας του, έλαβε ως δώρο από συγγενή, τον Παυλίδη Αναστάσιο, μία ποντιακή λύρα δικής του κατασκευής για τον Δημήτρη, αναγνωρίζοντας το μουσικό χάρισμα του μικρού. Έτσι, σε ηλικία εννέα ετών, ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με το παραδοσιακό αυτό όργανο και αφιερώθηκε σε αυτό με πάθος. Ακολούθησε σύντομη φοίτηση στο Δημοτικό Ωδείο Αιγάλεω και ένταξή του στον Ποντιακό Σύλλογο Αγίας Βαρβάρας «Ο Φάρος», όπου μυήθηκε στους ποντιακούς χορούς. Σύντομα άρχισε να συμμετέχει σε εκδηλώσεις με τη λύρα του.

Το 1983, ο Δημήτρης Καρασαββίδης, εγκατεστημένος στα Άνω Λιόσια, γνωρίζεται με μέλη του χορευτικού συγκροτήματος «Τραπεζούντα» και τον χοροδιδάσκαλο Νίκο Σαββουλίδη. Σύντομα εντυπωσιάζεται με τη ραγδαία εξέλιξή του στη λύρα, εμφανιζόμενος αρχικά σε γάμους και έπειτα σε εκδηλώσεις, όπως στο κέντρο «Ρομάντικα» (μετέπειτα «Λεμόνα») και το «Τρυγόνια». Ακολουθούν συνεργασίες με ποντιακά συγκροτήματα της Αττικής, μεταξύ άλλων στους Καρέα, Ηλιούπολη, Αχαρνές («Καπετάν Ευκλείδης»), και Ωρωπό. Καθοριστική είναι η συνάντησή του με τον χοροδιδάσκαλο και ερευνητή Νίκο Ζουρνατζίδη, στο κέντρο «Φάρος». Ο Ζουρνατζίδης τον προσκαλεί να εμφανιστεί στο δικό του κέντρο

83 <https://racechrono.ru/stati/11457-georgiadi-kseniya-anestovna.html>.

«Κορτσόπον», γεγονός που σηματοδοτεί σταθμό στην καλλιτεχνική του πορεία. Εκεί, ο Καρασαββίδης συνοδεύει τον Στάθη Νικολαΐδη και τον Γιάννη Κουρτίδη. Το 1989 αποδέχεται πρόσκληση του Γιάννη Μαρκόπουλου και συμμετέχει σε εκδήλωση στην Αγγλία, πλάι στη Βίκυ Μοσχολιού και τον Χαράλαμπο Γαργανουράκη. Το 1990 συνεργάζεται με τον Νικολαΐδη στο κέντρο «Ξεριζωμός» στην Πατρίδα Βέροιας και αργότερα με τον Γιώργο Σιδηρόπουλο. Την ίδια χρονιά ταξιδεύει στο Στρασβούργο, συνοδευόμενος από την Εύη Χατζηελευθερίου και τον Βλάση Αγτζίδη, για την υποστήριξη του Ποντιακού ζητήματος, με ομιλητή τον Λάζο Τερζά.

Κατά τη στρατιωτική του θητεία (1991–1992) μετατίθεται στη Λέσχη Αξιωματικών του 567 ΤΠ στο Νέο Πετρίτσι Σερρών, με την υποστήριξη του Συνταγματάρχη Γεώργιου Γκιαούρη, συμμετέχοντας σε εκδηλώσεις του Τάγματος ως λυράρης και τραγουδιστής. Το 1994 επιστρέφει στο «Κορτσόπον», συνεργαζόμενος με τους Πόλιο Παπαγιαννίδη και Κώστα Θεοδοσιάδη, ενώ πραγματοποιεί συναυλίες στη Μακεδονία και στο εξωτερικό (Γερμανία, Βέλγιο). Αν και είχε προτάσεις από ΗΠΑ και Αυστραλία, η αεροφοβία τον εμποδίζει να τις αξιοποιήσει. Συνεργάζεται με σημαντικούς καλλιτέχνες, όπως οι Αλέξης Παρχαρίδης, Μιχάλης Καλιοντζίδης, Γιώργος Σοφιανίδης και, περιστασιακά, με τον σπουδαίο Χρύσανθο.

Το 1993-1994 λαμβάνει μέρος ως βασικός λυράρης σε ερευνητικά σεμινάρια για την καταγραφή των ποντιακών χορών, υπό τους Νίκο Ζουρνατζίδη, Νίκο Κοπαλά και Χρήστο Σαββουλίδη. Το 1994 αρχίζει συνεργασία με τον Γιώργο Σαραφίδη και τον Ποντιακό Σύλλογο Σουρμένων, συμμετέχοντας έκτοτε τακτικά στις εκδηλώσεις του, συμπεριλαμβανομένου του «Ποντιακού Πανοῦρ του Θωμά». Το 1996-1997 συμμετέχει σε σεμινάρια στην Ελλάδα και την Ισπανία, ενώ την τριετία 2000-2003 εμφανίζεται στο κέντρο «Αυλαία» στη Θεσσαλονίκη, δίπλα στους Θ. Παυλίδη, Στ. Χαλκίδη, Γ. Σοφιανίδη, Θ. Βεροιώτη, Γ. Ανανιάδη, Μ. Κουρτίδη και τον Χρύσανθο. Το 2004 εμφανίζεται στο «Αθήνα '82» και το 2007 στο «Μίθριο» έπειτα από πρόσκληση του Παύλου Μανουσarıδη.

Από το 1998, ο Δημήτρης Καρασαββίδης ασχολείται ενεργά με τη διδασκαλία της ποντιακής λύρας σε πολιτιστικούς συλλόγους. Το 2005 ιδρύει, σε συνεργασία με τον Ιωάννη Ισχνόπουλο, τον Ευξείνιο Μουσικό Πολιτιστικό Σύλλογο (ΕΜΠΟΣ), με στόχο τη διάδοση και διατήρηση της παραδοσιακής μουσικής. Η σχολή λειτούργησε δυναμικά επί σειρά ετών, μέχρι το 2021, οπότε και ανέστειλε τη λειτουργία της λόγω της πανδημίας. Αναφερόμενος στο εκπαιδευτικό του έργο, ο ίδιος δηλώνει: «Τα τελευταία χρόνια αντιλαμβάνομαι ότι η νεολαία έχει κάνει στροφή στα πατρογονικά

της ακούσματα και αυτό με χαροποιεί ιδιαίτερα. Χαίρομαι που μεταδίδω τις γνώσεις μου στους νέους και τους δίνω έναυσμα να ξεδιπλώσουν το ταλέντο τους».

Ο Δημήτρης Καρασαββίδης έχει στο ενεργητικό του σημαντική δισκογραφική παρουσία, τόσο με προσωπικές κυκλοφορίες όσο και με συμμετοχές σε λαϊκά και παραδοσιακά έργα. Ξεχωριστή θέση στο έργο του κατέχει η συνεργασία του με τον ερευνητή Νίκο Ζουρνατζίδη σε δισκογραφικές καταγραφές της ποντιακής μουσικής παράδοσης, καθώς και η συμμετοχή του στον δίσκο Συναπάντημα του Στέλιου Καζαντζίδη, την οποία θεωρεί ιδιαίτερη τιμή.

Παρά τη μακρά και πολυσχιδή καλλιτεχνική του πορεία, τη θερμή αποδοχή του κοινού και το πλούσιο δισκογραφικό του έργο, ο Δημήτρης Καρασαββίδης επιλέγει συνειδητά να διατηρεί χαμηλό προφίλ, ως «ένας σεμνός και ταπεινός υπηρέτης της ποντιακής παράδοσης», όπως χαρακτηρίστηκε από την *Pontos News*⁸⁴.

Όπως παρατηρήθηκε, στις αφηγήσεις, μαρτυρίες και βιογραφίες που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη καταγράφονται συχνές αναφορές σε γειτονικές και άλλες πόλεις του Νοτίου Καζακστάν, όπως η Τσιμκέντ, πρωτεύουσα τότε του νομού, το Τουρκιστάν, η Άλμα-Άτα, το Ντζαμπουλ, καθώς και στην Τασκένδη, πρωτεύουσα του γειτονικού Ουζμπεκιστάν, το οποίο ανήκε επίσης στη Σοβιετική Ένωση. Το φαινόμενο αυτό ερμηνεύεται από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ελληνικών ποντιακών κοινοτήτων, ως αποτέλεσμα της αρχικής εγκατάστασης των εξορίστων σε διάφορες περιοχές του Καζακστάν, αλλά και σε τμήματα του Ουζμπεκιστάν και του Κιργιστάν.

Παρόλο που το επίκεντρο της παρούσας έρευνας είναι το Κεντάου, η μελέτη της πολιτιστικής δραστηριότητας του ελληνικού ποντιακού στοιχείου την περίοδο 1950-1990 δεν μπορεί να περιοριστεί αποκλειστικά σε αυτή την πόλη. Οι Έλληνες, και ειδικότερα οι Πόντιοι, που βρέθηκαν εξόριστοι στο νότιο Καζακστάν από τη δεκαετία του 1930, εγκαταστάθηκαν αρχικά σε ποικίλες περιοχές, όπως το Τουρκιστάν, η Τσιμκέντ, το Τζαμπουλ, το Λουγκοβόε, η Ταλντικουργκάν, το Τσιλί, η Ος, η Φρούντζε, η Τασκένδη και η Άλμα-Άτα. (Εικόνα 2) Παρά τις μεταγενέστερες μετακινήσεις, οι κοινότητες αυτές διατήρησαν στενούς δεσμούς, ενισχυμένους από γάμους, μουσικές συνεργασίες και πολιτιστικές ανταλλαγές. Χαρακτηριστικά

84 <https://www.pontosnews.gr/445880/ellada/dimitris-karasavvidis-enas-semnos-ka/>, <https://pontianlyrics.gr/persons/person-details?personId=88&utm>.

παραδείγματα αποτελούν το μουσικό συγκρότημα «Μπουζούκι» από την Τασκένδη, το οποίο επισκέφθηκε το Κεντάου στο πλαίσιο περιοδείας σε ελληνικούς οικισμούς, καθώς και το συγκρότημα «Κοίλιαλη», ιδιαίτερα δημοφιλές στο ελληνικό κοινό του Καζακστάν. Αν και δεν εμφανίστηκε ποτέ στο Κεντάου, είναι πιθανό ότι κάτοικοι της πόλης συμμετείχαν σε εκδηλώσεις σε γειτονικές πόλεις, όπως το Ντζαμπούλ, όπου το συγκρότημα έπαιζε σε γάμους ή άλλες κοινωνικές περιστάσεις. Επιπλέον, η νεολαία του Κεντάου συχνά μετέβαινε για σπουδές σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα του Καζακστάν, γεγονός που ενίσχυε τις πολιτιστικές ανταλλαγές και την αλληλεπίδραση μεταξύ κοινοτήτων. Συνεπώς, η εξέταση πολιτιστικών δράσεων και προσώπων που δραστηριοποιήθηκαν σε όλο το δίκτυο πόλεων του νοτίου Καζακστάν είναι απαραίτητη για την πληρέστερη κατανόηση του ενιαίου, δυναμικού και αλληλένδετου ποντιακού πολιτιστικού ιστού της εποχής.

3.4 Η ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΩΣ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Από την έρευνά μου προκύπτει ότι σχεδόν σε κάθε οικογένεια Ποντίων που ζούσαν στον Καύκασο και εκτοπίστηκαν το 1949 στο Νότιο Καζαχστάν, στην περιοχή που το 1955 θα ονομαστεί επίσημα πόλη Κεντάου, υπήρχαν μέλη που γνώριζαν να παίζουν την ποντιακή λύρα. Η παρουσία της λύρας ήταν σχεδόν αυτονόητη μέσα στον οικογενειακό και κοινοτικό κύκλο. Κατά τα τραγικά χρόνια του εκτοπισμού, η ποντιακή λύρα και ο χορός αποτέλεσαν βασικούς πυλώνες στήριξης του ηθικού των ταλαιπωρημένων ανθρώπων, λειτουργώντας ως καταφύγιο ψυχής και τρόπος έκφρασης της εσωτερικής τους δύναμης. Αυτή η ανθεκτικότητα μέσα από την τέχνη αποδεικνύει ότι η πολιτιστική ταυτότητα των Ποντίων δεν υπήρξε απλώς ένα στοιχείο μνήμης, αλλά ένα ενεργό και ζωντανό μέσο επιβίωσης, αντίστασης και ελπίδας σε εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες.

Όπως έχει ήδη παρουσιαστεί εκτενώς μέσα από την αφήγηση του Βλάση Αγτζίδη⁸⁵, ο χορός το τραγούδι και ο ήχος της ποντιακής λύρας κατείχαν κεντρική θέση στη συλλογική έκφραση των Ελλήνων του Πόντου, ακόμη και σε στιγμές οριακής ιστορικής εμπειρίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο συγκλονιστικός χορός Ομάλ που τελέστηκε λίγο πριν από την εκτόπιση, όταν ακόμη και ηλικιωμένοι συμμετείχαν με δάκρυα στα μάτια, μετατρέποντας το δρώμενο σε τελετουργικό αποχαιρετισμό. Το συγκεκριμένο περιστατικό αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο ο παραδοσιακός χορός λειτουργούσε όχι μόνο ως ψυχαγωγικό μέσο, αλλά και ως συμβολικό όχημα μνήμης, αντίστασης και συλλογικής ταυτότητας.

Ο Θεοφάνης Σοπηλίδης, στα απομνημονεύματά του, αναφέρεται στη βαθιά σχέση των Ελλήνων με τη μουσική, εκφράζοντας την πεποίθησή του ότι η μουσικότητα αποτελεί έμφυτο χαρακτηριστικό της ελληνικής ταυτότητας. Υποστηρίζει πως, είτε ως επαγγελματίες είτε ως ερασιτέχνες, οι Έλληνες ζουν με τη μουσική ως αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς τους. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται στην παρουσία ταλαντούχων μουσικών ελληνικής καταγωγής στο Τσιμκέντ και τονίζει πως η ποντιακή λύρα δεν είναι απλώς ένα μουσικό όργανο, αλλά

85 Αγτζίδης Βλάσης, 1997, σ. 512-513.

ένα σύμβολο που αποτυπώνει την ιδιοσυγκρασία και την πολιτισμική ταυτότητα του ποντιακού ελληνισμού.

«Οι αγαπημένοι ήχοι αυτού του αρχέγονου οργάνου εμψύχωναν τους Πόντιους στους διωγμούς και στους ξεριζωμούς τους. Για εμάς, η λύρα δεν είναι απλώς μουσικό όργανο· είναι αναπόσπαστος σύντροφος της ιστορίας μας. Ακόμα και στη μαύρη διαδρομή με τα βαγόνια, από το Σουχούμι μέχρι το Καζακστάν, η κεμεντζέ δεν έπαψε να ηχεί. Μόλις σταματούσε η αμαξοστοιχία και υπήρχε λίγος χρόνος, οι νέοι έβγαιναν από τα βαγόνια, σχημάτιζαν κύκλο και με συνοδεία λύρας άρχιζαν τους χορούς και τα τραγούδια. Αυτές οι μικρές στιγμές, αυτοί οι αυτοσχέδιοι παραστάσεις, μας έδιναν την πίστη πως όλα θα πάνε καλά, πως κάποτε όλα θα φτιάξουν. Όταν φτάσαμε στο χωριό Μπαϊλντίρ, οι χοροί ξανάρχισαν κάθε Κυριακή. Σε έναν τόπο χωρίς ήχος πρασίνου, μόνο γυμνά βουνά και πέτρες, οι γνώριμες μελωδίες της κεμεντζέ μας κρατούσαν ζωντανούς. Η λύρα είναι ιερό σύμβολο του ποντιακού ελληνισμού· και μόνο στα χέρια ενός μουσικού μπορεί να αποκτήσει ζωή: να κάνει τους ανθρώπους να κλάψουν και να χαρούν, να αγαπήσουν και να ελπίσουν, να θυμούνται και να μη λησμονούν»⁸⁶.

Ο Δημήτρης Καρακοζίδης⁸⁷ επικαλείται το ίδιο αίσθημα: παρά τις σκληρές συνθήκες και την κόπωση που βίωσαν οι Έλληνες Πόντιοι στην περίοδο της μετεγκατάστασής τους στην περιοχή της μελλοντικής πόλης Κεντάου, η ζωή άρχισε σταδιακά να αποκτά ρυθμό, η μουσική, το τραγούδι και ο χορός επανήλθαν ως μέσα συλλογικής ανακούφισης και κοινωνικής συνεύρεσης. Δίπλα στις σκηνές όπου είχαν εγκατασταθεί οργανώνονταν μουσικές χορευτικές βραδιές, με αυτοσχέδιες πίστες φωτισμένες από τα φώτα φορτηγών και συνοδεία παραδοσιακών οργάνων, όπως ο κεμεντζές, το ντέφι, το μπαγιάν και η φουσαρμόνικα. Αν και οι ελληνικοί χοροί είχαν τον πρωταγωνιστικό ρόλο, δεν έλειπαν και οι επιρροές από ευρωπαϊκά είδη, όπως το ταγκό, το φοξτρότ και το βαλς. Αργότερα, βρέθηκε καταλληλότερος χώρος στο διπλανό οικισμό Κανταγκή, όπου οι συγκεντρώσεις έγιναν πιο οργανωμένες και άρχισαν να προσελκύουν και άλλους ντόπιους εργαζομένους, ενισχύοντας τη διαπολιτισμική αλληλεπίδραση και την κοινωνική συνοχή της κοινότητας.

⁸⁶ Θεοφάνης Σοπηλίδης, 2014.

⁸⁷ Δ. Καρακοζίδης, ανέκδοτα απομνημονεύματα «Από τον αρχαίο Πόντο στο Κεντάου», προσωπικό αρχείο συγγραφέα.

Ο συνθέτης Χριστόφορος Τεγκερμεντζίδης, στην προφορική συνέντευξη που μου παραχώρησε ευγενικά, ανακαλεί στη μνήμη του τα χρόνια στο Κεντάου και τον ρόλο της λύρας στη ζωή των εκτοπισμένων Ελλήνων Ποντίων:

«Μέρα και νύχτα αντηχούσε η λύρα. Η λύρα δημιουργούσε μια καθαρή ατμόσφαιρα λαϊκής δημιουργικής γοητείας. Ήταν η συνειδητοποίηση ότι είσαι Έλληνας Πόντιος. Μαζεύονταν σε μεγάλα πλήθη ανθρώπων. Όταν άρχιζε να παίζει, ο λαός βρισκόταν σε μια εντελώς διαφορετική κατάσταση. Ήταν χαρά. Ήταν μια πρωτοβουλία. Ήταν μια ελευθερία, μια ανάσα φρεσκάδας. Ένα μόνο όργανο δημιουργούσε τέτοια ατμόσφαιρα παρόλο την δύσκολη κατάσταση που βρίσκονταν οι άνθρωποι».

Πράγματι, στο Κεντάου, το κυρίαρχο παραδοσιακό μουσικό όργανο που συνόδευε τα τραγούδια, τους χορούς, τα έθιμα και τις πολιτισμικές εκδηλώσεις της ποντιακής κοινότητας ήταν η λύρα. Ειδικά στις αρχές της εξορίας, την περίοδο 1949-1960, υπήρχαν αρκετοί πολύ καλοί δεξιότεχνες λυράρηδες, αλλά και πολλοί οι οποίοι έπαιζαν ερασιτεχνικά στις μαζώξεις («παρακάθ») που έκαναν στα σπίτια τους, για φίλους και συγγενείς. Το αποδεικνύουν προφορικές μαρτυρίες, πηγές όπως και πλούσιο φωτογραφικό υλικό από τις προσωπικές συλλογές των πληροφορητών, όπου βλέπουμε τους λυράρηδες σε παρέες «παρακάθ» αλλά και σε διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως αρραβώνες, γάμους, γιορτές του Πάσχα και των Χριστουγέννων κ.ά. Όπως μαρτυρούν οι πληροφορητές μου, και ιδιαίτερα οι πιο ηλικιωμένοι, η ποντιακή λύρα διαδραμάτιζε κεντρικό ρόλο όχι μόνο σε επίσημες ή εορταστικές περιστάσεις, αλλά και στην καθημερινή κοινωνική ζωή των Ποντίων του Κεντάου. Η παρουσία της λύρας στο οικιακό περιβάλλον ήταν σχεδόν καθολική: υπήρχε σε κάθε σπίτι και σχεδόν πάντοτε κάποιο μέλος της οικογένειας γνώριζε να παίζει, έστω και σε ερασιτεχνικό επίπεδο, συνοδεύοντας σταθερά τις στιγμές της αναψυχής, όταν οι άντρες συνήθιζαν να παίζουν σκάκι ή τάβλι, συχνά καπνίζοντας, οι γυναίκες ασχολούνταν με το πλέξιμο, το κέντημα ή το μαγείρεμα, ενώ τα παιδιά έπαιζαν στον ίδιο χώρο.

Στη δεκαετία του σαράντα και μετέπειτα, το όνομα του λυράρη Γρηγόρη Λαϊνίδη (Γκοργκόρ) ήταν γνωστό στο Μεργαλημσάι (τον οικισμό ο οποίος, μαζί με το οικισμό Κανταγκί το 1955 συγκρότησαν την πόλη Κεντάου). Ο Γρηγόρης Λαϊνίδης συνόδευσε με τη λύρα του πολλές κοινωνικές εκδηλώσεις των Ποντίων του Κεντάου. Άλλοι καλοί λυράρηδες, που ήταν γνωστοί σε όλους ήταν ο Λάζαρος

Μπουρσανίδης και ο Κοσμάς Γυριχίδης αυτοδίδακτος ταλαντούχος οργανοπαίκτης, εκτός από την ποντιακή λύρα έπαιζε πλήκτρα και μπαλαλάικα, το παραδοσιακό έγχορδο μουσικό όργανο της Ρωσίας. Ο Νικόλαος Δεληγιάννης και ο Παύλος Χαρτομαντζίδης είναι επίσης ονόματα που έμεναν στην μνήμη των πληροφορητών μου, οι οποίοι διαβεβαιώνουν πως υπήρχαν και αρκετοί άλλοι Πόντιοι λυράρηδες στο Κεντάου, όπως και οργανοπαίκτες του τουλούμ, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το όνομα του Γουρίκα Εφρεμίδη. Το τουλούμ (ή αγγείον, τουλούμ'-ζουρνά, αγγείον του Πόντου) αποτελεί παραδοσιακό πνευστό μουσικό όργανο, χαρακτηριστικό της μουσικής παράδοσης του Πόντου. Πρόκειται για δερμάτινο σάκο (ασκό), κατασκευασμένο από κατσικίσιο ή πρόβειο δέρμα, ο οποίος λειτουργεί ως αεροθάλαμος· ο οργανοπαίκτης φυσά μέσω ειδικού επιστομίου (στομωτήρα ή φουσερόν), ώστε να αναπληρώνεται ο αέρας κατά τη διάρκεια του παιξίματος (Εικόνα 62, 63, 64). Σε αντιπαράβολή με τα ποντιακά μουσικά σχήματα που συναντούμε στην Ελλάδα, όπου κυριαρχούσαν παραδοσιακά η λύρα και το νταούλι, στο Κεντάου οι Πόντιοι συγκρότησαν το δικό τους οργανολόγιο που αντανakλούσε τόσο την τοπική κοινωνική πραγματικότητα όσο και τις δυνατότητες της εποχής. Αρχικά, τα βασικά όργανα ήταν η λύρα, το τουλούμ και το ντέφι. Το ντέφι (ντεφ) είναι κρουστό όργανο με μεμβράνη τεντωμένη σε ξύλινο σκελετό, συνήθως κυκλικό, στο οποίο προσαρμόζονται ζύλια δίνει τον ρυθμό και συνόδευε συχνά τους χορούς και τα τραγούδια⁸⁸.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πληροφορητών μου, καθώς οι συνθήκες διαβίωσης των Ποντίων βελτιώνονταν και υπήρχε πλέον οικονομική δυνατότητα για κοινωνικές εκδηλώσεις, γάμους, βαπτίσεις κ.λπ., πιο οργανωμένες και με περισσότερους καλεσμένους, δημιουργήθηκε η ανάγκη για μουσική συνοδεία με όργανα μεγαλύτερης έντασης από τη λύρα, καθώς τα τεχνικά μέσα της εποχής δεν ήταν επαρκή. Επιπλέον, με το πέρασμα του χρόνου, οι μεγαλύτεροι σε ηλικία λυράρηδες έφυγαν από τη ζωή, έτσι τη θέση της λύρας πήρε το ακορντεόν. Το ακορντεόν, όπως επισημαίνει και ο Κατσούδας, (όργανο ευρωπαϊκής προέλευσης που εισήχθη στον ποντιακό χώρο τον 20ό αιώνα), προσέφερε πολυφωνικές δυνατότητες και μεγαλύτερη ένταση, ανταποκρινόμενο καλύτερα στις ανάγκες μιας μεγάλης γιορτής στο Καζακστάν. Έτσι, η μετάβαση από τη λύρα στο ακορντεόν

88 Ανωγειανάκης Φοίβος, Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα, Μέλισσα, Αθήνα 1991.

σηματοδότησε μια σημαντική μετατόπιση στο μουσικό ήθος της ποντιακής διασποράς, όπως τεκμηριώνεται τόσο από προφορικές μαρτυρίες όσο και από τη σχετική βιβλιογραφία⁸⁹ (Εικόνα 65, 66, 67).

Βάσει των μαρτυριών ατόμων που είχαν ζήσει στο Κεντάου και των φωτογραφικών ντοκουμέντων που συλλέχθηκαν κατά την έρευνα, η ποντιακή μουσική υπήρξε αναπόσπαστο στοιχείο της ζωής των εξόριστων Ποντίων στην περιοχή. Δεν περιοριζόταν μόνο στις γιορτές, αλλά αποτελούσε θεμελιώδες κομμάτι της καθημερινής τους εμπειρίας. Οι πρώτοι εξόριστοι μετέδωσαν αυτή τη συνήθεια και στις επόμενες γενιές, διατηρώντας ζωντανή την πολιτισμική τους κληρονομιά. Τα φωτογραφικά ντοκουμέντα αποτυπώνουν τους Έλληνες του Κεντάου να συμμετέχουν σε εορταστικές εκδηλώσεις, αλλά και να συνοδεύονται από Πόντιους μουσικούς κατά τις εκδρομές στη φύση ή τα ταξίδια τους, υπογραμμίζοντας τον διαρκή ρόλο της μουσικής στην κοινωνική και πολιτισμική τους ζωή (Εικόνα 68, 69, 70).

Το 1949, υπό τον ήχο της ποντιακής μουσικής, οι εξόριστοι Έλληνες Πόντιοι στην περιοχή Μεργκαλιμσάι του Καζακστάν ξεκίνησαν να οικοδομούν την πόλη του Κεντάου και να ριζώνουν στη νέα τους πατρίδα. Με τους ίδιους ήχους, όμως, κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, αποχαιρετούσαν την πόλη επιστρέφοντας στην Ελλάδα, διατηρώντας έτσι μια αδιάλειπτη μουσική και πολιτισμική συνέχεια καθ' όλη τη διάρκεια της προσφυγικής τους εμπειρίας. Στο φωτογραφικό υλικό που συγκεντρώθηκε κατά την πορεία της έρευνας αποτυπώνονται οι γιορτές αποχαιρετισμού, στις οποίες συμμετείχαν πλήθος ανθρώπων, μεταξύ αυτών συγγενείς, φίλοι και γείτονες διαφόρων εθνοτήτων. Οι μνήμες μου από ορισμένες από αυτές τις εκδηλώσεις, στις οποίες είχα προσωπικά συμμετάσχει, ενισχύουν την κατανόηση του κλίματος που επικρατούσε: ένα μίγμα χαράς, συγκίνησης και ελπίδας, αλλά και βαθιάς θλίψης λόγω του αποχωρισμού. Πρόκειται για ανάμεικτα συναισθήματα που αντικατοπτρίζουν την πολυδιάστατη ψυχοσυναισθηματική εμπειρία της κοινότητας κατά τη στιγμή της αναχώρησης (Εικόνες 71, 72, 73, 74). Επιπλέον, ο ήχος της λύρας συνέχισε να συνοδεύει τη ζωή των Ποντίων, ακόμα και μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα, καθώς έπρεπε να αντιμετωπίσουν νέες

89 Κατσούδας Παύλος, Το ακορντεόν στην ελληνική λαϊκή μουσική, Δωδώνη, Αθήνα 2008.

προκλήσεις και δυσκολίες στην πατρίδα τους, επαναφέροντας τη μουσική ως μέσο πολιτισμικής στήριξης και κοινωνικής συνοχής (Εικόνα 75).

Η έρευνα για τον ρόλο της ποντιακής λύρας στη ζωή των Ελλήνων του Κεντάου συνέβαλε στην ουσιαστικότερη κατανόηση των ριζών και των βιωμάτων αυτής της κοινότητας. Η ευκαιρία να γνωρίσω από κοντά τα αδέρφια Γεωργιάδη, μέλη του ποντιακού μουσικού σχήματος «Κοίλιαλη», μέσα από την πρωτοβουλία του Σταύρου Σημαιοφορίδη, στάθηκε καθοριστική (Εικόνα 76).

Ο Σταύρος Σημαιοφορίδης και η σύζυγός του, κυρία Όλγα, μας υποδέχθηκαν με θερμή φιλοξενία στο σπίτι τους, προσφέροντάς μου τη σπάνια ευκαιρία να γνωρίσω από κοντά τους μουσικούς, να πραγματοποιήσω συνέντευξη μαζί τους και να δημιουργήσω ουσιαστικές ανθρώπινες και ερευνητικές επαφές. Αν και οι αδελφοί Γεωργιάδη δεν έζησαν ποτέ στο Κεντάου, η συνάντηση αυτή αποδείχθηκε εξαιρετικά διαφωτιστική. Η συζήτηση διεξήχθη σε ζεστή και φιλική ατμόσφαιρα, συνοδεύα ελληνικού καφέ και παραδοσιακών ποντιακών εδεσμάτων από τα χέρια της κυρίας Όλγας. Εκείνη τη στιγμή συνειδητοποίησα πως είχα κατανοήσει βαθύτερα στοιχεία της ποντιακής εμπειρίας, περισσότερα απ' όσα είχα έως τότε αντλήσει από βιβλιογραφικές και ψηφιακές πηγές. Η εμπειρία αυτή δεν ήταν απλώς μια ερευνητική συνάντηση· ήταν ουσιαστικά ένα αυθεντικό «παρακάθ», δηλαδή ένα παραδοσιακό ποντιακό κάλεσμα, το οποίο έως τότε γνώριζα μόνο σε θεωρητικό επίπεδο.

Ο Σταύρος αναφέρθηκε με ειλικρίνεια και έντονη συγκινησιακή φόρτιση στο Κεντάου, τόπο εκτοπισμού των παππούδων του. Περιέγραψε τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν, αλλά και τις μικρές χαρές που διατηρούσαν την ελπίδα ζωντανή. Η αφήγησή του ξεπέρασε τα όρια της απλής καταγραφής γεγονότων· μετέφερε συναισθήματα και εμπειρίες, ιδίως όταν μίλησε για τη μουσική τόσο την κλασική όσο και την ποντιακή, ως ζωτικό στοιχείο της ταυτότητάς του. Παράλληλα, τα αδέρφια Γεωργιάδη, ο Νικόλαος, ο Γιάννης και ο Γεώργιος, μοιράστηκαν μαζί μου προσωπικές μνήμες και βιώματα, αποκαλύπτοντας την πλούσια πολιτισμική κληρονομιά που τους μεταλαμπάδευσε ο πατέρας τους, που ήταν εξαιρετικός λυράρης. Μέσα από τις αφηγήσεις τους, αναδείχθηκαν οι προκλήσεις των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, αλλά και οι μεταγενέστερες εποχές με τις κοινωνικές εκδηλώσεις και τα γλέντια, όπου πρωταγωνιστικό ρόλο είχε το μουσικό σχήμα «Κοίλιαλη» από το Τζαμπούλ του Καζακστάν. Ιδιαίτερη στιγμή αποτέλεσε η αυθόρμητη μουσική παρέμβαση, κατά την οποία ο Γιάννης έπαιξε λύρα για να

συνοδεύσει τον Νικόλαο στο τραγούδι που σχετίζεται με το έθιμο «Επτά ζευγάρια και το τέκ». Μέσα από αυτή τη μουσική απόδοση, κατάφεραν να εξηγήσουν με τρόπο βιωματικό και ουσιαστικό το περιεχόμενο και τη σημασία του συγκεκριμένου ποντιακού γαμήλιου εθίμου.

Ο Γεώργιος, αν και δεν είχε άμεση μουσική συμμετοχή, διακρίθηκε ως πρώτος χορευτής στους ποντιακούς χορούς. Αναφέρθηκε στις προσπάθειες διατήρησης της χορευτικής παράδοσης και στην εμπειρία του ως φορέας χορών άγνωστων στην Ελλάδα, τους οποίους δίδασκε σε χοροδιδάσκαλο ποντιακού συλλόγου στην Αθήνα. Ο Γιάννης αναφέρθηκε εκτενώς στην περίοδο 1950–1990, το χρονικό πλαίσιο αυτής της έρευνας, καθώς και στη μουσικοκαλλιτεχνική πορεία του συγκροτήματος «Κοίλιαλη». Επιπλέον, μίλησε για την ενασχόλησή του με την οργανοποιία μετά την εγκατάστασή του στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990. Η συζήτηση που ακολούθησε, με επίκεντρο τη λύρα, το ποντιακό παραδοσιακό όργανο, υπήρξε ιδιαίτερα φορτισμένη, καθώς όλοι συμμετείχαν με πάθος, αναδεικνύοντας το βαθύτερο έρεισμα της πολιτισμικής αυτής μνήμης.

Ο Σταύρος, από την πλευρά του, μας έδειξε τις ποντιακές λύρες που διατηρούσε στο σπίτι του, εξηγώντας για ποιο εγγόνι προορίζεται καθεμία. Μέσα από αυτήν τη συζήτηση και την αλληλεπίδραση με αυτούς τους ανθρώπους, όχι μόνο μουσικούς, αλλά και ζωντανούς φορείς μνήμης και παράδοσης, κατανόησα ότι σχεδόν σε κάθε ποντιακό σπίτι η λύρα έχει συμβολική αξία και είναι παρούσα ακόμη κι αν δεν παίζεται από κάποιο μέλος της οικογένειας. Είναι το έμβλημα ενός λαού που υπέστη τρεις διαδοχικούς διωγμούς, αντιμετώπισε αμέτρητες αδικίες και δυσκολίες, και ωστόσο κατόρθωσε να διατηρήσει την ταυτότητά του, τη συλλογική του μνήμη και την εθνική του συνείδηση.

Τελικά, μέσα από αυτή την εμπειρία, επιβεβαιώθηκε και ο βασικός ερευνητικός σκοπός της εργασίας: να καταδειχθεί πως στο Κεντάου η λύρα δεν ήταν απλώς ένα μουσικό όργανο. Ήταν ο ήχος της ενότητας και της αντοχής ενός λαού στην εξορία, ένα άυλο σύμβολο που ένωνε τους Έλληνες Ποντίους που βρέθηκαν εκεί εκτοπισμένοι. Επίσης δεν έχει τόση σημασία πόσοι άνθρωποι γνώριζαν να παίζουν το συγκεκριμένο όργανο, όσο το γεγονός ότι η παρουσία της λύρας συμβόλιζε τη συλλογική συνείδηση και την πολιτισμική ανθεκτικότητα των Ποντίων, οι οποίοι έζησαν εξόριστοι στο Καζαχστάν, συμβιώνοντας με πληθυσμούς διαφορετικής εθνοτικής προέλευσης. Στις επόμενες παραγράφους, παραθέτω τις

μαρτυρίες που συνδέουν άρρηκτα μνήμες, συναισθήματα και ιστορικές εμπειρίες με την λύρα όχι απλώς ως εργαλείο μουσικής έκφρασης, αλλά ως ταυτοτικό έμβλημα, γέφυρα ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, που συνδέει τους Ποντίους με τις ρίζες τους όπου κι αν βρίσκονται.

Ροζαλία Σαμσωνίδη:

«Αυτό είναι ένα πολύ ευαίσθητο θέμα για μένα. Για εμένα η λύρα συμβολίζει τον πόνο, γιατί ο ήχος της συνόδευε τον λαό μας στα βάσανα που πέρασαν. Όταν ακούω τη λύρα, πάντα μου έρχεται να κλάψω, δεν ξέρω γιατί. Θυμάμαι τους παππούδες και τις γιαγιάδες μου, τον πατέρα μου, που πάλεψε να επιβιώσει στη Σοβιετική Ένωση έχοντας το ελληνικό διαβατήριο και διατηρώντας την ελληνική υπηκοότητα — δεν την άλλαξε ποτέ σε όλη του τη ζωή. Αυτό, φυσικά, είναι πόνος. Αναμφίβολα. Για μένα. Δεν ξέρω τι σήμαινε για όλους εμάς. Για μένα, ήταν πόνος. Όταν ακούγαμε τη λύρα, χορεύαμε κιόλας, φυσικά, αλλά... όλα τα τραγούδια, ακόμα και τα χορευτικά, έχουν πόνο, γιατί δημιουργήθηκαν από τους Πόντιους σε δύσκολες εποχές, στα χρόνια των εκτοπισμών και των κακουχιών. Πάντα νιώθαμε ξένοι σε όλα τα μέρη όπου βρεθήκαμε. Δεν ξέρω τι άλλο να σου πω, αλλά η ποντιακή λύρα, φυσικά, είναι το όργανό μας. Το εκτιμάμε, το αγαπάμε, και μάλλον όλοι το θεωρούμε το καλύτερο. Αλλά είναι γνήσιο ποντιακό. Δεν είναι τουρκικό.»

Σταύρος Σημαιοφορίδης:

«Αν ήμασταν στην ΕΣΣΔ, θα έλεγα “σαν το γούσλι για τον Σαντκό!”⁹⁰». Για τους Πόντιους Έλληνες, αυτό το μουσικό όργανο είναι αυτό που χαϊδεύει το αυτί και εκφράζει τα βαθιά συναισθήματα της ψυχής! Είναι το γάλα της μητέρας και τα παραμύθια της γιαγιάς. Γι’ αυτό και οι Έλληνες στην ηλικία μου δεν προτιμούμε την ηλεκτρική ποντιακή λύρα, αλλά τον αυθεντικό και φυσικό ήχο του κεμεντζέ! Ο ήχος αυτός αντικατοπτρίζει όλη τη θλίψη, τον πόνο και τις δυσκολίες από τη μια πλευρά, και τη χαρά, την ελπίδα και την πίστη για το μέλλον από την άλλη».

Δημήτρης Καρακοζίδης:

«Το κεμεντζέ είναι η μουσική ψυχή των Ποντίων».

90 Το гусли (γκ[κ]ούσλι) είναι παραδοσιακό ρωσικό μουσικό όργανο, παρόμοιο με την άρπα ή τη λύρα. Ο Садко (Σάντκο) είναι ήρωας της ρωσικής προφορικής επικής ποίησης (μπάγκαλα), ο οποίος είναι γνωστός για την ικανότητά του να παίζει μουσικά όργανα, όπως το γούσλι και συνδέεται με τον μύθο της Ρωσίας και την παραδοσιακή μουσική της.

Σοφία Πουμπουρίδου:

«Η ποντιακή λύρα ήταν αναπόσπαστο κομμάτι κάθε ποντιακού σπιτιού. Ακόμα κι αν κανείς στην οικογένεια δεν έπαιζε, οι Έλληνες Πόντιοι φρόντιζαν να την αποκτήσουν για τα παιδιά και τα εγγόνια τους, ώστε να μην λείπει από κανένα ελληνικό ποντιακό σπίτι. Ήταν και παραμένει σύμβολο ανίκητης σύνδεσης με την πολιτιστική και εθνотική ταυτότητα των Ποντίων».

Δημήτρης Καρασαββίδης:

«Για τους Ποντίους, η λύρα αποτελεί το εθνικό τους μουσικό όργανο. Είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πολιτιστική τους ταυτότητα, συνοδεύοντάς τους τόσο στις χαρές όσο και στις λύπες. Για μένα προσωπικά, η λύρα αντιπροσωπεύει ολόκληρο τον εσωτερικό μου κόσμο. Είναι κάτι που δεν μπορώ να εκφράσω με απλά λόγια, καθώς τα συναισθήματά μου απέναντί της είναι εξαιρετικά βαθιά. Όταν ακούω τον ήχο της, νιώθω μια πρωτόγνωρη συγκίνηση, σαν να “αρρωσταίνω” με την καλή έννοια. Είναι μια εμπειρία σχεδόν εκστατική».

Τατιάνα Ταμπουλίδου:

«Πιστεύω πως η ποντιακή λύρα, ο ήχος της, για εμένα και για την οικογένειά μου ήταν και είναι μια αόρατη κλωστή που μας ένωνε με τις ρίζες μας, ιδιαίτερα στα χρόνια που ζήσαμε μακριά από την Ελλάδα. Ο ήχος της μπορεί να φέρει στην επιφάνεια συναισθήματα που δύσκολα εκφράζονται με λέξεις — τη βαθιά σύνδεση με την παράδοση και τη νοσταλγία. Η μητέρα μου, άλλωστε, συχνά δάκρυζε ακούγοντάς την».

Χριστόφορος Τεγκερμεντζίδης:

«Η ποντιακή λύρα είναι φάρος. Είναι η εθνική δάδα που φωτίζει όλη τη ζωή των Ποντίων. Χωρίς τη λύρα δεν μπορεί να υπάρξει καμία εκδήλωση που διοργανώνεται από Ποντίους. Είναι χοροί, τραγούδια και ούτω καθεξής. Τα πιο εντυπωσιακά τραγούδια και χοροί, με πολύ μεγάλο ρυθμικό δυναμισμό και ένταση, βρίσκονται, βρίσκονταν και θα βρίσκονται πάντα στη βάση όλων των εορτασμών και των εκδηλώσεων αυτού του λαού».

Νίκος Γεωργιάδης:

«Όσον αφορά το τι είναι η λύρα για εμένα και για τους Πόντιους, θα σου πω το εξής. Έχω ένα ποίημα. Ονομάζεται “Πάντα Τικιά”. Τικ σημαίνει “όρθιος”. Υπάρχει και ο ποντιακός χορός Τικ. Τίκια σημαίνει “πάντα όρθιος”. Έτσι λοιπόν, έχω ένα δίστιχο που απαντάει στην ερώτησή σου: *Περήφανος ο Ρωμαίον καμμίαν’ κι γονατίζ’ / Με τη λύρας τη λαλίαν σκούται πολιτείας χτίζ’*. Αυτό σημαίνει: Ο περήφανος Έλληνας ποτέ δεν γονατίζει, δεν πέφτει. Και με τη φωνή της λύρας σηκώνεται, χτίζει πόλεις. Καταλαβαίνεις τώρα τι είναι η λύρα για εμάς;»

3.5 ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΠΟΝΤΙΑΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Η ποντιακή κοινότητα του Κεντάου, παρά τις δυσκολίες της καθημερινότητας και τις οικονομικές στερήσεις, δεν απώλεσε ποτέ την επαφή της με την ελληνική της κουλτούρα. Ο Δημήτρης Καρακοζίδης θυμάται ότι, στις αρχικές φάσεις εγκατάστασης, οι Έλληνες ήταν ελάχιστοι και, ως εκ τούτου, οι τοπικές κοινωνίες αντιμετώπιζαν τα έθιμα και τις γιορτές τους, όπως τα κάλαντα, ως κάτι σχεδόν «φανταστικό». Σε μεταγενέστερη περίοδο, οι Ρώσοι γείτονές τους, ο παππούς Νικολάι και η γιαγιά Γκάλια, διηγούνταν χαρακτηριστικά: «Μας εντυπωσίαζε η ψυχική δύναμη αυτών των ανθρώπων, πώς κατάφερναν να αστειεύονται και να διασκεδάζουν, παρ' όλη τη φτώχεια. Βάφονταν, μεταμφιέζονταν, και κατασκεύαζαν μόνοι τους εξαιρετικά αστείες μάσκες»⁹¹. Η πολιτισμική αυτή αλληλεπίδραση οδήγησε, σε μεταγενέστερα έτη, στην υιοθέτηση των ελληνικών εθίμων και από άλλες κοινότητες. Ήδη από την επόμενη Πρωτοχρονιά, ολόκληρος ο οικισμός του Μιργκαλιμσάι άρχισε να γιορτάζει μαζί με τους Έλληνες. Το σύνθημα «Γιορτάζουμε αλλά ελληνικά» ακουγόταν παντού, και σταδιακά εδραιώθηκε η αντίληψη πως οι εορτές, όπως η Πρωτοχρονιά, τα Χριστούγεννα και οι Απόκριες, αποτελούσαν κοινή πολιτιστική κληρονομιά. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε η γιαγιά Γκάλια: «Έτσι απλά, όλα έγιναν γιορτές όλων μας».

Οι κύριες θρησκευτικές εορτές στην πόλη Κεντάου αποτελούσαν, στην πράξη, πεδίο διαπολιτισμικής σύγκλισης, καθώς εορτάζονταν συλλογικά από άτομα διαφορετικών εθνοτικών και θρησκευτικών ταυτοτήτων. Ενδεικτικά, κατά τον εορτασμό του Πάσχα, στην τοπική αγορά η οποία βρισκόταν μεταξύ του σιδηροδρομικού σταθμού και της περιοχής Οσομπστρόι (σημερινό Σαχτοστρόι) άνθρωποι από διαφορετικές κοινότητες συγκεντρώνονταν για να συμμετάσχουν σε ένα ιδιαίτερο λαϊκό έθιμο με αυγά. Οι συμμετέχοντες, ανεξαρτήτως καταγωγής, προμηθεύονταν αυγά από τους πωλητές και λάμβαναν μέρος σε συμβολικούς «αγώνες» αυγών, όπου το αυγό κάθε ατόμου χτυπούσε εκείνο του άλλου. Ο ηττημένος, δηλαδή εκείνος του οποίου το αυγό έσπαγε, αναλάμβανε το κόστος των δύο κουβάδων και προσέφερε την πρώτη φιάλη αλκοόλ, σηματοδοτώντας με αυτό τον τρόπο την έναρξη της γιορτινής συνεύρεσης. Η εθνική ή θρησκευτική ταυτότητα

91 Καρακοζίδης Δημήτρης, ανέκδοτα απομνημονεύματα «Από τον αρχαίο Πόντο στο Κεντάου», προσωπικό αρχείο συγγραφέα, σελ. 42.

των συμμετεχόντων δεν ετίθετο υπό συζήτηση, η γιορτή εθεωρείτο κοινή και συλλογική. Ανάλογη πρακτική παρατηρείται και στις κηδείες, όπου οι Έλληνες Πόντιοι διατηρούσαν τα παραδοσιακά τους ταφικά έθιμα, ενώ ταυτόχρονα η συμμετοχή ήταν ανοικτή σε όλα τα μέλη της πολυεθνικής κοινότητας (Εικόνα 77).

Παρά τις τυπικές συστάσεις από τις σχολικές αρχές περί «ενδεδειγμένης συμπεριφοράς» με χαρακτηριστικά παραδείγματα απαγορεύσεων, όπως η είσοδος με βαμμένα αυγά, στην πράξη η δύναμη της καθημερινής συνύπαρξης αποδείχθηκε ισχυρότερη από τις επίσημες προειδοποιήσεις. Με την πάροδο του χρόνου και την αύξηση της παρουσίας Καζάκων και εκπροσώπων άλλων εθνοτικών ομάδων, καθιερώθηκε η πρακτική της κοινής συμμετοχής στα γιορτινά τραπέζια, είτε επρόκειτο για το Πάσχα και τα Χριστούγεννα είτε για το Κουρμπάν Μπαϊράμ. Το φαινόμενο αυτό αντανakλά το βαθύ αίσθημα αλληλεγγύης, φιλίας και αμοιβαίου σεβασμού που χαρακτήριζε τις διαπροσωπικές σχέσεις των κατοίκων της πόλης.

Ιδιαίτερα διαδεδομένη μεταξύ των Ποντίων ήταν η πρακτική των «παρακαθιών» άτυπες, φιλικές συγκεντρώσεις σε οικίες, όπου φίλοι και συγγενείς εναλλάσσονταν φιλοξενώντας ο ένας τον άλλον. Σε αυτές τις μαζώξεις, η ποντιακή λύρα είχε πρωταγωνιστικό ρόλο, συνοδεύοντας το τραγούδι, τις αφηγήσεις και τις συζητήσεις, ενώ δεν έλειπαν το κρασί και οι λιτοί μεζέδες. Τα «παρακάθ» λειτουργούσαν όχι μόνο ως μορφή ψυχαγωγίας, αλλά και ως ισχυρός μηχανισμός πολιτισμικής συνοχής και ενδυνάμωσης της συλλογικής ταυτότητας των Ποντίων στην εξορία⁹².

Η φωτογραφία, την οποία μου παραχώρησε ευγενικά από την προσωπική του συλλογή ο πληροφορητής μου Σταύρος Σημαιοφορίδης, απεικονίζει το έθιμο του «λογόκοψιμου» ή «λογοδοσίας». Πρόκειται για την υπόσχεση γάμου του Ευγένιου Παρασκευοπούλου με τη Χρυσή Σημαιοφορίδη (θεία του πληροφορητή), το 1949 στο Μπατούμι. Ο γάμος τελέστηκε στην συνέχεια εντός του τρένου που μετέφερε την οικογένεια στον εκτοπισμό προς το Καζαχστάν, υπό ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες. Ο Ιβάν Τζούχα, στο βιβλίο του, αναφέρει την περίπτωση αυτή του ζευγαριού, καθώς και άλλες παρόμοιες, που έλαβαν χώρα κατά το ταξίδι των εκτοπισμένων Ποντίων από

92 Ε. Καλαντζίδου, «Ποντιακή μουσική και κοινωνική μνήμη: το παρακάθ' ως χώρος αναπαραγωγής ταυτότητας», στο: *Μουσικές Παραδόσεις στην Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2010. Βλ. επίσης Χ. Τζανουλίδου, *Η μουσική παράδοση των Ποντίων προσφύγων στη Βόρεια Ελλάδα*, ΚΕΠΕΜ, Θεσσαλονίκη 2003.

τον Καύκασο στο Καζακστάν, περιγράφοντας τόσο τις συνθήκες μεταφοράς όσο και τις ιδιαιτερότητες της διαδρομής. Οι εκτοπισμένοι, οι οποίοι ονομάζονταν επίσημα «ειδικοί οικιστές», ταξίδευαν δεκαπέντε ημέρες έως τον τόπο εξορίας, περιμένοντας με μεγαλύτερη ανυπομονησία τις στάσεις παρά το τέλος της πορείας. Κατά τις στάσεις, τους επιτρεπόταν να κατεβαίνουν από τα βαγόνια και να περπατούν στην αποβάθρα, ενώ ο επικεφαλής ενίσχυε τη φρούρηση με πρόσθετα φυλάκια. Σε πολυσύχναστους σταθμούς, οι συρμοί οδηγούνταν σε απομονωμένες γραμμές ή αδιέξοδα, ώστε να μην ακούγονται οι φωνές των επιβατών για τροφή και νερό. Επιπλέον, στις στάσεις δινόταν η δυνατότητα ανταλλαγής επιβατών μεταξύ βαγονιών, για να ξανασμίξουν χωρισμένες οικογένειες, πάντα «κεφάλι με κεφάλι», ώστε να παραμένει σταθερός ο αριθμός των επιβατών. Χαρακτηριστικά, η οικογένεια Χαραμπατζή επανενώθηκε με συγγενή σε άλλο βαγόνι, ανταλλάσσοντάς τον με έναν μοναχικό Κριμαίο Τατάρο. Παρόμοια περιστατικά σημειώθηκαν στο Ομσκ, όπου η Σοφία Κωνσταντινίδη βρήκε τον πατέρα της και, με έγκριση του επικεφαλής, η οικογένειά της κατευθύνθηκε προς την περιοχή Κεμέροβο. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι επίσης η περίπτωση ενός ζευγαριού από την Ατζαρία, του Ευγένιου Παρασκευόπουλο και της Χρυσούλας Σημαιοφορίδη, οι οποίοι είχαν αρραβωνιαστεί δύο ημέρες πριν από την εκτόπιση, αλλά τοποθετήθηκαν σε διαφορετικά βαγόνια· ο συγγενής του γαμπρού, Λάζαρος Παρασκευόπουλος, αναγκάστηκε να παρέμβει και να διαπραγματευθεί με τον επικεφαλής, προκειμένου να αποφευχθεί ο οριστικός τους χωρισμός. Όταν προέκυψε η ανάγκη εύρεσης αντικαταστάτη για να πραγματοποιηθεί η ανταλλαγή, καθοριστική υπήρξε η συμβολή του Λάζαρου Τσουκαλά, ο οποίος δέχθηκε να μετακινηθεί στο βαγόνι όπου βρισκόταν η Χρυσούλα, ώστε εκείνη να μπορέσει να μεταφερθεί δίπλα στον μνηστήρα της⁹³.

Οι μαρτυρίες αυτές καταδεικνύουν όχι μόνο τις δυσχερείς συνθήκες του αναγκαστικού ταξιδιού, αλλά και τις προσπάθειες των εκτοπισμένων να διατηρήσουν την οικογενειακή και κοινωνική τους συνοχή εν μέσω μιας βίαιης και απάνθρωπης διαδικασίας. Το συγκεκριμένο τεκμήριο αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα από τις πολυάριθμες παρόμοιες εμπειρίες Ποντίων, οι οποίοι, παρά τις συνθήκες καταναγκαστικής μετακίνησης και αποξένωσης επέδειξαν αξιοσημείωτη επιμονή στη διατήρηση των πολιτισμικών τους πρακτικών. Η προσήλωσή τους στην ποντιακή

93 Ντζούχα Ιβάν, 2008, σ. 260.

μουσική, στις τελετουργικές πρακτικές και στις μορφές κοινοτικής ζωής καταδεικνύει όχι μόνο την αγάπη για την παράδοση, αλλά και τη βαθιά στωικότητα και θέληση για επιβίωση και συνέχιση.

Εικόνα 4. Μπατούμ 1949: «Λογοκόψιμο» του Ευγένιου Παρασκευόπουλου με την Χρυσή Σημαιοφορίδη (θεία του Σταύρου Σημαιοφορίδη, η φωτογραφία από την προσωπική συλλογή του), λίγο πριν την εξορία - ο γάμος τελέστηκε μέσα στο τρένο που τους μετέφερε στο Κεντάου

Τη διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει και η μαρτυρία του Δημήτρη Καρακοζίδη, ο οποίος ανακαλεί γεγονότα από τα παιδικά του χρόνια στο νέο τόπο εγκατάστασης, στο Κεντάου του Καζαχστάν, περιγράφοντας τη διατήρηση των ποντιακών εθίμων στις νέες κοινωνικές συνθήκες, ακόμα κι όταν, μετά τα πρώτα δύσκολα χρόνια επιβίωσης, η καθημερινότητα άρχισε σταδιακά να βελτιώνεται.

«Η ζωή γινόταν καλύτερη. Πολλοί Έλληνες άρχισαν να χτίζουν φούρνους στις αυλές των σπιτιών τους. Τα αποκαλούσαν φούρνι, όχι φούρνους, όπως στη νεοελληνική γλώσσα. Και άρχισαν να ψήνουν ψωμί. Έχουν περάσει πολλά χρόνια από τότε, όμως εκείνο το ψωμί, το σπιτικό, έχει μείνει στη μνήμη μου ως το πιο νόστιμο απ' όλα. Ήρθαν τα Χριστούγεννα, η Πρωτοχρονιά. Όλοι οι ελληνικοί φούρνοι δούλευαν στο φουλ. Φυσικά, και η δική μας μητέρα είχε ψήσει κάθε λογής λιχουδιές, ήταν

πραγματική γιορτή για όλη την οικογένεια. Όμως, το πιο αξιοσημείωτο ήταν πως, υπό τους ήχους της κεμεντζέ και του νταουλιού, εμφανίστηκαν οι καλαντιστές. Οι ντόπιοι απορούσαν: “Γιατί κυκλοφορείτε τη νύχτα με μουσικές, φορώντας μάσκες, και τραγουδάτε από σπίτι σε σπίτι;” Οι Έλληνες άρχισαν να γιορτάζουν κι άλλες εορτές. Οργάνωναν τραπέζια για βαφτίσια, για ονομαστικές εορτές, και τελούσαν γάμους. Με κάποιον τρόπο, μάθαιναν σε ποιο κολχός υπήρχε νύφη κατάλληλη για κάποιον γαμπρό. Ακολουθούσε το προξενιό και κατόπιν... ο γάμος»⁹⁴.

Αξιοσημείωτη είναι η προσπάθεια του Δημήτρη Καρακοζίδη για την ανάκτηση και ανασύνθεση των στίχων των Ποντιακών Καλάντων της Πρωτοχρονιάς, μιας από τις σημαντικότερες εκφάνσεις της ποντιακής προφορικής παράδοσης. Αν και βαθιά ριζωμένη στη συλλογική μνήμη, το ποιητικό αφήγημα είχε αρχίσει να ξεχνιέται, ιδιαίτερα στο μεσαίο αφηγηματικό μέρος. Αντίθετα, η αρχή και το τέλος διασώζονταν ευκολότερα, χάρη στη δύναμη της τυπολογικής επανάληψης στην προφορική λογοτεχνία. Η πρωτοβουλία του Καρακοζίδη δεν στηρίχθηκε σε γραπτές πηγές, αλλά σε προφορικές μαρτυρίες ηλικιωμένων Ποντίων, γεννημένων μεταξύ 1913 και 1925, οι οποίοι το 1949 εκτοπίστηκαν στο Κεντάου. Μεταξύ αυτών, ξεχωρίζουν οι μαρτυρίες της Ελένης Καρασίδη (γεν. 1913), του Ανδρέα Σουρμαϊδή, στενού φίλου του πατέρα του, του Λάζαρου Κολπακίδη και της Ελπίδας Σαρουϊδή. Μέσα από αποσπασματικές αναμνήσεις, η προσπάθεια εστίασε στη συγκέντρωση λέξεων, φράσεων και επιμέρους τετράστιχων, όπως είχαν εντυπωθεί στη μνήμη των ηλικιωμένων. Η δυσκολία της ανασύνθεσης οδήγησε προσωρινά τον Καρακοζίδη στην απογοήτευση, μέχρι τη στιγμή που, όπως ο ίδιος αναφέρει, οι ηλικιωμένοι τον ενθάρρυναν με πειρακτικό αλλά ουσιαστικό τρόπο να συνεχίσει, λέγοντάς του χαρακτηριστικά πως «μόνο δειλός και όχι Πόντιος θα τα παρατούσε». Η στάση αυτή είναι ενδεικτική του τρόπου με τον οποίο οι κοινότητες μεταφέρουν την πολιτισμική ευθύνη στις επόμενες γενιές, όχι μόνο ως καθήκον, αλλά και ως ηθική και συναισθηματική υποχρέωση. Ακολουθώντας την παραδοσιακή λογική της συλλογικής σύνθεσης, ο Δ. Καρακοζίδης κατέληξε στη δημιουργία ενός «νέου» κειμένου, με βάση τα αυθεντικά θραύσματα, το οποίο όμως διατηρεί την εσωτερική λογική και το ύφος της παλιάς μορφής. Η νέα σύνθεση πλαισιώθηκε από πρωτότυπη

94 Καρακοζίδης Δημήτρης, ανέκδοτα απομνημονεύματα «Από τον αρχαίο Πόντο στο Κεντάου», προσωπικό αρχείο συγγραφέα.

μουσική που βασίστηκε στους ρυθμούς των παραδοσιακών ποντιακών χορών, ώστε το τελικό αποτέλεσμα να μην αποτελεί απλώς καταγραφή, αλλά ενεργή επαναφορά της μνήμης στη ζωντανή κοινότητα:

*Αρχή μηνά, κ' αρχή χρόνιά, Κ' αρχή καλός μας χρόνος
Άγιος Βασίλεις έρχεται. Κ' από την Καίσαρεια,
Βαστά εικόνα και χαρτί, Χαρτί κε καλαμάρι,
Το καλαμάρι έγραφε, Κε το χαρτί ομίλη.
Βασίλε, απόθαιν έρχεσαι; Κ' απόθαιν κατεβαίνεις,
Από της μάνας έρχομαι, Και στο σχολείο πηγαίνω.
Κατσενά φας, κατσενά πίνς, Κατσενά τραγουδήσις.
Κ' εγώ τραγούδια δεν ξέρω. Πες μας τιν αλφαβήτα.
Ξηρό ραβδί, χλορό κλαδί, Χλορό βαστά τη πέτρα.
Κ' απανος τα βλαστάρια. Πέρδικας κελαϊδόσαν.
Δεν ήσαν μόνο πέρδικες. Ήσαν κε περιστέρια.
Εδό σο σπιτ που έρθαμε, Να ζή ο ικοκύρης.
Να ζήσει χρόνια εκατόν! Ημέρες χιλιάδες!
Η ευτυχία με τ' εσάς! Έτη πολλά, κε να ζήται κ' αλο καλά!⁹⁵*

Το παράδειγμα αυτό αποδεικνύει πώς η λαϊκή παράδοση δεν είναι στατική ούτε «μουσειακό» φαινόμενο, αλλά μπορεί να επανενεργοποιηθεί και να πάρει νέα μορφή μέσα από συλλογική προσπάθεια, ενσυναίσθηση και δημιουργικότητα. Οι ποντιακές καλαντιστικές παραδόσεις, αν και προφορικές, φέρουν εντός τους ισχυρά

95 Τα ορθογραφικά σφάλματα δικαιολογούνται από την περιορισμένη εξοικείωση του συγγραφέα με την ελληνική γραφή. Η σύγκριση ωστόσο με την καταγραφή του Νίκου Γεωργιάδη δείχνει μια ικανοποιητική επιβίωση των στίχων. Ο Νίκος Γεωργιάδης υπήρξε μέλος του ποντιακού μουσικού συγκροτήματος «Κοϊλιάλη» στο Τζαμπούλ του Καζακστάν, όπου ξεχώριζε για την ικανότητά του στον αυτοσχεδιασμό στα «δίστιχα», τα οποία συνήθως εκτελούνταν στα ποντιακά γλέντια και παρακάθια, καθώς και για τις φωνητικές του ικανότητες στα ποντιακά τραγούδια. Τα λόγια των πρωτοχρονιάτικων καλάντων τα έμαθε από τους παππούδες του, συνεχίζοντας έτσι την προφορική οικογενειακή παράδοση. Η συμμετοχή του στο συγκρότημα και η οικογενειακή μουσική παράδοση, με τον πατέρα του γνωστό λυράρη και τα αδέρφια του επίσης μουσικούς, διαμόρφωσαν την καλλιτεχνική του ταυτότητα και την βαθιά γνώση της ποντιακής παράδοσης. Μετά τη μετοίκισή του στην Ελλάδα και τη συνταξιοδότησή του (2009), αφιερώθηκε συστηματικά στη συγγραφή, χρησιμοποιώντας αποκλειστικά ποντιακή διάλεκτο. Για τον σκοπό αυτό πραγματοποίησε εκτενή έρευνα, αξιοποιώντας λεξικά και τη γραμματική της ποντιακής γλώσσας από την Επιτροπή Ποντιακών Μελετών στην Αθήνα, καθώς και ειδικά λογισμικά που του επέτρεπαν να γράφει ηλεκτρονικά στην ποντιακή. Το έργο του περιλαμβάνει δύο βιβλία (Ποιητική συλλογή και Μύθοι του Αισώπου στην ποντιακή), καθώς και ανέκδοτο υλικό με ποιήματα, διηγήματα και μύθους. Η προσήλωσή του στην αυθεντική χρήση της διαλέκτου καθιστά τους στίχους του αξιόπιστη πηγή για τη μελέτη της ποντιακής προφορικής και γραπτής παράδοσης.

πολιτισμικά συμφραζόμενα, τα οποία, όταν αναβιώνονται, ενισχύουν τη συνοχή της κοινότητας και την αίσθηση συνέχειας με το παρελθόν.

Ο Δημήτρης Καρακοζίδης έχει επίσης ανακτήσει τους στίχους του τραγουδιού «Εμαράθεν το λούλουδημ», με τη βοήθεια της Αναστασίας Παναγιώτωβνας Σολόδοβα ποντιακής καταγωγής, γεννημένης το 1915. Σύμφωνα με τον ίδιο, το τραγούδι περιλαμβανόταν στο ρεπερτόριο του ελληνικού θεάτρου του Τσιμκέντ και παρουσιαζόταν στο πλαίσιο της παράστασης «Τη Τρίχας το Γεφύρ'», κατά την περιοδεία του θιάσου στο Κεντάου την δεκαετία του '60. Το τραγούδι αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τον ίδιο, καθώς ερμηνεύοντάς το ο γιος του ο Αλέξανδρος αναδείχθηκε πρώτος εκπρόσωπος του Καζακστάν που τιμήθηκε με βραβείο στο Διεθνές Φεστιβάλ Ελληνικού Τραγουδιού στη Μαριούπολη το 2008. Αντιπαραβάλλοντάς το με την καταγραφή του Παναγιώτη Μωυσιάδη, ιδρυτικού μέλους της Ευξείνου λέσχης Πτολεμαΐδας (στην δεύτερη στήλη), βλέπουμε την επιμονή της προφορικής ποντιακής παράδοσης:

*Εμαρέθεν το λουλούδημ
Της αγάπημ πριν ν' ανοί
Γάλε γάλε το τραγούδημ
Με κλαινίζ παρήγορη*

*Εμαρέθεν το λουλούδ'ιμ'
τη εγάπ'ς ιμ'ους ν' ανθίζ',
και το κάρδοπο μ', το μαύρον,
ας 'ς σο κλάμαν φτυλακίζ'...*

*Ας κυλιούνταν τα δάκραμ
Η καρδιάμ ας πόνοι
Το πουλήμ στα ποταμ άκρα
Κη πετα κι κε λαγεδης*

*Κι ας κυλίουσαν τα δάκρια μ'
και το ψόπο μ' ας πονεί,
το πουλί μ' 'ς σα ποταμάκρια
νε πετά, νε κελαηδεί...*

*Γιατί είπες με αγαπά ξε
Κε δεν θέλεις να φιλής
Ποτε στεκο κε τερο σε
Η καρδιάμ φηλακήζ.*

*Τραγωδώ 'σεν και μενώ 'σεν
τη σεβτάς είμ' ορφανός,
ας σ' εσέν μακρά 'κι στέκω
θ' αποθάνω μαναχός...!*

*Έλα πούλι μ', έλα γιαβρι μ'
την εγάπ' μ' απιδιαβαίντς,
'ς σην καρδιά μ' 'ποίκα φωλέαν
για τ' εσέναν, να εξέρτ'ς...*

Ο Καρακοζίδης καταγράφει επίσης χαρακτηριστικές στιγμές από τον εορτασμό των θρησκευτικών εορτών, όπως αυτές βιώνονταν από τους Έλληνες Ποντίους της περιοχής του Κεντάου. Σύμφωνα με την περιγραφή του, οι κάτοικοι διατηρούσαν την παράδοση των καλάντων, τα οποία έψαλλαν κατά την Πρωτοχρονιά, τα Χριστούγεννα, αλλά και κατά την περίοδο της Αποκριάς. Η

πρακτική αυτή περιλάμβανε επισκέψεις από σπίτι σε σπίτι, κυρίως σε οικίες συγγενών και φίλων. Κατά την Αποκριάτικη νύχτα, υπήρχε η αντίληψη ότι η εστία δεν έπρεπε να σβήσει σε κανένα ελληνικό σπίτι, ενώ, όπως και κατά τη διάρκεια των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, οι πόρτες έπρεπε να παραμένουν ανοιχτές. Η γιορτή της Αποκριάς, αν και αρχικά ελληνική, έγινε σταδιακά αποδεκτή και από άλλες εθνοτικές ομάδες της περιοχής. Οι τοπικές αρχές, μολονότι προωθούσαν μια πολιτική περιορισμού των θρησκευτικών εκδηλώσεων, αντιμετώπιζαν αμηχανία απέναντι σε τέτοιες λαϊκές εκφράσεις. Όπως σημειώνεται, «υπάρχουν πράγματα που απλώς δεν μπορούν να απαγορευτούν», καθώς ακόμη και οι ίδιοι οι κρατικοί λειτουργοί, ως άνθρωποι, εκτιμούσαν τη χαρά των εορτών, περιλαμβανομένων και των θρησκευτικών.

Κεντρικά στοιχεία όλων των εορταστικών εκδηλώσεων υπήρξαν η μουσική, το χιούμορ, η διασκέδαση, οι μεταμφιέσεις και το γέλιο. Σε αντίθεση με τη ρωσική παράδοση, οι Έλληνες δεν έκαιγαν κάποιο ομοίωμα του χειμώνα κατά τη διάρκεια του καρναβαλιού, αλλά επιδίδονταν σε πληθώρα σατιρικών και χιουμοριστικών δρώμενων. Ενδεικτικά αναφέρεται το εξής έθιμο: οι καλαντιστές, αφού ολοκλήρωναν το τραγούδι, πετούσαν ένα σακί στο εσωτερικό του σπιτιού, δεμένο με σκοινί, προκειμένου να λάβουν κεράσματα. Το περιεχόμενο του σακιού ποίκιλλε, συχνά περιλάμβανε φαγώσιμα ή ακόμη και χρήματα. Ωστόσο, δεν έλειπαν και οι φάρσες, με τους οικοδεσπότες να τοποθετούν μέσα αντικείμενα έκπληξη, όπως ζωντανά ζώα ή ακόμη και ένα άτομο, προκαλώντας αυθόρμητο και έντονο γέλιο.

Η μαρτυρία του Καρακοζίδη για την προσπάθεια ανάκτησης των στίχων ποντιακών τραγουδιών καταδεικνύει όχι μόνο τον ρόλο της παλαιότερης γενιάς στη διαγενεακή μεταβίβαση της άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς, αλλά και τη λειτουργία της τέχνης και ειδικά του τραγουδιού ως μηχανισμού μνήμης, αντοχής και ανασυγκρότησης της πολιτισμικής ταυτότητας των Ποντίων στον χώρο της διασποράς. Παράλληλα, μέσα από την καταγραφή των θρησκευτικών και εορταστικών πρακτικών, αναδεικνύεται η βαθιά ριζωμένη ανάγκη της κοινότητας να διατηρήσει τις παραδοσιακές μορφές συλλογικής έκφρασης, όπως τα κάλαντα, οι μεταμφιέσεις και οι αποκριάτικες τελετουργίες, οι οποίες λειτουργούν ως πεδία κοινωνικής συνοχής, πολιτισμικής συνέχειας και διαλόγου με άλλες εθνοτικές ομάδες. Οι εορτασμοί αυτοί, εν μέσω πολιτικών πιέσεων και πολιτισμικών περιορισμών, μετατρέπονται σε πράξεις αντίστασης και δημιουργικής αφομοίωσης,

με τον ελληνικό πολιτισμό να αποκτά σταδιακά έναν κοινό τόπο αναφοράς για το σύνολο της τοπικής κοινωνίας.

Όπως φαίνεται από τις μαρτυρίες των πληροφορητών και τις δικές μου μνήμες, κάποια έθιμα που έφεραν οι Πόντιοι στα πρώτα χρόνια του εκτοπισμού συνέχισαν να υπάρχουν και μεταγενέστερα. Υπάρχει μαρτυρία της Σοφίας Πουμπουρίδου, γεννημένης το 1951 στο Κεντάου, η οποία περιγράφει πως τη δεκαετία του '80 συμμετείχε ενεργά στο έθιμο των Μωμόγερων με φίλους και συγγενείς της ποντιακής καταγωγής. Όπως αναφέρει, επισκέπτονταν σπίτια συγγενών και φίλων, διατηρώντας ζωντανό το έθιμο μέσα στην κοινότητα. Μετά τον γάμο της το 1977, όπως χαρακτηριστικά αφηγείται, θεώρησε ότι δεν ήταν πλέον πρόπον να συμμετέχει, γεγονός που φανερώνει την αλληλεπίδραση ανάμεσα στις παραδοσιακές πρακτικές και στους κοινωνικούς ρόλους όπως αυτοί διαμορφώνονταν μέσα στον χρόνο.

Η θρησκεία έπαιζε καθοριστικό ρόλο στη διατήρηση των ποντιακών εθίμων, καθώς συνδέονταν στενά με τις γιορτές και τις συνήθειες, λειτουργώντας ταυτόχρονα ως φορέας πολιτισμικής μνήμης και κοινωνικής συνοχής. Οι θρησκευτικές τελετές, όπως οι εορτές των Αγίων, οι γάμοι, οι βαπτίσεις και οι κηδείες, αποτελούσαν βασικά πλαίσια μέσα από τα οποία αναπαράγονταν και μεταφέρονταν τα έθιμα από γενιά σε γενιά, ενισχύοντας την αίσθηση συλλογικής ταυτότητας και συνέχειας⁹⁶.

Παρά το γεγονός ότι στο Κεντάου δεν υπήρχε επίσημη Ορθόδοξη εκκλησία, οι μαρτυρίες των Ποντίων πληροφορητών καταδεικνύουν ότι οι θρησκευτικές τελετές συνεχίζονταν σε ιδιωτικούς χώρους. Ιδιαίτερη σημασία είχε η διατήρηση των ονομαστικών γιορτών, που αποτελούσαν κεντρικό στοιχείο της ποντιακής θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής, σε αντίθεση με άλλες κοινότητες στο Κεντάου, οι οποίες εστίαζαν κυρίως στον εορτασμό των γενεθλίων.

Στο σοβιετικό καθεστώς, η θρησκευτική πίστη είχε σημαντικές κοινωνικές και επαγγελματικές συνέπειες: όσοι ήταν θρήσκοι δεν μπορούσαν να γίνουν μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος, να υπηρετήσουν στον στρατό ή να καταλάβουν δημόσιες

96 Γιαννακόπουλος Νικόλαος, *Η θρησκευτική ζωή των Ποντίων*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1998. Βλ. επίσης Παπαδοπούλου Αναστασία, *Ποντιακή λαογραφία και θρησκευτικά έθιμα*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.

θέσεις, περιορίζοντας τις δυνατότητες κοινωνικής και επαγγελματικής ανέλιξης⁹⁷. Παρά αυτές τις δυσκολίες, οι πρακτικές και οι παραδόσεις των θρησκευτικών κοινοτήτων, όπως οι Πόντιοι, διατηρούνταν ζωντανές μέσω προσωπικών σχέσεων, ιδιωτικών τελετών και συλλογικών δραστηριοτήτων. Η μαρτυρία της Ντίνας Ορφανίδη, εγγονής του πολύ αγαπητού στο Κεντάου παπά-Νικολάου, αποτελεί σημαντικό τεκμήριο για το ότι, παρά την απουσία επίσημης Ορθόδοξης εκκλησίας, δεν σταμάτησαν οι τελετές και η εκκλησιαστική ζωή. Ο Νικόλαος Παύλοβιτς Σαραγιαννίδης, ο οποίος γεννήθηκε πιθανότατα στα τέλη του 19ου αιώνα ή στις αρχές του 20ου αιώνα στην Τραπεζούντα, κατέφυγε στη Ρωσία ως πρόσφυγας. Το 1937 συνελήφθη και φυλακίστηκε για οκτώ χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων έδωσε υπόσχεση ότι, αν επέστρεφε ζωντανός, θα αφιέρωνε τη ζωή του στον Θεό και στη διακονία των ανθρώπων. Μετά την αποφυλάκισή του, η οικογένειά του εξορίστηκε στο Παχταράλ και αργότερα στο Τσιμκέντ, πριν εγκατασταθούν στο Κεντάου, όπου δεν υπήρχε εκκλησία. Εκεί, ο πάτερ Νικόλαος ανέλαβε πλήρως έναν ποιμαντικό ρόλο τελώντας γάμους, βαπτίσεις, κηδείες και λειτουργίες, σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό. Η οικογένεια διέμενε σε μια πολυκατοικία στην οδό Γκαγκάριν, όπου είχαν διαμορφωθεί δύο δωμάτια ως αυτοσχέδιος ναός, και οι λειτουργίες συγκέντρωναν πάντοτε πλήθος πιστών. Η δράση του διατήρησε ζωντανή την ορθόδοξη παράδοση και ενίσχυσε την κοινωνική συνοχή, παρά την καταπίεση και την απόσταση από την Ελλάδα⁹⁸ (Εικόνες 78 και 79). Ο πάτερ Νικόλαος κοιμήθηκε το 1973, και μετά από αυτό, στο Κεντάου δεν υπήρχε άλλος ιερέας. Οι πιστοί, για τις θρησκευτικές τους ανάγκες, αναγκάζονταν να μεταβαίνουν στην πόλη Τουρκιστάν, όπου υπήρχε εκκλησία με Ρώσο ιερέα, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα αγαπητός από το ποίμνιό του.

Αυτή η εμπειρία αναδεικνύει πώς η πίστη και οι παραδόσεις διατηρήθηκαν ζωντανές, παρά την απουσία επίσημων θρησκευτικών θεσμών, την κοινωνική πίεση και τον περιορισμό, μέσα από την καθημερινή ζωή και τις προσωπικές σχέσεις.

97 Fitzpatrick Sheila Mary, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, Oxford 1999. Βλ. επίσης Kolarz Walter Jean, *Religion in the Soviet Union*, St. Martin's Press, New York 1970.

98 Ορφανίδης Δημήτριος, *Η μνήμη του πατέρα Νικολάου και η ποντιακή κοινότητα στο Κεντάου*, Εκδόσεις Ιστορικών Μελετών, Αθήνα 2019.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σύμφωνα με τον Tsekouras (2022), τα πολιτιστικά στοιχεία που ορίζουν την ταυτότητα ενός εθνοτικού γκρουπ είναι ιδιαίτερα σημαντικά για τη διατήρησή τους διαχρονικά⁹⁹. Η τήρηση των εθίμων ενισχύει την αίσθηση της κοινότητας και της αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της. Όπως επισημαίνει η Liddle (2016), οι παραδοσιακές πρακτικές, συμπεριλαμβανομένων των εορτασμών, λειτουργούν ως θεμέλιο για την ενδυνάμωση της συλλογικής ταυτότητας των Ποντίων στην διασπορά¹⁰⁰. Πολύ περισσότερο που η ταυτότητα αυτή δοκιμάζεται όχι μόνο εκτός πατρίδας, όπως στο Κεντάου, όπου οι Πόντιοι ζουν μέσα σε ένα έντονα πολυπολιτισμικό περιβάλλον¹⁰¹. Οι μαρτυρίες στα προηγούμενα κεφάλαια το επιβεβαιώνουν.

Οι πολιτιστικές πρακτικές ενισχύουν τη συλλογική μνήμη και την αίσθηση της κοινότητας. Οι μαρτυρίες σχετικά με τις Πασχαλινές τελετές, τα ταφικά έθιμα, τους μασκαράδες της Πρωτοχρονιάς, που διατηρήθηκαν ακόμη και υπό συνθήκες περιορισμών, εικονογραφούν το Κεντάου ως μια πόλη με έντονα ελληνικά χαρακτηριστικά. Και πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η τήρηση εθίμων όπως οι ονομαστικές γιορτές δεν είναι απλώς μια θρησκευτική πρακτική, αλλά ένα ισχυρό μέσο διασύνδεσης με τις κοινές πολιτιστικές ρίζες.

Ομοίως, η ποντιακή λύρα δεν είναι απλώς ένα παραδοσιακό μουσικό όργανο. Είναι ένα βαθύ ψυχικό αποτύπωμα, ένας πολιτισμικός κώδικας που μεταφέρει μνήμη, ταυτότητα, συγκίνηση και αντίσταση μέσα από τους ήχους και τη σιωπή της. Μέσα από τις φωνές αυτών των ανθρώπων, διαφαίνεται μια κοινή αλήθεια: η λύρα για τους Πόντιους δεν είναι μόνο μουσική· είναι ρίζα, ανάσα και συνέχειά τους.

99 Tsekouras Ioannis, *Pontic Greek Music and Identity in the Diaspora*, University of Illinois Press, 2022.

100 Liddle Valerie, “Dancing the Diaspora: Pontic Greek Dance and Identity”, *Journal of Ethnology* 45, 2016.

101 Pratsinakis Manolis, “Ethnic Return Migration and the Role of Ethnic Options: ‘Soviet Greek’ Migrants in Their Ethnic Homeland and the Pontic Identity”, *Revue Européenne de Migrations Internationales* 31, 2015.

Μαζί με τη λύρα και το μπουζούκι, την παραδοσιακή και την λαϊκή μουσική, άλλοι φορείς της πολιτισμικής μνήμης όπως η γλώσσα και τα έθιμα αποδείχθηκαν εξίσου σημαντικοί για τη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας των Ποντίων του Κεντάου. Η ποντιακή διάλεκτος, παρότι σταδιακά υποχωρεί, διατηρείται ζωντανή κυρίως από τους ανθρώπους μεγαλύτερης ηλικίας, που τη χρησιμοποιούν στην καθημερινή επικοινωνία με την οικογένεια, στους κύκλους των συγγενών και μέσα από τη συμμετοχή σε ποντιακά τραγούδια και παραδοσιακά δρώμενα. Η ελληνική γλώσσα ενισχύθηκε σε μεγάλο βαθμό από την επικοινωνία με συγγενείς στην Ελλάδα, αλλά και μέσα από τη διάδοση ελληνικών λαϊκών τραγουδιών, τα οποία ερμήνευαν τοπικά ελληνικά μουσικά συγκροτήματα, συμβάλλοντας έτσι στην εθνοπολιτισμική συνοχή της κοινότητας. Παράλληλα, ο θρησκευτικός κύκλος της ζωής οι εορτές, τα έθιμα και οι τελετουργίες, λειτούργησε ως σημαντικό κανάλι πολιτισμικής αναπαραγωγής και ενίσχυσης.

Στο κανάλι αυτό είναι καθοριστικός ο μηχανισμός διαγενεακής μεταβίβασης της άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς. Ο ρόλος των μεγαλύτερων ειδικά στην χρήση του τραγουδιού ως μηχανισμού μνήμης, αντοχής και ανασυγκρότησης αναχαιτίζει την απειλή της διασποράς. Μέσα από τις παραδοσιακές μορφές συλλογικής έκφρασης, όπως τα κάλαντα, οι μεταμφιέσεις και οι αποκριάτικες τελετουργίες, καλλιεργούνται πεδία κοινωνικής συνοχής, πολιτισμικής συνέχειας και διαλόγου με άλλες εθνοτικές ομάδες. Οι εορτασμοί αυτοί, εν μέσω πολιτικών πιέσεων και πολιτισμικών περιορισμών, μετατρέπονται σε πράξεις αντίστασης και δημιουργικής αφομοίωσης, με τον ελληνικό πολιτισμό να αποκτά σταδιακά έναν κοινό τόπο αναφοράς για το σύνολο της τοπικής κοινωνίας.

Η επίμονη προσπάθεια του Δημήτρη Καρακοζίδη να αναζητήσει και να καταγράψει τα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς και ποντιακά τραγούδια, η χρήση της ποντιακής γλώσσας από τους μεγαλύτερους σε ηλικία μέσα στην οικογένεια, οι ζωντανές επαφές με συγγενείς στην Ελλάδα, τόσο με επιστολές όσο και με ταξίδια, η διακίνηση ελληνικής λαϊκής μουσικής μέσω δίσκων και ραδιοπειρατών, είναι τεκμήρια για το πως οι Έλληνες Πόντιοι του Κεντάου διατήρησαν την συνοχή τους στις συνθήκες εκτοπισμού. Οι μαρτυρίες σύμφωνα με τις οποίες ακόμα και Καζάκοι γείτονες μιλούσαν ελληνικά, λόγω της κοινής ζωής στις ίδιες συνοικίες αποκαλύπτουν ένα πυκνό πολιτισμικό δίκτυο, μέσα στο οποίο η γλώσσα, η μουσική και τα έθιμα λειτουργούν αφ' ενός ως μηχανισμοί αντίστασης, συνοχής και

διατήρησης της ταυτότητας, αλλά και εξωστρέφειας, και ακτινοβολίας στις πέριξ κοινότητες.

Η διατήρηση αυτών των στοιχείων μέσα σε ένα περιβάλλον ξένο και συχνά δυσμενές αποτελεί τεκμήριο ανθεκτικότητας. Η λύρα, η γλώσσα, τα τραγούδια, τα έθιμα και η πίστη, συνθέτουν ένα πολιτισμικό πλέγμα που κράτησε τους Πόντιους του Κεντάου και του Καζακστάν ενωμένους, ικανούς να θυμούνται ποιοι είναι και να συνεχίζουν να υπάρχουν ως συλλογικότητα. Αυτός ο αγώνας της μνήμης και της συνέχειας, άλλοτε ηχηρός κι άλλοτε σιωπηλός, είναι ίσως η πιο βαθιά νίκη της ποντιακής ταυτότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ελληνόγλωσση

Αβδελά Έφη, *Η ιστορία των άλλων: Εθνική ταυτότητα και συλλογική μνήμη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004

Αγτζίδης Βλάσης, *Παρευξείνιος Διασπορά. Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις Βορειοανατολικές ακτές του Ευξείνου Πόντου* Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997

Γιαννακόπουλος Νικόλαος, *Η θρησκευτική ζωή των Ποντίων*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1998

Γραμματικόπουλος Μηχαήλ, Τσαούσης Δημήτρης (επιμ.), *Μισός αιώνας στη Σοβιετική Ένωση: Γεωργία–Καζακστάν 1916–1967*, Gutenberg, Αθήνα 2008

Δημητρίου Ελένη, *Από την Ντζαμπούλ του Καζακστάν στις Σέρρες, ένα οικογενειακό χρονικό και οι μουσικές του*, Πτυχιακή εργασία στο ΤΛΠΜ ΤΕΙ Ηπείρου, Άρτα 2016

Διαμαντοπούλου Ξένια, *Μνήμες (και λήθη) από την καθημερινότητα και τον ιερό χρόνο των Ελλήνων στο Καζακστάν κατά την περίοδο 1939-1992*, Κομοτηνή 2019

Καζάκος Παναγώτης, *Οι Έλληνες στη Σοβιετική Ένωση: από την ακμή στην παρακμή*, Gutenberg, Αθήνα 2006

Καλαντζίδου Ελένη, «Ποντιακή μουσική και κοινωνική μνήμη: το παρακάθ' ως χώρος αναπαραγωγής ταυτότητας», στο: *Μουσικές Παραδόσεις στην Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2010

Καλφόγλου Ιωάννης, *Οι Έλληνες εν Καυκάσω. Ιστορικών δοκίμιον*, Αυγή, Αθήνα 1908

Καρακοζίδης Δημήτρης, *Ανέκδοτα απομνημονεύματα: «Από τον αρχαίο Πόντο στο Κεντάου»*, προσωπικό αρχείο συγγραφέα.

Καρπόζηλος Απόστολος-Δημήτριος, *Ανάμεσα στην επανάσταση και τον μεγάλο τρόπο. Πόντιοι και Μαριουπολίτες στην Σοβιετική Ένωση (1917-1938)*, Κανάκη, Αθήνα 2024

- Λαμπρόπουλος Δημήτριος, *Ελληνικές κοινότητες στη Σοβιετική Ένωση: Πολιτισμός και ταυτότητα*, ΕΚΕΜΕ, Θεσσαλονίκη 2014
- Μαραντζίδης Νίκος, *Οι Έλληνες του Καυκάσου και της Νότιας Ρωσίας. Η φυγή και η εγκατάσταση τους στην Ελλάδα, στη Θεσσαλονίκη και την ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, μεταξύ 1919-1921*, Θεσσαλονίκη 2021
- Μαυρογένους Στυλιανός, *Το Κυβερνείο του Καρς και του Αντικαυκάσου*, Εκδόσεις Ευξείνου Λέσχης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1963
- Ντζούχα Ιβάν, *Οι εκτοπισμένοι κατευθύνονται προς την Ανατολή. Ιστορία των διώξεων των Ελλήνων στην Σοβιετική Ένωση. Εκτοπισμοί της δεκαετίας του 1940*, Αγία Πετρούπολη 2008
- Ορφανίδης Δημήτριος, *Η μνήμη του πατέρα Νικολάου και η ποντιακή κοινότητα στο Κεντάου*, Εκδόσεις Ιστορικών Μελετών, Αθήνα 2019
- Παπαδοπούλου Αναστασία, *Ποντιακή λαογραφία και θρησκευτικά έθιμα*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.
- Σελλά-Μάζη Ελένη, *Διγλωσσία εθνική ταυτότητα και μειονότητες γλώσσες*, Λειμών, Αθήνα 2016
- Σοπηλίδης Θεοφάνης, *Απομνημονεύματα: «Εγώ θυμάμαι»*, Αθήνα 2014
- Τζανουλίδου Χάρης, *Η μουσική παράδοση των Ποντίων προσφύγων στη Βόρεια Ελλάδα*, Κέντρο Έρευνας και Προβολής της Εθνικής Μουσικής (ΚΕΠΕΜ), Θεσσαλονίκη 2003
- Τσιτιρίδης Χαράλαμπος, Γκολόβιν Βλαντιμίρ, *Τα ίχνη των Ελλήνων στο Νότιο Καζαχστάν*, Αθήνα 2005
- Τσομπανίδου Μαρία, *Ζυγός, ένας οικισμός υποδοχής ομογενών Ελλήνων από την πρώην Σοβιετική Ένωση που παλιννόστησαν κατά την περίοδο 1991-1998*, Θεσσαλονίκη 1998
- Χρυσοχοΐδου Άννα, *Πολιτισμός και κοινωνία: Θεωρητικές προσεγγίσεις*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2007

B. Ξενόγλωσση

- Aiapov Mikhail, *The Crown of the Black Mountains*, Alma-Ata 1980
- Assmann J., *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge University Press, Cambridge 2011
- Bianchini Francesco and Parkinson Michael, *Cultural Policy and Urban Regeneration: The West European Experience*, Manchester University Press, Manchester 1993
- Chufarov Viktor Grigoryevich and Kuznetsov Mikhail Sergeevich, *The CPSU II and the Growth of the Spiritual Culture of the Soviet Working Class (1917–1980)*, Tomsk University Press, Tomsk 1982
- Ermekbayev Zakir Akhmedovich, *The Chechens and Ingush in Kazakhstan*, Almaty 2009
- Evans Graeme, *Cultural Planning: An Urban Renaissance?*, Routledge, London 2001
- Fitzpatrick Sheila Mary, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, Oxford 1999
- Geertz Clifford, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York 1973
- Halbwachs Maurice, *On Collective Memory* (edited and translated by L.A. Coser), University of Chicago Press, Chicago 1992
- Hall Stuart, “Cultural Identity and Diaspora”, in J. Rutherford (ed.), *Identity: Community, Culture, Difference*, Lawrence & Wishart, London 1990
- Hionidou Effie and Saunders David, «Exiles and Pioneers: Oral Histories of Greeks Deported from the Caucasus to Kazakhstan in 1949», *Europe-Asia Studies* 62 (9), 2010
- Kazakh National Radio & Television Archives (2010). Historical Recordings of Estrada Artists. Almaty: State Publishing
- Kaziev Said Saidulayevich, *Soviet National Policy and the Problems of Trust in Interethnic Relations in Kazakhstan (1917–1991)*, Doctoral Dissertation, Moscow, 2015.
- Kodarova Galina Konstantinovna, *History of the city of Kentau: collection of documents 1955–2001*. Regional State Archive of Kentau, Kentau 2005

- Kolarz Walter Jean, *Religion in the Soviet Union*, St. Martin's Press, New York 1970
- Lampropoulos Evangelos, *Belonging to Greece and the Soviet Union: Greeks of Tashkent (1949–1974)*, Μεταπτυχιακή διατριβή, York University 2014.
 Διαθέσιμο στο:
<https://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/28135>
- Landels J.G., *Engineering in the Ancient World*, Chatto & Windus, London 1978
- Landry Charles, *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*, Earthscan, London 2000
- Liddle Valerie., “Dancing the Diaspora: Pontic Greek Dance and Identity”, *Journal of Ethnology* 45 (3), 2016
- Pratsinakis Manolis, “Ethnic Return Migration and the Role of Ethnic Options: 'Soviet Greek' Migrants in Their Ethnic Homeland and the Pontic Identity”, *Revue Européenne de Migrations Internationales* 31 (1), 2015
- Schpilianskaia Ludmila, Haev Vladimir, *Drops of History Kentau 50*, Erkinik LLC, Kentau 2005.
- Schpilianskaia Ludmila, Haev Vladimir, *Drops of History Kentau 55*, Erkinik LLC, Kentau 2010.
- Smith Anthony D., *National Identity*, Penguin, London 1991
- Suslov Mikhail Aleksandrovich, «KPSU - Party of Creative Marxism», *Kommunist* 14, 1971
- Tsekouras Ioannis, *Pontic Greek Music and Identity in the Diaspora*, University of Illinois Press, 2022
- McGee, R.J. and Warms Richard L., *Anthropological Theory: An Introductory History*. 6th ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2016.
- Voutira Elizabeth, “Pontic Greeks from the former Soviet Union and their return to Greece: Identity, migration and integration”, *International Migration* 49 (5), 2011
- Williams Raymond, “Culture”, in *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Fontana Press, London 1983

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Η ταυτότητα των πληροφορητών

1. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΤΕΓΚΕΡΜΕΝΤΖΙΑΗΣ

I. Βιογραφικά στοιχεία

- 1.Φύλο:ΑΝΤΡΑΣ
- 2.Ηλικία: 88
- 3.Γεννήθηκε: 2 Νοεμβρίου1936, ΓΚΟΥΝΤΑΟΥΤΑ,ΑΜΠΧΑΣΙΑ
4. Διαμένει: ΑΘΗΝΑ
- 5.Οι γονείς του γεννήθηκαν: ΜΠΑΤΟΥΜΙ- ΜΗΤΕΡΑ, ΣΟΥΧΟΥΜΙ- ΠΑΤΕΡΑΣ
- 6.Οι γονείς του διέμεναν: ΓΚΟΥΝΤΑΟΥΤΑ,ΑΜΠΧΑΣΙΑ
- 7.Εκπαίδευση των γονιών : ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ
8. Επάγγελμα των γονιών: ΠΑΤΕΡΑΣ-ΚΟΥΡΕΑΣ, ΜΗΤΕΡΑ-ΟΙΚΙΑΚΑ
9. Εκπαίδευση των ιδίων: ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ.
10. Επάγγελμα των ιδίων: ΜΟΥΣΙΚΟΣ, ΣΥΝΘΕΤΗΣ, ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΘΕΤΩΝ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

II. Γλωσσικό/ά υπόβαθρο/α

1. Μετακινήσεις ή μη:

Των γονέων ή των ιδίων (από παιδική ηλικία μέχρι σήμερα)

Α) ΝΑΙ

Που και πότε: 1949 ΑΠΟ ΓΚΟΥΝΤΑΟΥΤΑ, ΑΜΠΧΑΣΙΑ ΣΤΟ ΚΑΖΑΧΣΤΑΝ, ΚΕΝΤΑΟΥ

2. Ποιο είναι το γλωσσικό περιβάλλον (ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσαν) ως παιδιά σε:

Α) Σχολείο: ΡΩΣΙΚΑ

Β) Γειτονιά: ΡΩΣΙΚΑ

3. Γλώσσα/ες επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια:

Α) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε ο πατέρας σας: ΕΛΛΗΝΙΚΑ,ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Β) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε η μητέρα σας: ΕΛΛΗΝΙΚΑ,ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Γ) Ποιά είναι η πρώτη σας γλώσσα (θεωρείτε ότι είναι): ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Δ) Ποιες άλλες γλώσσες μιλάτε: ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΓΕΩΡΓΙΑΝΑ, ΚΑΖΑΧΙΚΑ, ΑΓΓΛΙΚΑ

4. Πεδία χρήσης της/των γλώσσας/ων των πληροφορητών

Ποια/ες γλώσσα/ες χρησιμοποιείτε με:

Α) τους παππούδες σας: ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Β) τους γονείς σας: ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

Γ) τα αδέλφια σας: ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

Δ) τον/την σύζυγό σας: ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

Ε) τα παιδιά σας: ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Ζ) τους φίλους σας: ΕΛΛΗΝΙΚΑ

III. Μουσική (τι σχέση είχε)

1) Σε ποια ηλικία ήρθε σε επαφή με την μουσική: 10

2) Μουσική εκπαίδευση: ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ΜΕ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

2. ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΗΜΑΙΟΦΟΡΙΑΗΣ

I. Βιογραφικά στοιχεία

1.Φύλο:ΑΝΤΡΑΣ

2.Ηλικία: 88

3. Γεννήθηκε: 1951 ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΜΙΡΓΑΛΗΜΣΑΙ (ΚΕΝΤΑΟΥ)

4. Διαμένει: ΑΘΗΝΑ

5.Οι γονείς του γεννήθηκαν: ΤΙΦΛΙΔΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ.

6.Οι γονείς του διέμεναν: ΜΠΑΤΟΥΜΙ, ΓΕΩΡΓΙΑ.

7.Εκπαίδευση των γονιών : ΓΥΜΝΑΣΙΟ

8. Επάγγελμα των γονιών: ΠΑΤΕΡΑΣ – ΟΔΗΓΟΣ, ΜΗΤΕΡΑ - ΛΟΓΙΣΤΡΙΑ

9. Εκπαίδευση των ιδίων: ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ

10. Επάγγελμα των ιδίων: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ.

II. Γλωσσικό/ά υπόβαθρο/α

1. Μετακοινήσεις ή μη:

Των γονέων ή των ιδίων (από παιδική ηλικία μέχρι σήμερα)

A) ΝΑΙ

Που και πότε: ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΟ ΚΑΖΑΚΣΤΑΝ ΤΟ 1949.

B) ΟΧΙ

2. Ποιο είναι το γλωσσικό περιβάλλον (ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσαν) ως παιδιά σε:

A) Σχολείο: ΡΩΣΙΚΑ.

B) Γειτονιά: ΡΩΣΙΚΑ, ΠΟΝΤΙΑΚΑ.

3. Γλώσσα/ες επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια:

A) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε ο πατέρας σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΓΕΩΡΓΙΑΝΑ, ΑΖΕΡΜΠΑΪΤΖΑΝΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ.

B) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε η μητέρα σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΓΕΩΡΓΙΑΝΑ, ΑΖΕΡΜΠΑΪΤΖΑΝΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ.

Γ) Ποιά είναι η πρώτη σας γλώσσα (θεωρείτε ότι είναι): ΠΟΝΤΙΑΚΑ.

Δ) Ποιες άλλες γλώσσες μιλάτε: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ.

4. Πεδία χρήσεις της/των γλώσσας/ων των πληροφορητών

Ποια/ες γλώσσα/ες χρησιμοποιείτε με:

A) τους παππούδες σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

B) τους γονείς σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ.

Γ) τα αδέλφια σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ.

Δ) τον/την σύζυγο σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ.

E) τα παιδιά σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ.

Z) τους φίλους σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ.

III. Μουσική (τι σχέση είχε).

1) Σε ποια ηλικία ήρθε σε επαφή με την μουσική: ΠΟΛΥ ΜΙΚΡΟΣ, ΑΚΟΥΓΕ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ ,Ο ΘΕΙΟΣ ΕΠΑΙΖΕ ΤΗΝ ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΛΥΡΑ.

2) Μουσική εκπαίδευση:

A) Ωδείο- ΝΑΙ (από 1960)

B) Πανεπιστήμιο- ΝΑΙ

Γ) Αυτοδίδακτος-ΟΧΙ

3) Ποιο/α όργανο/α έπαιζε: ΑΚΟΡΝΤΕΟΝ ΚΑΙ ΠΛΗΚΤΡΟΦΟΡΑ.

4) Τι είδος μουσική έπαιζε:

A) Κλασική-ΝΑΙ

B) Λαϊκή-ΝΑΙ

Γ) Παραδοσιακή-ΟΧΙ

3. ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΡΑΚΟΖΙΔΗΣ

I. Βιογραφικά στοιχεία

1.Φύλο:ΑΝΔΡΑΣ

2.Ηλικία:71

3.Γεννήθηκε: 1944 ΣΤΟ ΓΟΥΝΤΑΟΥΤ, ΑΜΠΧΑΖΙΑ

4. Διαμένει: ΚΕΝΤΑΟΥ, ΚΑΖΑΧΣΤΑΝ

5.Οι γονείς του γεννήθηκαν: ΚΡΑΣΝΟΝΤΑΡΣΚΙΚΡΑΙ

6.Οι γονείς του διέμεναν: ΚΡΑΣΝΟΝΤΑΡΣΚΙΚΡΑΙ

7.Εκπαίδευση των γονιών :

Μητέρα – ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΣΤΟ ΡΩΣΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Πατέρας – ΠΡΩΤΗ ΤΑΞΗ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ.

8. Επάγγελμα των γονιών:

Μητέρα - ΟΙΚΙΑΚΑ

Πατέρας – ΕΡΓΑΤΗΣ.

9. Εκπαίδευση των ιδίων: ΓΥΜΝΑΣΙΟ

10. Επάγγελμα των ιδίων: ΕΡΓΑΤΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΑΣ.

II. Γλωσσικό/ά υπόβαθρο/α

1.Μετακινήσεις ή μη:

Των γονέων ή των ιδίων (από παιδική ηλικία μέχρι σήμερα)

A) Ναι

Που και πότε: 1949 ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΜΠΧΑΖΙΑ, ΓΚΟΥΝΤΑΟΥΤΙ ΣΤΟ ΚΑΖΑΧΣΤΑΝ.

B) ΟΧΙ

2. Ποιο είναι το γλωσσικό περιβάλλον (ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσαν) ως παιδιά σε:

A) Σχολείο: ΡΩΣΙΚΑ

B) Γειτονιά: ΡΩΣΙΚΑ, ΚΑΖΑΧΙΚΑ

3. Γλώσσα/ες επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια:

A) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε ο πατέρας σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΤΟΥΡΚΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ, ΚΑΖΑΧΙΚΑ

B) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε η μητέρα σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΤΟΥΡΚΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

Γ) Ποιά είναι η πρώτη σας γλώσσα (θεωρείτε ότι είναι): ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Δ) Ποιες άλλες γλώσσες μιλάτε: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΤΟΥΡΚΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ, ΚΑΖΑΧΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ

4. Πεδία χρήσης της/των γλώσσας/ων των πληροφορητών

Ποια/ες γλώσσα/ες χρησιμοποιείτε με:

- A) τους παππούδες σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- B) τους γονείς σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΤΟΥΡΚΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ
- Γ) τα αδέρφια σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΤΟΥΡΚΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ
- Δ) τον/την σύζυγο σας: ΡΩΣΙΚΑ
- E) τα παιδιά σας: ΡΩΣΙΚΑ
- Z) τους φίλους σας: ΡΩΣΙΚΑ

III. Μουσική (τι σχέση είχε)

1) Σε ποια ηλικία ήρθε σε επαφή με την μουσική:

Από μικρή ηλικία, ο μπαμπάς έπαιζε ντέφι, η μαμά τραγουδούσε και ο θείος Σάββας Καρακοζίδης έπαιζε ποντιακή λύρα.

2) Μουσική εκπαίδευση:

- A) Ωδείο - ΟΧΙ
- B) Πανεπιστήμιο-ΟΧΙ
- Γ) Αυτοδίδακτος-ΟΧΙ

3) Ποιο/α όργανο/α έπαιζε:

ΟΧΙ

4) Τι είδος μουσική έπαιζε:

ΟΧΙ

- A) ΚΛΑΣΙΚΗ
- B) ΛΑΪΚΗ
- Γ) ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ

IV. Ποια ελληνικά έθιμα θυμάται να διατηρήσαν στο Κεντάου:

Αρραβόνες, λογοκόψιμο, γάμους, βαφτίσια, κάλαντα των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, απόκριες.

4. ΒΕΝΕΤΙΚΙΔΟΥ (ΣΑΜΣΩΝΙΔΗ) ΡΟΖΑΛΙΑ

I.Βιογραφικά στοιχεία

- 1.Φύλο: ΓΥΝΑΙΚΑ
- 2.Ηλικία: 60
- 3.Γεννήθηκε: 1964
- 4. Διαμένει: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΕΛΛΑΔΑ
- 5.Οι γονείς του γεννήθηκαν: ΣΟΥΧΟΥΜΙ, ΑΜΠΧΑΖΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ
- 6.Οι γονείς του διέμεναν: ΚΑΖΑΧΣΤΑΝ, ΕΛΛΑΔΑ
- 7.Εκπαίδευση των γονιών : ΓΥΜΝΑΣΙΟ, ΛΥΚΕΙΟ
- 8. Επάγγελμα των γονιών: ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ
- 9. Εκπαίδευση των ιδίων: ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ

Ανώτερη Μουσική Σχολή της πόλης Τόμσκ (πρώην ΕΣΣΔ) Τόμσκ 1980 - 1984

Ειδίκευση στη Διεύθυνση Χορωδίας Δίπλωμα Διεύθυνσης Χορωδίας Κρατικό Ωδείο Κουρμάγιαζι, Αλμάτι, Καζαχστάν | 1984 - 1989

10. Επάγγελμα των ιδίων: ΜΟΥΣΙΚΟΣ

- Διευθύντρια Χορωδίας Καζαχστάν, Ρωσία, Ελλάδα
- 1984 – σήμερα χορωδίες, όπερες, musicals
- Καθηγήτρια Θεωρητικών Μαθημάτων Καζαχστάν, Ρωσία, Ελλάδα
- 1984 - σήμερα Καθηγήτρια Μουσικής προπαιδείας Καζαχστάν, Ρωσία, Ελλάδα
- 1984 - σήμερα παιδικές όπερες, ορχήστρες κρουστών Καθηγήτρια Μονωδίας Καζαχστάν, Ρωσία, Ελλάδα
- 1984 - σήμερα κλασσικό, μοντέρνο, jazz

II. Γλωσσικό/ά υπόβαθρο/α

1. Μετακινήσεις ή μη:

Των γονέων ή των ιδίων (από παιδική ηλικία μέχρι σήμερα)

A) ΝΑΙ

Που και πότε: ΚΑΖΑΧΣΤΑΝ, ΡΩΣΙΑ, ΕΛΛΑΔΑ

B) ΟΧΙ

2. Ποιο είναι το γλωσσικό περιβάλλον (ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσαν) ως παιδιά σε:

A) Σχολείο: ΡΩΣΙΚΑ

B) Γειτονιά: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

3. Γλώσσα/ες επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια:

A) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε ο πατέρας σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

B) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε η μητέρα σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

Γ) Ποιά είναι η πρώτη σας γλώσσα (θεωρείτε ότι είναι): ΡΩΣΙΚΑ

Δ) Ποιες άλλες γλώσσες μιλάτε: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ, ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ.

4. Πεδία χρήσης της/των γλώσσας/ων των πληροφορητών

Ποια/ες γλώσσα/ες χρησιμοποιείτε με:

A) τους παππούδες σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ.

B) τους γονείς σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

Γ) τα αδέλφια σας: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

Δ) τον/την σύζυγο σας: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

E) τα παιδιά σας: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

Z) τους φίλους σας: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

III. Μουσική (τι σχέση είχε)

1) Σε ποια ηλικία ήρθε σε επαφή με την μουσική:

5 ΕΤΩΝ

2) Μουσική εκπαίδευση:

A) Ωδείο ΝΑΙ

B) Πανεπιστήμιο ΝΑΙ

Γ) Αυτοδίδακτος ΟΧΙ

3) Ποιο/α όργανο/α έπαιζε:

ΠΙΑΝΟ

4) Τι είδος μουσική έπαιζε:

A) Κλασική ΝΑΙ

B) Λαϊκή

Γ) Παραδοσιακή

IV. Οι δραστηριότητες ως καθηγήτρια στο Ωδείο στην πόλη Κεντάου:

Θεωρητικά μαθήματα, διεύθυνση χορωδίας.

Οι δραστηριότητες ξεκίνησαν μετά το 1985.

V. Οι αναμνήσεις που να έχουν σχέση με την ελληνική,ποντιακή μουσική (λαϊκή ,ποντιακή, κλασική), με ελληνικά, ποντιακά έθιμα και παραδόσεις. Οπτικοακουστικό υλικό.

Συμμετοχή στις κοινωνικές εκδηλώσεις (γάμοι, βαφτίσια, αρραβώνες κλπ.) των Ποντίων ως παιδί και μετέπειτα.

5. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

(μέλος του ποντιακού παραδοσιακού συγκροτήματος «Κοΐλιαλι» των αδελφών Γρηγοριάδη)

I.Βιογραφικά στοιχεία

1.Φύλο: ΑΝΤΡΑΣ

2.Ηλικία: 74

3.Γεννήθηκε: 1949, ΑΡΑΛΣΚ ΚΑΖΑΚΣΤΑΝ

4. Διαμένει: ΑΘΗΝΑ

5.Οι γονείς του γεννήθηκαν: ΚΟΥΜΠΙΑΝ

6.Οι γονείς του διέμεναν: ΚΟΥΜΠΙΑΝ

7.Εκπαίδευση των γονιών :ΔΗΜΟΤΙΚΟ

8. Επάγγελμα των γονιών: ΕΡΓΑΤΕΣ

9. Εκπαίδευση των ιδίων: ΛΥΚΙΟ

10. Επάγγελμα των ιδίων: ΕΡΓΑΤΗΣ

II.Γλωσσικό/ά υπόβαθρο/α

1.Μετακοινήσεις ή μη:

Των γονέων ή των ιδίων (από παιδική ηλικία μέχρι σήμερα)

A) Ναι

Που και πότε: ΚΟΥΜΠΙΑΝ - (1954) ΝΖΑΜΠΟΥΛ - (1985) ΜΙΝΕΡΑΛΝΙ ΒΟΔΙ

2.Ποιο είναι το γλωσσικό περιβάλλον (ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσαν) ως παιδιά σε:

A) Σχολείο: ΡΩΣΙΚΑ

B) Γειτονιά: ΡΩΣΙΚΑ

3. Γλώσσα/ες επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια:

A) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε ο πατέρας σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

B) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε η μητέρα σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Γ) Ποιά είναι η πρώτη σας γλώσσα (θεωρείτε ότι είναι): ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Δ) Ποιες άλλες γλώσσες μιλάτε: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

4. Πεδία χρήσης της/των γλώσσας/ων των πληροφορητών

Ποια/ες γλώσσα/ες χρησιμοποιείτε με:

A) τους παππούδες σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

- B) τους γονείς σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- Γ) τα αδέρφια σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- Δ) τον/την σύζυγο σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- Ε) τα παιδιά σας: ΡΩΣΙΚΑ
- Ζ) τους φίλους σας: ΡΩΣΙΚΑ, ΠΟΝΤΙΑΚΑ

ΙΙΙ. Μουσική (τι σχέση είχε)

1) Σε ποια ηλικία ήρθε σε επαφή με την μουσική: ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΙΚΡΗ ΗΛΙΚΙΑ (Ο ΜΠΑΜΠΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ ΗΤΑΝ ΠΟΛΥ ΚΑΛΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ, ΕΠΑΙΖΕ ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΛΥΡΑ)

2) Μουσική εκπαίδευση:

- A) Ωδείο ΟΧΙ
- B) Πανεπιστήμιο ΟΧΙ
- Γ) Αυτοδίδακτος ΝΑΙ

3) Ποιο/α όργανο/α έπαιζε: ΝΤΕΦΙ, ΤΡΑΓΟΥΔΙ, ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

4) Τι είδος μουσική έπαιζε: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

- A) Κλασική ΟΧΙ
- B) Λαϊκή ΟΧΙ
- Γ) Παραδοσιακή ΝΑΙ

6. ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

(μέλος ποντιακού παραδοσιακού συγκροτήματος «Κοίλιαλι» των αδελφών Γρηγοριάδη)

I.Βιογραφικά στοιχεία

- 1.Φύλο: ΑΝΤΡΑΣ
- 2.Ηλικία: 74
- 3.Γεννήθηκε: 1949, ΑΡΑΛΣΚ ΚΑΖΑΚΣΤΑΝ
4. Διαμένει: ΑΘΗΝΑ
- 5.Οι γονείς του γεννήθηκαν: ΚΟΥΜΠΙΑΝ
- 6.Οι γονείς του διέμεναν: ΚΟΥΜΠΙΑΝ
- 7.Εκπαίδευση των γονιών :ΔΗΜΟΤΙΚΟ
8. Επάγγελμα των γονιών: ΕΡΓΑΤΕΣ
9. Εκπαίδευση των ιδίων: ΛΥΚΙΟ
10. Επάγγελμα των ιδίων: ΕΡΓΑΤΗΣ

II.Γλωσσικό/ά υπόβαθρο/α

1.Μετακινήσεις ή μη:

Των γονέων ή των ιδίων (από παιδική ηλικία μέχρι σήμερα)

- A) Ναι

Που και πότε: ΚΟΥΜΠΙΑΝ – ΝΖΑΜΠΟΥΛ - ΜΙΝΕΡΑΛΝΙ ΒΟΔΙ (1985)

2.Ποιο είναι το γλωσσικό περιβάλλον (ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσαν) ως παιδιά σε:

- A) Σχολείο: ΡΩΣΙΚΑ
- B) Γειτονιά: ΡΩΣΙΚΑ

3. Γλώσσα/ες επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια:

- A) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε ο πατέρας σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- B) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε η μητέρα σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- Γ) Ποιά είναι η πρώτη σας γλώσσα (θεωρείτε ότι είναι): ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- Δ) Ποιες άλλες γλώσσες μιλάτε: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

4. Πεδία χρήσης της/των γλώσσας/ων των πληροφορητών

Ποια/ες γλώσσα/ες χρησιμοποιείτε με:

- A) τους παππούδες σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- B) τους γονείς σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- Γ) τα αδέρφια σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- Δ) τον/την σύζυγο σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ
- E) τα παιδιά σας: ΡΩΣΙΚΑ
- Z) τους φίλους σας: ΡΩΣΙΚΑ, ΠΟΝΤΙΑΚΑ

III. Μουσική (τι σχέση είχε)

1) Σε ποια ηλικία ήρθε σε επαφή με την μουσική:

2) Μουσική εκπαίδευση:

- A) Ωδείο
- B) Πανεπιστήμιο
- Γ) Αυτοδίδακτος

3) Ποιο/α όργανο/α έπαιζε: ΝΤΕΦΙ

4) Τι είδος μουσική έπαιζε: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

- A) Κλασική ΟΧΙ
- B) Λαϊκή ΟΧΙ
- Γ) Παραδοσιακή ΝΑΙ

8. ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΡΑΣΑΒΒΙΔΗΣ

I. Βιογραφικά στοιχεία:

- 1.Φύλο: ΆΝΔΡΑΣ
- 2.Ηλικία: 52 ΕΤΩΝ
- 3.Γεννήθηκε: 29/05/1972 ΚΕΝΤΑΟΥ, ΚΑΖΑΧΣΤΑΝ
- 4.Διαμένει: Αθήνα
- 5.Οι γονείς γεννήθηκαν: 1938 ΠΑΤΕΡΑΣ, 1949 ΜΗΤΕΡΑ - ΣΟΧΟΥΜΙ ΚΑΥΚΑΣΟΥ
- 6.Οι γονείς του διέμεναν: ΚΕΝΤΑΟΥ, ΚΑΖΑΧΣΤΑΝ
- 7.Εκπαίδευση των γονιών: ΚΑΜΙΑ
- 8.Επάγγελμα των γονιών: ΠΑΤΕΡΑΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΣ - ΟΔΗΓΟΣ ΦΟΡΤΗΓΩΝ, ΜΗΤΕΡΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΑ - ΚΑΘΑΡΙΣΤΡΙΑ
- 9.Εκπαίδευση των ιδίων: ΔΗΜΟΤΙΚΟ-ΓΥΜΝΑΣΙΟ
- 10.Επάγγελμα των ιδίων: ΜΟΥΣΙΚΟΣ-ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΗΣ

II. Γλωσσικό/ά υπόβαθρο/α

1. Μετακινήσεις ή μη:

Των γονέων ή των ιδίων (από παιδική ηλικία μέχρι σήμερα)

A) ΝΑΙ (και των γονέων και των ιδίων)

Που και πότε: ΑΠΟ ΕΣΣΔ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1979)

B) Όχι:

2. Ποιο είναι το γλωσσικό περιβάλλον (ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσαν) ως παιδιά σε:

A) Σχολείο: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

B) Γειτονιά: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

3. Γλώσσα/ες επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια:

A) Ποια/ες γλώσσες/α μιλούσε ο πατέρας σας :ΡΩΣΙΚΑ, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΝΤΙΑΚΑ

B) Ποια/ες γλώσσες/ες μιλούσε η μητέρα σας: ΡΩΣΙΚΑ, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Γ) Ποια είναι η πρώτη σας γλώσσα θεωρείται ότι είναι) :ΡΩΣΙΚΑ

Δ) Ποιες άλλες γλώσσες μιλάτε: ΡΩΣΙΚΑ, ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΝΤΙΑΚΑ

4. Πεδία χρήσης της/των γλώσσας/ων των πληροφορητών

Ποια/ες γλώσσες/ες χρησιμοποιείτε με:

A) τους παππούδες σας :ΠΟΝΤΙΑΚΑ

B) τους γονείς σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ

Γ) τα αδέλφια σας: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ

Δ) τον/την σύζυγό σας :ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΝΤΙΑΚΑ

E) τα παιδιά σας: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Z) τους φίλους σας: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΠΟΝΤΙΑΚΑ ΚΑΙ ΛΙΓΑ ΡΩΣΙΚΑ

III. Μουσική (τι σχέση είχε)

1) Σε ποια ηλικία ήρθε σε επαφή με την μουσική: 5 ΕΤΩΝ

2) Μουσική εκπαίδευση:

A) Ωδείο ΟΧΙ

B) Πανεπιστήμιο ΟΧΙ

Γ) Αυτοδίδακτος = Α (Ωδείο) και Γ (αυτοδίδακτος)

3) Ποιο/α όργανο/α έπαιζε: ΑΚΟΡΝΤΕΟΝ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΑ ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΛΥΡΑ ΚΑΙ ΦΛΟΓΕΡΑ

4) Τι είδος μουσική έπαιζε:

A) Κλασική ΟΧΙ

B) Λαϊκή ΟΧΙ

Γ) Παραδοσιακή = Β (λαϊκή) και Γ (παραδοσιακή)

9. ΣΟΦΙΑ ΠΟΥΜΠΟΥΡΙΔΟΥ

I. Βιογραφικά στοιχεία

1. Φύλο: ΓΥΝΑΙΚΑ

2. Ηλικία: 74

3. Γεννήθηκε: 1951

4. Διαμένει: ΑΘΗΝΑ

5. Οι γονείς του γεννήθηκαν: ΣΟΥΧΟΥΜΙ

6. Οι γονείς του διέμεναν: ΣΟΥΧΟΥΜΙ

7. Εκπαίδευση των γονιών :

8. Επάγγελμα των γονιών:
9. Εκπαίδευση των ιδίων:
10. Επάγγελμα των ιδίων:

II.Γλωσσικό/ά υπόβαθρο/α

1.Μετακινήσεις ή μη:

Των γονέων ή των ιδίων (από παιδική ηλικία μέχρι σήμερα)

A) Ναι

Που και πότε: ΑΠΟ ΤΟ ΣΟΥΧΟΥΜΙ ΣΤΟ ΚΑΖΑΚΣΤΑΝ ΤΟ 1949

B) Όχι

2.Ποιο είναι το γλωσσικό περιβάλλον (ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσαν) ως παιδιά σε:

A) Σχολείο: ΡΩΣΙΚΑ

B) Γειτονιά: : ΡΩΣΙΚΑ, ΠΟΝΤΙΑΚΑ

3. Γλώσσα/ες επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια:

A) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε ο πατέρας σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

B) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε η μητέρα σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Γ) Ποιά είναι η πρώτη σας γλώσσα (θεωρείτε ότι είναι): ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Δ) Ποιες άλλες γλώσσες μιλάτε: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

4. Πεδία χρήσεις της/των γλώσσας/ων των πληροφορητών

Ποια/ες γλώσσα/ες χρησιμοποιείτε με:

A) τους παππούδες σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

B) τους γονείς σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Γ) τα αδέρφια σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Δ) τον/την σύζυγό σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

E) τα παιδιά σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

Z) τους φίλους σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

10.ΤΑΜΠΟΥΛΙΔΟΥ ΤΑΤΙΑΝΑ

I.Βιογραφικά στοιχεία

1.Φύλο:ΓΥΝΑΙΚΑ

2.Ηλικία:68

3.Γεννήθηκε: 19.01.1957

4. Διαμένει: ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΑ

5.Οι γονείς του γεννήθηκαν: ΚΡΙΜΑΙΑ

6.Οι γονείς του διέμεναν: ΦΕΡΓΑΝΑ, ΟΥΖΜΠΕΚΙΣΤΑΝ

7.Εκπαίδευση των γονιών : ΠΑΤΕΡΑΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ,ΜΗΤΕΡΑ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ

8. Επάγγελμα των γονιών: ΠΑΤΕΡΑΣ ΟΔΗΓΟΣ ΤΑΞΙ, ΜΗΤΕΡΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗ ΣΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ

9. Εκπαίδευση των ιδίων: ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ, ΚΟΝΣΕΡΒΑΤΟΡΙΟ

10. Επάγγελμα των ιδίων: ΜΟΥΣΙΚΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΙΑΝΟΥ

II.Γλωσσικό/ά υπόβαθρο/α

1.Μετακινήσεις ή μη:

Των γονέων ή των ιδίων (από παιδική ηλικία μέχρι σήμερα)

Α) Ναι

Που και πότε: ΤΟ 1944 ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΜΑΙΑ ΣΤΟ ΟΥΖΜΠΕΚΙΣΤΑΝ ΚΑΙ 1990 ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

2.Ποιο είναι το γλωσσικό περιβάλλον (ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσαν) ως παιδιά σε:

Α) Σχολείο: ΡΩΣΙΚΑ

Β) Γειτονιά: ΡΩΣΙΚΑ

3. Γλώσσα/ες επικοινωνίας μέσα στην οικογένεια:

Α) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε ο πατέρας σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ ,ΛΙΓΑ ΡΩΣΙΚΑ

Β) Ποια/ες γλώσσα/ες μιλούσε η μητέρα σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ ,ΡΩΣΙΚΑ

Γ) Ποιά είναι η πρώτη σας γλώσσα (θεωρείτε ότι είναι): ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Δ) Ποιες άλλες γλώσσες μιλάτε: ΠΟΝΤΙΑΚΑ ,ΡΩΣΙΚΑ,ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ

4. Πεδία χρήσης της/των γλώσσας/ων των πληροφορητών

Ποια/ες γλώσσα/ες χρησιμοποιείτε με:

Α) τους παππούδες σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ

Β) τους γονείς σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

Γ) τα αδέρφια σας: ΡΩΣΙΚΑ

Δ) τον/την σύζυγο σας: ΡΩΣΙΚΑ

Ε) τα παιδιά σας: ΡΩΣΙΚΑ

Ζ) τους φίλους σας: ΠΟΝΤΙΑΚΑ, ΡΩΣΙΚΑ

III. Μουσική (τι σχέση είχε)

1) Σε ποια ηλικία ήρθε σε επαφή με την μουσική: ΑΠΟ 9 ΧΡΟΝΟΝ

2) Μουσική εκπαίδευση:

Α) Ωδείο ΝΑΙ

Β) Πανεπιστήμιο, Κονσερβατουάρ ΝΑΙ

Γ) Αυτοδίδακτος ΟΧΙ

3) Ποιο/α όργανο/α έπαιζε: ΠΙΑΝΟ

4) Τι είδος μουσική έπαιζε:

Α) Κλασική ΝΑΙ

Β) Λαϊκή ΟΧΙ

Γ) Παραδοσιακή ΟΧΙ

13. ΓΚΕΝΑ ΕΓΚΕΜΠΕΡΑΙΕΒ

Ντράμερ. Μέλος της ομάδας ερασιτεχνικής καλλιτεχνικής δημιουργίας του εργοστασίου μετασχηματιστών και του μοντέρνου συγκροτήματος «Allegro» στο Κεντάου.

I.Βιογραφικά στοιχεία

1.Φύλο: ΑΝΤΡΑΣ

2.Ηλικία:65

3.Γεννήθηκε: 1960 ΕΚΑΤΕΡΙΝΜΠΟΥΡΓ, ΡΩΣΙΑ

4. Διαμένει: ΚΕΝΤΑΟΥ (από το 1965), ΚΑΖΑΧΣΤΑΝ

9. Εκπαίδευση των ιδίων: ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ

10. Επάγγελμα των ιδίων: ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΤΩΝ

II. Μουσική (τι σχέση είχε)

1) Σε ποια ηλικία ήρθε σε επαφή με την μουσική: ΑΠΟ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

2) Μουσική εκπαίδευση:

Αυτοδίδακτος

3) Ποιο/α όργανο/α έπαιζε: ΝΤΡΑΜΣ

4) Τι είδος μουσική έπαιζε:

Λαϊκή ΝΑΙ

Μοντέρνα ΝΑΙ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Φωτογραφικό υλικό

Εικόνα 5. Οικογένεια Σουρμαΐδη. Μιργαλιμσάι 1949

Εικόνα 6. Παραγωγή κουρτ στο σύγχρονο Καζακστάν, με φόντο την παραδοσιακή γιούρτα

Εικόνα 7. Κεντάου 2006: εδώ άφησαν τους εκτοπισμένους Έλληνες το 1949 (φωτογραφία από το βιβλίο του Ιβάν Ντζούχα *Οι εκτοπισμένοι κατευθύνονται προς την Ανατολή. Ιστορία των διώξεων των Ελλήνων στην Σοβιετική Ένωση*)

Εικόνα 8. Οικισμός Μιργκαλιμσάι 1950: Στο ξεκίνημα της δημιουργίας του Κεντάου

Εικόνα 9. «Παχταράλ 1950 Καλή Πρωτοχρονιά». Ομάδα εργατών εκτοπισμένων Ελλήνων Ποντίων με την λύρα και το ντέφι

Εικόνα 10. Οι πρώτοι κατασκευαστές πεζοδρομίων με πέτρα Γ.Α. Πιπερίδη και Α.Δ. Σαββίδη

Εικόνες 11, 12 και 13. Πολιτιστικό κέντρο «Ντρούζμπα» με αρχαιοπρεπή κιονόκρανα

Εικόνα 14. Αναγνωστήριο «Λεκτόρι»

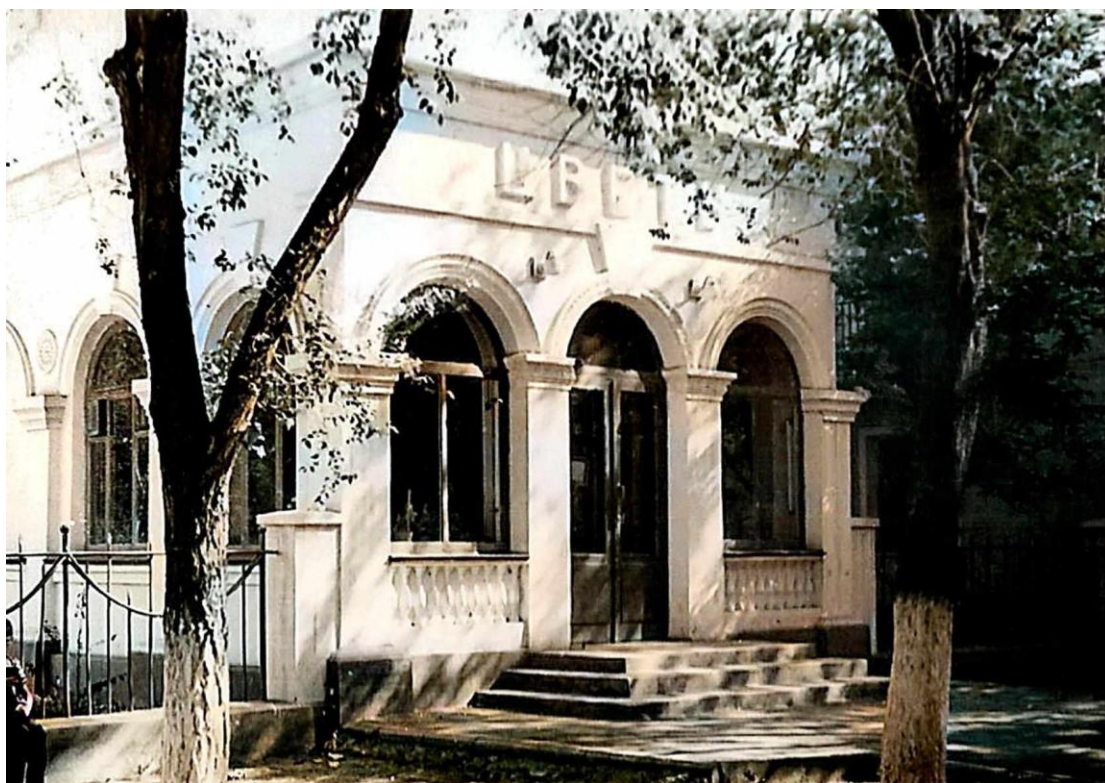
Εικόνα 15. Είσοδος του πάρκου «Γκορνιακόβ» με αρχαιοπρεπή κιονόκρανα, τα οποία φιλοτέχνησαν οι Λεωνίδα Ιροκλή και Νίκος Μελετίδη

Εικόνα 16. Μπροστινή όψη του θερινού κινηματογράφου

Εικόνα 17. Πολιτιστικό κέντρο «Στρόιτελ»

Εικόνα 18. Ανθοπωλείο «Τσβετί»

Εικόνα 19. Ρεστοράν «Κόσμος»

Εικόνα 20. Μιργκαλιμσάι, περίπου 1950: Εκδρομή στη φύση ομάδας Ελλήνων Ποντίων (πιθανότατα για ψάρεμα)

Εικόνα 21. Μιργκαλιμσάι, περίπου 1950: Η κατασκευαστική ομάδα του Ιορδανίδη

Εικόνα 22. Μιργκαλιμσάι 1951: Ομάδα λιθοξόνων, με επικεφαλής τον Ιορδανίδη

Εικόνα 23. Μιργκαλιμσάι 1950: Η πρώτη κατασκευαστική ομάδα του Γρηγόρη Σημαιοφορίδη

Εικόνα 24. Μιργκαλιμσάι, 1950: Ομάδα οικοδόμων, στην πλειοψηφία Ποντίων, στο ξεκίνημα οικοδόμησης του οικισμού Μιργκαλιμσάι

Каждый делал то, что умел. Казахи уже освоили профессии горняков и обогатителей. Греки занимались строительством жилья, объектов социально-бытового назначения, озеленением, благоустройством города.

Они овладели мастерством использования бутового камня при укладке первых шоссе-ных дорог, тротуаров и мостов, чего до греков никто не делал.

Укладка бутового камня *Бутовый мостик*

В своей книге «Генерал из Кентау», изданной в 2005 г., **Александр Григорьевич Ефоденко** вспоминает: «Как мы (малышники СДП № 3 – ныне школа №4 им. Апатюрка напротив «Дружбы» Акт.) работали, когда в городе стала строиться шоссе-ная дорога, вымощенная камнем. Это было чудом для нас. Мы бежали на переменах и задержки, сколько метров её было «вымощено пока идёт урок».

История треста «Миргалымсайинвестрой», созданного в 1950 году (первый управляющий **Наум Борисович Мосин**), тесно связана с биографиями людей, которые своим трудом её писали.

В городском музее истории Кентау хранится альбом, оформленный к 40-й годовщине Великого Октября, - своеобразная Книга почёта первых строителей Кентау. В неё внесены имена: первых мостовиков **Г.А. Пипериди** и **Л.Д. Савиди**, первого из асфальтированных **Леонид Ф.В.** мотористов автобазы **Василиди** **Лазаря Георгиевича** и **Махмудзо** **Ивана Фемистокловича**, рабочего управления механизированных работ **Михайлиди** **Ивана Харлампиевича**, слесарей-водопроводчиков **Карпузиди** **П.П.** и **Карпузиди** **Х.П.**, стекольщика **Норданиди** **И.К.**, рабочих строительного управления «Жилстрой» **Кесем** **Ангела Константиновича** и **Тахирлиди** **Анастаси Пантелеевичи**, **Чиклиди** **Василия** **Ставровича**. Легендами строительного мастерства стали **Куимса** **Петр** **Ставрович** - бригадир бригады отделочников и **Мелетиди** **Николай** - бригадир бригады каменщиков.

Бригадир строителей управления «Промстрой» треста **Карпофили** **Алексей** **Савоич** в 1977 году стал лауреатом премии Совета Министров СССР за строительство комплекса рудника «Зубовки».

Εικόνα 25. Σελίδα από το βιβλίο των Schpilianskaia Ludmila, Haev Vladimir: Πάνω αριστερά, οι πρώτοι κατασκευαστές πεζοδρομίων με πέτρα, Πιπερίδης και Σαββίδης· πάνω δεξιά, ο ίδιος δρόμος που άντεξε στον χρόνο, δεκαετία του 2000. Στην κάτω φωτογραφία, ομάδα κατασκευαστών, με άσπρο πουκάμισο ο θείος του Σταύρου Σημαιοφορίδη, Γεώργιος Σημαιοφορίδης.

Εικόνα 26. Ο ήρωας του Β' Παγκόσμιου Πολέμου Βασίλης Φισατίδη

Εικόνα 27. Πλατεία «Ντρούζμπα»

Εικόνα 28. Νέο πάρκο

Делегация Советского
Казахстана на открытии
выставки в Монреале

Εικόνα 29. Αντιπροσωπεία του Σοβιετικού Καζακστάν στα εγκαίνια της έκθεσης (EXPO 67) στο Μόντρεαλ Καναδά 1967

Εικόνα 30. Κεντάου 1958: Ο μαέστρος Ιβάν Κονσταντίνοβιτς Πρεουτσιλ διευθύνει ορχήστρα πνευστών

Εικόνα 31. Κεντάου 1958: Ο μαέστρος Ι. Μανόλι διευθύνει πολυφωνική χορωδία

Εικόνα 32. Κεντάου δεκαετία 1980: Φεστιβάλ ερασιτεχνικών ομάδων στο Μέγαρο Πολιτισμού

Εικόνα 33. Κεντάου, Δεκέμβριος 1977: Παιδικό εστραδικό σχήμα, Πρωτοχρονιάτικη συναυλία στο Μέγαρο Πολιτισμού

Εικόνα 34. Κεντάου, δεκαετία του 1980: Παράσταση του χορευτικού συγκροτήματος της πόλης Κεντάου υπό τη διεύθυνση του Χουρτίν Νικολάεβ

Εικόνα 35. Κεντάου 1984: Γιορτή 7^{ης} Νοεμβρίου (οκτωβριανής επανάστασης), στο εργοστάσιο μετασχηματιστών (από αριστερά προς δεξιά: Βίκτορας Γκριγκόροβ κιθαρα, Γκένα Εγκεπερδιέβ ντραμς, Ευγένιος Σήζοβ κιθάρα)

Εικόνα 36. Στρατιωτική ορχήστρα, παράταξη τάγματος στον οικισμό Σόσενσκι, περιοχή Καλούγκα 1979

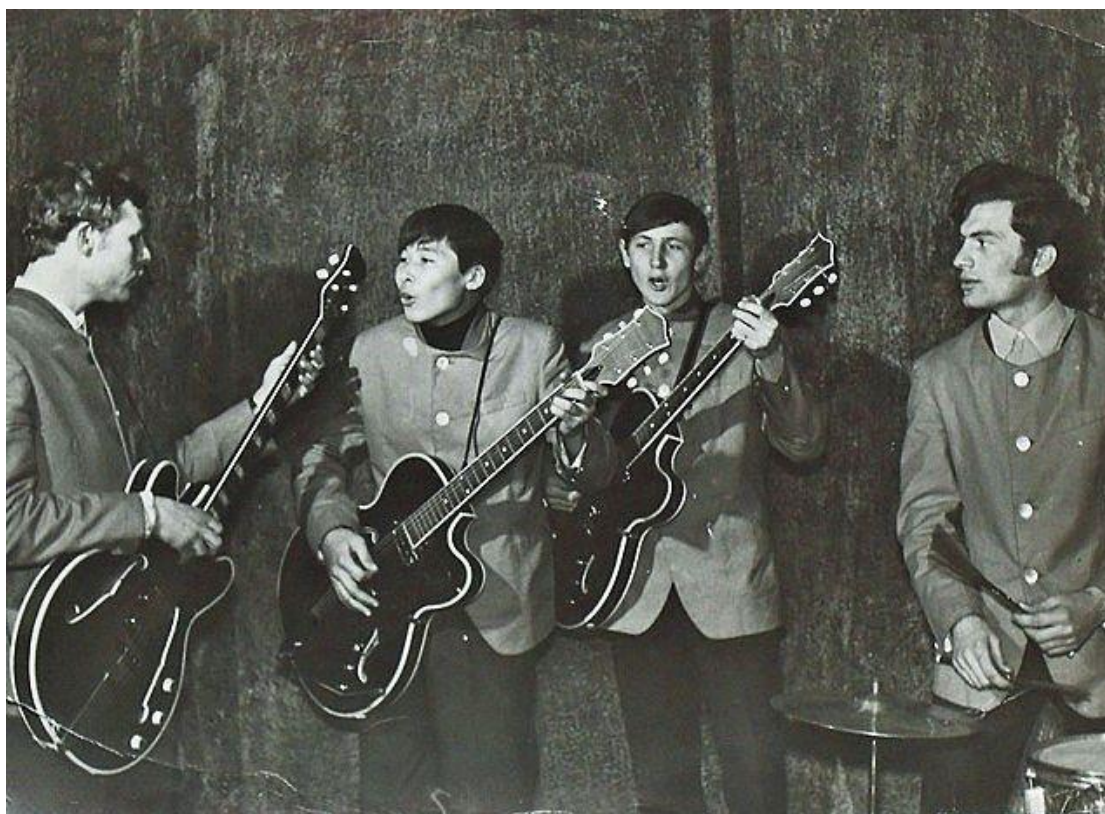
Εικόνα 37. Κεντάου 1.05.1984: Συμμετοχή της ορχήστρας του εργοστασίου μετασχηματιστών στην παρέλαση της Πρωτομαγιάς

Εικόνα 38. Κεντάου, 1985: Συμμετοχή του συγκροτήματος *Allegro* υπό διεύθυνση του Νικολάου Ιερώνυμου στη συναυλία της Ημέρας των Μεταλλωρύχων, στο Μέγαρο Πολιτισμού

Εικόνα 39. Στιγμιότυπο από την εμφάνιση της ορχήστρας του τμήματος της Κρατικής Διεύθυνσης Τροφοδοσίας Τροφίμων Κεντάου με επικεφαλής τον Σταύρο Σημαιοφορίδη στον διαγωνισμό ερασιτεχνικών συνόλων της περιφέρειας του Νοτίου Καζακστάν

Εικόνα 40. Βίκτορ Πουσκάρσκι μπάσο, κιθάρα, Αποστόλης Ξανθόπουλος κρουστά (από αριστερά προς δεξιά 3^{ος} και 4^{ος} αντίστοιχα)

В центре: Пчелинцев Александр Александрович - директор школы

Εικόνα 41. Μουσική σχολή που ιδρύθηκε από την συνδικαλιστική επιτροπή του εργοστασίου «Ατσπολιμέταλ»: Η πρώτη τάξη του σχολικού έτους 1957-58, με τον διευθυντή Α.Α. Πτσελίντσεβ στο κέντρο

Εικόνα 42. Μουσική σχολή του Κεντάου, σχολικό έτος 1958-59

В школе № 23 им. К.Маркса состоялась первая в городе конференция отцов.
Директор школы Юрий Соломонович Файзаков.

В городской музыкальной школе прошла встреча с известными композиторами Казахстана Латифом Абдулхаевичем Хамиди и Михаилом Михайловичем Ивановым-Сокольским. *Директор школы Евгения Семеновна Рейзлина.*

Обсуждение исполнения пьесы "Домбра". М.Иванов-Сокольский, Л.Хамиди, Е.Рейзлина

Εικόνα 43. Κεντάου 1970: Συνάντηση στο δημοτικό ωδείο της πόλης (στα δεξιά η διευθύντρια Ε.Σ. Ρέιζλινα) με τον γνωστό συνθέτη του Καζακστάν Α.Α. Χαμίδη και Μ.Μ. Ιβανόβιτς-Σοκόλσκι

Εικόνα 44. Κεντάου, δεκαετία του 1980: Σκηνή από παράσταση στο Δραματικό Θέατρο

Εικόνα 45. Κεντάου, δεκαετία του 1970: Βίκτορας Νεγκάι και Βιολέτα Βασιλιάδη (ηθοποιοίς) με την θεατρική ομάδα μετά την παράσταση "Το Δικαστήριο"

Εικόνα 46. Κεντάου, δεκαετία του 1980: Θεατρική παράσταση "Το Κόκκινο Λουλούδι"

Εικόνα 47. Γιορτή Πρωτοχρονιάς 1980 του εργοστασίου «Ατσολιμέταλ»: Εμφάνιση του παιδικού τμήματος της θεατρικής λέσχης

Εικόνα 48. Κεντάου, Χριστούγεννα 1973: Σταύρος Σημαιοφορίδης (ακορντεόν) και Πάυλος Σιδηρόπουλος ή «Τσιτσίλ» (κιθάρα), το «αηδόνι» του Κεντάου

Εικόνα 49. Κεντάου, περίπου 1950: Οι γονείς του Σταύρου Σημαιοφορίδη, Μαγδαληνή Καρσλίδου και Άγγελος Σημαιοφορίδης

Εικόνα 50. Κεντάου 1977: ο Σταύρος Σημαιοφορίδης σε συναυλία του Δημοτικού Ωδείου στο Πνευματικό κέντρο

Εικόνα 51. Κεντάου, σχολικό έτος 1975 -76: Τάξη ακορντεόν Σταύρου Σημαιοφορίδη

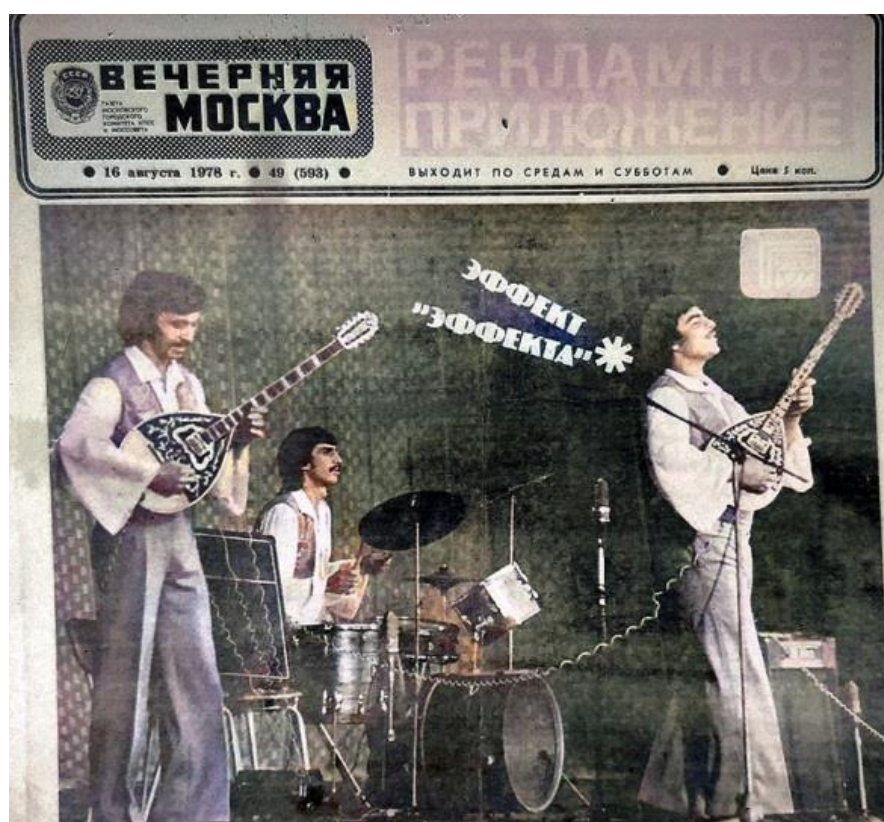
Εικόνα 52. Κεντάου 1977: Το συγκρότημα του Σταύρου Σημαιοφορίδη στο ξεκίνημα (από αριστερά Βίκτωρ Πουσκάρσκι, Σταύρος Σημαιοφορίδης, Απόστολος Ξανθόπουλος, Γεώργιος Καρβουνίδης)

Εικόνα 53. Σιμκέντ 1980: Γλέντι με αφορμή τον επαναπατρισμό κάποιας οικογένειας Ποντίων, με το συγκρότημα του Σταύρου Σημαιοφορίδη (από αριστερά προς δεξιά: Χριστόφορος Σεβαστόπουλος μπουζούκι, Γεώργιος Καρβουνίδης ηλεκτρική κιθάρα, Απόστολης Ξανθόπουλος ντραμς, Σταύρος Σημαιοφορίδης πλήκτρα, Βίκτωρ Πουσκάρσκι μπάσο κιθάρα ηλεκτρική, Κωνσταντίνος Ελευθεριάδης μπουζούκι).

Εικόνα 54. Τασκένδη 1978: Ελληνικό καλλιτεχνικό συγκρότημα «Μπουζούκι» (από την εφημερίδα «Νέος Δρόμος»)

Εικόνα 55. Διαφήμιση του ελληνικού συγκροτήματος «Μπουζούκι» στην εφημερίδα «Βετσέρναγια Μοσκβά» της 16-8-1978 (από το αρχείο του Δημήτρη Μπακόλα)

Εικόνα 56. Το συγκρότημα «Μπουζούκι» με χορευτική ομάδα στην πόλη Σβερντλόφσκ (συμμετέχουν οι Ελπίδα Παπακίπαριου, Σβέτα Χότουρα)

Εικόνα 57. Κεντάου 1977: Μπάντα πνευστών του Ιωάννη Στεφανίδη (τρίτος από αριστερά καθιστός ο Ιωάννης Στεφανίδης με το σαξόφωνο) μαζί με το μουσικό συγκρότημα της πόλης στο πνευματικό κέντρο «Ντρούζμπα»

Εικόνα 58. Μπάντα πνευστών του Ιωάννη Στεφανίδη

Εικόνα 59. Πνευματικό κέντρο Κεντάου, δεκαετία 1980: Επαγγελματικό σύνολο πνευστών «Allegro», υπό την διεύθυνση του Νικολάου Ιερώνυμου

Εικόνα 60. Πνευματικό κέντρο Κεντάου, δεκαετία 1980: Παιδικό τμήμα του επαγγελματικού συνόλου πνευστών «Αλλέγκρο», υπό την διεύθυνση του Νικολάου Ιερώνυμου

Εικόνα 61. Η μπάντα πνευστών του Νικόλαου Ιερώνυμου (δεύτερος από αριστερά) που έπαιζε στις κηδείες

Εικόνα 62. Μιργκαλιμτσάι, Πάσχα 1951 ή 1952: Τραπέζι με τον Σταύρο και την Παρέσα Σημαιοφορίδη, παππού και γιαγιά του Σταύρου Σημαιοφορίδη, και τον λυράρη Γρηγόρη Λαινίδη (Γκοργκόρ)

Εικόνα 63. Παρακάθ παρέας Ποντίων στο Κεντάου

Εικόνα 64. Κεντάου 1954: Γάμος της Μελπομένης Ζεϊκινλίδου και του Κων/νου Χαρτοματζίδη, με λυράρη τον Κοσμά Γυριχίδη

Εικόνα 65. Κεντάου 1955: Γάμος του Κοσμά Γυριχίδη και της Έλλης Σημαιοφορίδη, με τον αδελφό της Άγγελο στο ακορντεόν (οι τελευταίοι είναι η θεία και ο πατέρας του Σταύρου Σημαιοφορίδη, από το προσωπικό αρχείο του οποίου προέρχεται η φωτογραφία)

Εικόνα 66. Τα αδέρφια Ασλανίδη, με τον Πέτρο Ασλανίδη στο μπαγιάν

Εικόνα 67. Μιργκαλιμσάι, δεκαετία του 1940: Τα αδέρφια Καρσλίδη με φίλους ποντιακής καταγωγής, πριν από γάμο

Εικόνα 68. Κεντάου, περίπου 1970: Πασχαλιάτικο γλέντι στην ύπαιθρο, με τον Απόστολο Κοσμίδη στο ακορντεόν

Εικόνα 69. Κεντάου 1979: Εορτασμός των 70ών γενθλίων του πρώην προπονητή της ομάδας ποδοσφαίρου Γεωργίου Μαυροματίδη στο κλειστό γυμναστήριο, με τον Σταύρο Σημαιοφορίδη στο ακορντεόν

Εικόνα 70. Λέγκερ, 1977: Η ποδοσφαιρική ομάδα του Κεντάου μετά τον αγώνα με την ομάδα της διπλανής πόλης Λέγκερ, με τον Σταύρο Σημαιοφορίδη στο ακορντεόν

Εικόνα 71. Κεντάου 1986: Γλέντι αποχαιρετισμού της οικογένειας Πολυματίδη που επαναπατρίζεται

Εικόνα 72. Κεντάου 1970: Γλέντι αποχαιρετισμού του ποδοσφαιριστή Γ. Τσαβδαρίδη που επαναπατρίζεται (Π. Μουσινίδης μαντολίνο, Παύλος Σιδηρόπουλος ή «Τσετσίλ» κιθάρα και φωνή, Β. Ατμένης ακορντεόν)

Εικόνα 73. Κεντάου 1976: Γλέντι αποχαιρετισμού της Πωλίνας (άγνωστο επώνυμο, τέταρτη από αριστερά στην επάνω σειρά) που επαναπατρίζεται

Εικόνα 74. Κεντάον 1979: Γλέντι αποχαιρετισμού της οικογένειας του Ανέστη Ιωνίδη που επαναπατρίζεται, με συμμετοχή του συγκροτήματος του Σταύρου Σημαιοφορίδη

Εικόνα 75. Οι πρώτοι μήνες μετά τον επαναπατρισμό στην Ελλάδα

Εικόνα 76. Ντζαμπούλ, περίπου 1984: Το συγκρότημα «Κιόλιαλη» σε ποντιακό γάμο (Ιωάννης Γεωργιάδης λύρα, Νικόλαος Γεωργιάδης ντέφι και Γεώργιος Καλντουρμίδης ακορντεόν)

Εικόνα 77. Κεντάου, αρχές δεκαετίας του 1950: Μνημόσυνο του Χαράλαμπου, παππού της οικογένειας Καρσλίδη

Εικόνα 78. Κεντάου, δεκαετία 1960: Ο πατήρ Νικόλαος τελεί θρησκευτικό γάμο ενός νεαρού ζευγαριού

Εικόνα 79. Κεντάου 1973: Κηδεία του πατέρα Νικόλαου, παρουσία ιερέων από την Ρωσία και μελών της τοπικής κοινότητας